

Algunes consideracions dialectològiques sobre el català de Balaguer i de la comarca de la Noguera

1. QÜESTIONS BIBLIOGRÀFIQUES: UNA COMARCA SENSE FONTS?

L'únic volum en què, més enllà d'una quantitat prou abundant de treballs referits genèricament al «lleidetà», es mira de dreçar un (petit) catàleg d'aportacions que s'interessen específicament pel català de la comarca de la Noguera és la *guia* de Colomina (1999, p. 227), en la qual se citen cinc produccions que s'ocupen de quatre localitats o zones de la comarca. La primera d'aquestes cinc produccions ve signada per Josep Fiter i Inglès (1876-1877), que va publicar un petit treball sobre Bellcaire d'Urgell a les *Memorias de la Associació Catalanista d'Excursions Científicas*, segons Colomina amb el títol «Termes usats a Bellcaire», tot i que realment sembla que l'encapçalament d'aquesta desena de pàgines era «Recorts d'una excursió per Urgell. Bellcaire». L'element més destacable d'aquest treball és una petita «mostra» de disset mots «recollits en Bellcaire» (entre els quals *secla*, *astalsi* [sic], *perxe*, *selló*, *jes* [ges], *sargantilla*, *voliana* o *esmoriach* [sic]; Fiter, 1876-1877, p. 263), que en alguns casos ja serveixen per establir suggestius contrastos amb localitats veïnes.¹

Dos dels altres treballs reportats per Colomina s'atribueixen a Francesc Montanyà. Un és la *Topografia mèdica de Pons i sa comarca*, publicada a Lleida l'any 1910, que inclou unes «Particularitats lingüístiques de Pons i sa comarca». L'altre és una pàgina i mitja de dos anys abans que podem trobar enmig dels *escorcolls dialectals* del quart volum del *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana* (BDLC),

1. A Balaguer, a deu quilòmetres escassos de Bellcaire, tenim registrat *estolzi* (és a dir, [es'tulzi] i no pas [estul'zi]; vegeu nota 22), *silló*, *paloma* més que no pas *voliana* (que, en tot cas, s'aplicaria a papallons petits i generalment blancs) o *muricec*.

en aquest cas també sobre «Pons y sa comarca». Aquestes notes sobre el parlar de Ponts no corresponen a Montanyà sinó a Alcover (Alcover, 1908-1909a), que es va servir dels materials que el metge d'aquella població li va trametre abans de l'aparició de la seua *Topografía médica*, que aquí encara és qualificada d'«obra inèdita [...]», premiada amb medalla d'or en lo concurs de 1906 per la Reyal Acadèmia de Medicina y Cirurgia de Barcelona» (Alcover, 1908-1909a, p. 22).² Una mica anteriors són les *Notes folklòriques de la Vall d'Àger*, de Joan de Porcioles (1899), que és, en definitiva, una font preciosa per al coneixement dialectològic de la comarca, i no solament d'Àger. No només comprèn consideracions dialectològiques referides específicament a una modalitat de la Noguera (amb algunes comparacions interessants), sinó que —més enllà del «Vocabulari» que cita Colomina, que fa pensar en un inventari com el de Fiter per a Bellcaire— aporta consideracions que superen l'àmbit lexical i s'endinsen, concretament, en els nivells fonètic i morfosintàctic (perquè també s'hi toquen qüestions sintàctiques, efectivament). Aquest llibre opuscle d'una cinquantena llarga de pàgines ha estat, de fet, una important font d'informació per a investigadors posteriors, entre els quals no solament cal incloure Alcover i Moll i el *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB),³ sinó el mateix Joan Coromines i el folklorista Joan Amades (que també va servir-se de dades de Montanyà, per cert).⁴ Grieria també coneixia el treball de Por-

2. Aquests *escorcolls* no es poden deslligar de la descripció del parlar de Ponts que es troba deu anys més tard al *Dietari de l'eixida p'el Reyne de València i Catalunya occidental*. 1918, publicat també al BDLC pel mateix Alcover (1918-1919, p. 232-233), que conté sobretot informació sobre morfologia verbal d'aquella localitat. L'apòstol de la llengua catalana tenia una relació més o menys estreta amb Montanyà, a qui es refereix en diversos llocs (vegeu, per exemple, Alcover, 1921-1922, p. 194). Ell i Antoni Castellà eren els seus «corals amics» de Ponts (Alcover, 1918-1919, p. 231). Alcover defineix Montanyà com a «metge d'aquí, escriptor mèdic i literat distingit, benemèrit de la Pàtria» (Alcover, 1918-1919, p. 231), i també com a originari «de devora Berga, però que és metge de Ponts de fa molts d'anys i molt observador del llenguatge» (Perea, 1999a, p. 84).

3. Alcover relata algunes dades biogràfiques de l'amic coral Porcioles: «M'espera a l'estrep de l'automòvil l'altre amic coral D. Juan de Porcioles, notari avuy de Balaguer, que el consguí [*sic*] l'any 1902 a Sta. Coloma de Queralt, d'on era notari. Me'n mena a casa seua, i me diu que com ell a totes passades me vol hostatjar» (Alcover, 1918-1919, p. 235). En marxar de la ciutat en aquella ocasió, Alcover assegura que «en don de gràcies a milenars a D. Juan de Porcioles i a la seua digníssima senyora i filla Maria de Montserrat de tant i tant que han fet per mi» (Alcover, 1918-1919, p. 238). Alcover mateix comentava que Porcioles, sent notari d'Amer, treballava en un «aplech» de noms de *llinatges* i de *partides* de la Vall d'Àger (Alcover, 1906-1907, p. 14).

4. El treball d'Amades sobre el vocabulari dels pastors, aparegut al BDC, vol. XIX (Amades, 1932), recull més d'una trentena de termes i locucions de la Vall d'Àger, almenys la major part dels quals (amb la referència explícita «N. F. de la Vall d'Àger») surten directament de Porcioles. El curiós del cas és que en aquest mateix treball hi ha esporàdicament algun terme de Ponts (com a mínim *xirri*, tret de Montanyà), però igualment algun mot de Linyola (abans a la comarca de la Noguera, avui al Pla d'Urgell), així com diverses formes de Camarasa (*banialt*, *catxar* aplicat a la reproducció animal, *golar*, *rastellar*, *rastellejar*, *xollador*, *xollar* i la variant *xullar*, com a mínim), de les quals seria interessant de resseguir l'origen.

cioles (i el cita en algunes ocasions) i arriba a elogiar-lo de manera entusiasta —tot i que li canvia el títol de l'obra— en un breu article sobre el parlar de Balaguer que abordarem més avall: «Pregat atentament per l'amic Josep Maria de Porcioles de voler escriure unes notes sobre el parlar de Balaguer ho faig amb gran plaer per correspondre a l'amic i per honorar la memòria d'aquell baró insigne que va deixar-nos un llibret tan interessant com el “Folklore de la Vall d'Àger” [sic]» (Griera, 1934, p. 11).⁵

L'inventari de Colomina inclou una única contribució contemporània catalogable de *científica* que descriu un parlar local de la Noguera des de la fonètica fins al lèxic. Es tracta de la tesina —malauradament— inèdita de Joan Baptista Fortuny, *La parla d'Os de Balaguer* (Fortuny, 1983), presentada a la Universitat de Barcelona ja fa més de trenta anys sota la direcció de Joan Veny. Conté una seixantena de pàgines dedicades a la fonètica, una trentena a la morfosintaxi i dos centenars al lèxic, tanmateix sense gaires comentaris formals o etimològics. Aquest treball, que depassa en qualitat i en quantitat tots els precedents, presenta algunes comparacions interessants amb d'altres punts de la comarca (cosa que en aquell temps incloïa Linyola) que figuren a l'*Atlas lingüístic del domini català* (ALDC), i aporta dades fins llavors inèdites d'aquesta obra magna de la geolingüística catalana. Afegim-hi comentaris valuosos inesperats sobre algunes qüestions lingüístiques que van molt més enllà del que pot aportar la xarxa de l'ALDC, com les precisions sobre les diferències territorials que hi ha en la realització de -a àtona final a la comarca de la Noguera, especialment en el sector occidental.

En veure un inventari de fonts tan limitat en el volum de Colomina, fàcilment tindriem la temptació de subscriure les paraules de Ramon Violant, que deia de les terres situades immediatament al sud del Montsec (que tampoc no despertaren un gran interès en Fritz Krüger, tot i algunes referències irregulars): «Poco podemos decir de esta comarca [...] al carecer de bibliografía» (Violant i Simorra, 1981, p. 182). Però la realitat és que la comarca de la Noguera, d'entrada, està representada en treballs lexicogràfics o de tipus geolingüístic o dialectològic —o que aporten dades dialectològiques, en definitiva— d'un abast territorial molt més ampli, ja siguin diccionaris, atles lingüístics o altres tipus de produccions. El *Diccionari Aguiló* de tant en tant ens sorprèn amb algunes dades de la comarca de les quals seria interessant de saber la procedència, ja sigui de punts com Albesa (vegeu, per exemple, la *carderola*, que consta a Aguiló, 1988-1989, vol. II, p. 102), Cubells o Balaguer. Per a l'empresa del DCVB, es van dur a terme enquestes no només a la

5. Fins fa pocs anys el treball de Porcioles era de mal trobar, ja que amb prou feines se'n conservava un exemplar en una remota biblioteca universitària de la conurbació barcelonina. Aquest exemplar deu ser el que ha anat a parar més recentment a la Biblioteca de Catalunya. L'any 2005, finalment, l'editorial trempolina Garsineu va fer-ne una edició facsímil.

capital, sinó també a Artesa de Segre, Ponts (Alcover), Pradell de Sió (Alcover i Moll), Os i Castelló de Farfanya. Aquesta darrera localitat, que, com l'anterior, figura entre les que van ser explorades per Moll «tot sol o amb en Manuel Sanchis Guarner», és l'única de la Noguera que es troba en la xarxa de l'*Atlas lingüístico de la península ibérica* (ALPI), on l'enquesta és, efectivament, signada per tots dos. De fet, però, hi ha referències informatives sobre localitats de la comarca escampades en altres materials de base alcoveriana, com el mateix BDLC i els dietaris que s'hi inclouen (vegeu, per exemple, Alcover, 1918-1919), *La flexió verbal en els dialectes catalans* (Moll, 1929-1932) o els quaderns de camp del dialectòleg de Santa Cirga. Pel que fa a *La flexió verbal*, hi trobem dades sistemàtiques de quatre punts de la Noguera i de tres zones geogràfiques ben definides: Ponts i Artesa de Segre (al Segre Mitjà), Balaguer i, finalment, Pradell de Sió. Però és que entre els materials alcoverians, de fet, no és estrany de trobar-hi informacions —d'origen no sempre transparent— sobre altres localitats que *oficialment* no formen part de la xarxa de poblacions en què es van dur a terme enquestes. D'aquesta manera, ens pot sorprendre una referència a Montgai si anem a la recerca del *pomar* (per *palmar*), usat a Àger o a Balaguer (DCVB, vol. VIII, p. 731), comentaris prou detallats sobre la morfologia verbal d'un petit poble com Cabanabona al bell mig de la llarga i mítica rúbrica d'Alcover «Una mica de dialectologia catalana» (Alcover, 1908-1909b), o fins i tot la presència de Torrelameu als seus quaderns de camp (Perea, 1999a, p. 80).⁶

Les informacions dialectològiques sobre punts de la Noguera tampoc no són estranyes en el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* (DECat), de Joan Coromines. Aparentment, daten sobretot de 1956, cosa que concorda amb el catàleg d'excursions i itineraris corominians (Maduell, 1997, p. 331-332, i Ferrer i Pujadas, 2014, p. 570). El 19 de març de 1956 el gran lingüista català es trobava a l'enclavament de Montclar d'Urgell (illot de l'*Urgell* dins de la Noguera), i en els dies següents, fins al 4 d'abril, va visitar Tudela de Segre, Foradada, Montmagastre, la Clua, la Grallera de Rúbies, la Baronia de Sant Oïsmo,

6. En els dietaris del BDLC s'expliquen les experiències d'Alcover a Artesa, Ponts, Pradell o Balaguer, però també com aconseguia informadors d'altres punts de la Noguera que no hem citat fins ara, com Preixens, Butsènit —«Butzènic»— d'Urgell (que lliga amb la dada Montgai que acabem de veure), Montsonís... (vegeu, per exemple, BDLC, vol. XII, p. 186-195, 199 i 236). Hi ha d'altres referències episòdiques a més localitats de la Noguera escampades pel BDLC, especialment en l'enumeració de corresponsals, l'exposició d'algunes dades episòdiques o el comentari d'alguns topònims, però en general sembla que Artesa, Ponts i Balaguer, seguits de Pradell, són les poblacions més ben representades pel que fa a informació de tipus lingüístic. Al cap i a la fi, són —com dèiem— els quatre punts de *La flexió verbal*, en la *compleció* de la qual (Perea, 1999b, vol. I, p. 368) apareixen, a més a més, tres formes del verb *córrer* de Castelló de Farfanya. En aquest treball, la informació de Balaguer s'eleva gairebé a les 3.500 formes, Ponts en té 3.303, Pradell, gairebé 3.000, i Artesa, poc més de 1.800 (Perea, 1999b, vol. I, p. 42-43).

la Bordonera de Corçà, el castell de «Santalinya» —i no pas *Santa Linya*, de manera coherent amb el fet que el topònim «no ha contingut cap nom de sant, sinó el mot comú SALTUS»; *Onomasticon Cataloniae* (OC, vol. VII, p. 44)— i les «Gesses» de Camarasa. El 7 d'abril va ser a Bellvís (municipi de la Noguera fins a la segona meitat dels anys vuitanta), el 17 d'abril, a la Portella (el mateix cas administratiu que l'anterior), i l'endemà arribava al castell d'Algerri. Però és evident que Coromines va recollir indicacions en molts altres llocs de la comarca, també en altres moments, i n'hi ha prou de resseguir les entrades dedicades als macrotopònims de la nostra zona a l'OC per adonar-se'n. El mateix any 1956 va ser «a Balaguer, Tartareu, etc., i a Àger mateix i els seus agregats» per sentir el topònim *Àger*, que, de fet, ja havia pogut escoltar a Albesa l'any 1931 (OC, vol. II, p. 15). El nom de lloc *Balaguer* va ser «oït allí mateix i molts pobles del voltant, 1956, etc.», però també a Alfarràs —un altre municipi escindit— i Torrelameu el 1920 (OC, vol. II, p. 315). I podríem continuar. Altrament no entendríem com va poder precisar amb una exactitud tan mil·limètrica certes isoglosses. A propòsit de la realització del pronom personal *jo*, per exemple, situa el límit entre les dues realitzacions de la inicial entre Balaguer i Vallfogona de Balaguer: «La línia passa arran de Balaguer, car ja diuen *jo* a Vallfogona (esquerra del riu, al davant d'aquella ciutat), hi ha *jo* a Albesa (1956), però tenim *jo* a Corbins (id.)» (DECat, vol. IV, p. 891). Probablement ni els balaguerins ni els vallfagonins no són avui (tan) conscients d'aquesta diferència, que tendeix a difuminar-se cada cop més, però que Coromines no devia pas errar.

Si entrem en els atles lingüístics —ja hem citat l'ALPI i Castelló de Farfanya—, és prou conegut que l'*Atles lingüístic de Catalunya* (ALC) de Griera va disposar de tres punts d'enquesta a la comarca de la Noguera, que segueixen la tendència general d'aquesta obra d'afavorir els nuclis més populosos (Veny, 1986, p. 90), amb la capital —Balaguer—, Artesa de Segre —al nord-oest— i Àger —al nord-est. Lamentablement, els «errors i febleses en què, malauradament, va caure l'autor» (Veny, 1986, p. 74) en el conjunt del país es manifesten també en les enquestes de la Noguera, efectuades durant el mes de setembre de 1917. D'aquesta manera, l'informant d'Àger era un «beneficiat»; el de Balaguer, «fill de Linyola», i el d'Artesa tenia vint-i-dos anys (o sigui que era gairebé trenta anys més jove que el d'Àger i quasi cinquanta que l'individu de Balaguer). No ens ha de sorprendre, doncs, que les relliscades hi siguin nombroses i que, en alguns casos, potser fins i tot calgui parlar de manipulacions de dades, cosa que a hores d'ara no pot resultar xocant a ningú. Informacions sobre aquestes mateixes localitats de l'ALC es poden localitzar en altres treballs de Griera (pensem ara, per exemple, en Griera, 1928, 1932, 1933 o 1935-1947). Al costat d'aquest pioner i conegut (i biogràficament agitat) atles, Antoni Griera també és l'autor del primer article monogràfic conegut sobre el català de Balaguer, «Característiques del parlar balaguerí» (Grie-

ra, 1934), un text d'una pàgina que va ser publicat en la revista local de tendència conservadora *Acció*. El sacerdot de Sant Bartomeu del Grau hi enumera unes desenes de formes que serien típiques de la capital històrica de l'Urgell (algunes són certament interessants des del punt de vista actual, ja que han esdevingut arcaïsmes pràcticament en desús). Hi certifica que el català de Balaguer «no presenta grans variants del català occidental típic de la regió lleidatana», hi enumera amb prou feines tres fets fonètics i dos morfològics («les àtones finals provinents de *a* i de *e* àtones» [?!], la iod en les seqüències gràfiques *-ix-*, les realitzacions «*peinya*, *lleinya*», l'article definit *lo* per oposició a «l'article aragonès *el*» i les desinències del present de subjuntiu en *-o*), que, en el millor dels casos, resulten banals en el context ponentí. Amb alguna postilla addicional com a mínim curiosa que fa de nota decorativa: «El mètode expositiu de la història de la llengua està renyit amb el procediment periodístic».

Per oposició a l'ALC de Griera, l'ALDC representa, probablement, la font més sistemàtica i fiable per conèixer el català comarcal. Es pot argüir que en aquest atlas només hi ha representades dues localitats de la comarca, Àger i Cubells (tanmateix, prou interessants ja només per la posició geogràfica que ocupen), però no oblidem que, a banda d'una metodologia rigorosa i una informació de confiança, d'altres punts del mateix ALDC limiten amb municipis de la Noguera i algun d'ells fins hi havia pertangut: Linyola (que va passar al Pla d'Urgell fa menys de trenta anys), Agramunt, Almenar i Sanaüja. Evidentment, cal situar en l'òrbita de l'ALDC el treball de Martí i Castell (1970), que aporta un bon nombre de dades d'Àger, tot i que potser caldria fer algunes petites matisacions en determinades transcripcions si tenim en compte que algunes de les seves informacions no acaben de coincidir amb el que hem recollit directament a l'antiga capital del vescomtat (si no és que admetem un cert grau de polimorfisme en algunes coses particularment originals).⁷

Hi ha encara altres treballs, sobretot amb dades microdialectològiques, que poden contribuir a fer-nos conèixer millor els parlars de la comarca. Citem-ne els més destacables. El primer és el segon article monogràfic sobre el català de Balaguer (cal dir que es desconeix l'existència del primer, cosa, d'altra banda, poc sorprenent), aparegut en el primer volum dels quaderns del Centre d'Estudis de la Noguera, amb un títol homònim. Es tracta d'un treball de setze pàgines de Mercè Juny (1986), bastant telegramàtic, en què s'exposen algunes característiques fonètiques i morfosintàctiques del *balaguerí* que, en els fets, responen sovint als trets típicament *lleidatans* (o *nord-occidentals estrictes*) enumerats en el

7. A propòsit d'aquest treball —que, en general, no conté grans errors sobre Àger; parlem només de matisos necessaris—, Creus (2002, p. 46) assenyalava que «algunes de les formes presentades com a úniques realitzacions són dubtoses».

manual de referència de Veny (1991) que encapçala la bibliografia, però amb algunes precisions locals interessants (malgrat que les explicacions tècniques a vegades no siguin del tot refinades). Aquest petit treball s'acompanya d'algunes desenes de formes igualment «pròpies» del dialecte local i d'una sorprenent tirallonga de refranys del calendari ordenats per mesos o fets i referents meteorològics, a més d'algunes locucions. L'article, de difusió molt limitada, presenta alguna dada especialment atractiva des del punt de vista geolingüístic. S'hi comenta, per exemple, que la realització amb [ɔ] tònic de formes com *pou*, *ou*, *plou* o *nou* és pròpia de Balaguer, mentre que «a Camarasa acostuma a ser tancat» (Juny, 1986, p. 89).⁸

Tot i que el seu objectiu no és l'estudi exclusiu de les varietats de la Noguera, és inevitable de referir-se també als treballs publicats al *Butlletí de Dialectologia Nord-occidental* (BDNO) per Joan Reñé (1982a, 1982b i 1982c) o Jaume Simó (1982). Reñé va efectuar «enquestes [...] a més d'un centenar de localitats de les comarques administratives de les Garrigues, la Noguera, la Segarra i l'Urgell» (Reñé, 1982a, p. 23) prenent com a punt de partida diversos conceptes amb una notable variació diatòpica en tot aquell sector. En el cas de la Noguera, aquests treballs aporten informacions que cobreixen bona part del territori (amb referències a usos que van des de Ponts, Oliola o Tiurana fins a Vallfogona, Corçà o les Avellanès, posem per cas), amb resultats notables pel que fa a l'establiment d'unes isoglosses determinades a l'interior de la comarca de Balaguer. D'aquesta manera, es fixa amb una precisió extraordinària el límit oriental de formes com, per exemple, *paloma* davant de *voliana* per designar la papallona, que s'usaria encara a

8. Tinguem en compte que aquesta qüestió, en el context de la Noguera i d'altres indrets propers, és interessant. Segons l'ALDC (vol. III, L 62; vegeu també el *Petit atlas lingüístic del domini català* [PALDC], vol. III, mapa 278), la realització de *pou* amb [ɔ] tònic és pròpia d'Àger (i Almenar, Lleida, la Llitera i el Baix Cinca), però a Cubells (i més avall, a Linyola; pel nord, a la Conca de Tremp, i per l'oest, a Tolba, a la Ribagorça) hi ha [o]. A aquesta dualitat evident [ɔw]/[ow] dins de la comarca i les zones immediates no només hi hem d'afegir una variació segons les formes (*dijous* amb [ɔ] faria acte de presència a Linyola i parcialment a Agramunt segons l'ALDC, vol. III, L 41, i el PALDC, vol. III, mapa 272; *nou* substantiu, esdevingut *anou*, passaria a tenir [ɔ] a Cubells), sinó també l'aparició del diftong [aw] en alguna forma concreta com el numeral *nou*, diftong que no sempre ha estat situat amb precisió (sobre aquesta qüestió en alacantí, on [aw] es manifesta en més casos, vegeu Veny, 1978, p. 206-207, o Colomina, 1985, p. 83; pel que fa a [aw] en gascó, remetem al resum inicial sobre els resultats del diftong *ou* de Carrera, 2016, o, encara millor, de Carrera, 2018, en què algun petit detall del treball anterior ha estat millorat). El DCVB (vol. VII, p. 795) anota el cardinal ['naw] a Ponts i Pradell, i sembla que això també ha estat registrat en les enquestes de l'ALDC a Cubells (Veny, 1978, p. 207). Alcover (1908-1909b) ja va obtenir ['naw] a Ponts, i fins i tot va atribuir ['baw] (*bou*) a Balaguer i «sa comarca», segurament per confusió amb l'alacantí. Segons la nostra experiència com a parlants i les informacions que hem pogut recollir fins ara, ['naw] sembla que se sent sobretot en algunes localitats de la part oriental de la Noguera a l'est del Segre (en tenim confirmació sòlida en punts com Vallfogona de Balaguer, Bellmunt d'Urgell, Penelles...), amb prolongacions a l'est (com, per exemple, Agramunt), més enllà dels límits administratius comarcals.

Bellcaire d'Urgell, Vallfogona de Balaguer o la Sentiu de Sió, però ja no a Balaguer o Tèrmens (Reñé, 1982c, p. 68 i 72).⁹

Té interès —tot i que no un perfil tècnic— el diccionari de *lleidatanismes* de Josep Maria Massana (2004), el pare del qual és d'Oliola i la mare, de la Sentiu de Sió. Evidentment, en aquest treball es recullen un bon nombre de formes en ús a la comarca que queden fora del registre estàndard, però aquest inventari presenta l'inconvenient principal de no practicar cap mena de discriminació geogràfica en el catàleg de mots recollits i d'incloure en un mateix nivell un conjunt heterogeni de vocables: hispanismes, vulgarismes, localismes, fets propis de tot el català nord-occidental o de bona part d'aquest o bé directament de l'occidental, alteracions formals quasi intranscendents al costat de fets lexicals importants, violacions del grafisme-suport... No cal dubtar que és fruit de la bona voluntat de l'autor, però cal admetre que persegueix sobretot l'entreteniment del lector i que pot produir una impressió de provincialisme, cosa que comparteix amb els seus concurrents més coneguts d'origen efectivament *lleidatà* (és a dir, amb centre gravitatori a la capital del Segrià): els treballs de Masip, Montardit i Prenafeta (2010, 2014 i 2017).

En l'àmbit de les recerques científiques que aporten dades sobre el català de la Noguera, no hem d'oblidar una sèrie de treballs duts a terme recentment des de la capital del Principat que ens forneixen informacions lingüístiques principalment sobre la ciutat de Balaguer, inscrita en una xarxa de capitals de comarca del domini nord-occidental. Al capdavant d'aquestes recerques hem de situar com a referència el volum de Viaplana (1999),¹⁰ i entre les aportacions posteriors podríem citar, entre altres, treballs com el de Valls (2008).¹¹ Partint d'un corpus oral dialectal, en contribucions com aquestes és possible de descobrir-hi dades —principalment morfològiques, indirectament fonètiques— obtingudes en enquestes a Balaguer, però segons un punt de vista allunyat dels mètodes de la dialectologia tradicional. Tenint en compte el tipus d'informants utilitzats (joves, de *classe mitjana*), qui sap si la metodologia de la mateixa enquesta i, tal volta, la manca de prevenció davant de certs fets potencialment diglòssics (amb allò que és percebut com a estàndard aflorant en certes situacions comunicatives on s'evitarien solucions quotidianes pròpies de registres informals),¹² i sense que això vulgui

9. Vegeu el que hem dit a la nota 1.

10. I, anteriorment, els articles de Viaplana (1994 i 1996).

11. A Valls (2008) també es té en compte Cubells. Entre les aportacions que cal lligar amb aquests treballs —i que cal ubicar sota l'estela del de Viaplana—, cal situar-hi també produccions com la de Querol (2011), tot i que aquest treball s'interessa més en l'anàlisi morfològica que en l'argumentari dialectomètric. En podríem ampliar l'inventari.

12. L'observació de Coll —que no és precisament única en aquest sentit— per al Pallars, segons la qual hom pot ser fàcilment víctima de la coneguda paradoxa de l'observador, és perfectament aplica-

dir que hàgim de posar en dubte el fet —sobradament conegut— que el català de Ponent experimenta canvis notables avui dia (amb l'expansió oral en les generacions joves, sobretot a la plana principatina però no exclusivament, de solucions centrals o *escrites* vistes com a més prestigioses), ens podem demanar si algunes d'aquestes qüestions no poden conduir a certs desequilibris en unes informacions orals determinades i en les conclusions. El que és clar, en tot cas, és que algunes de les dades atribuïdes a Balaguer per aquests treballs poden arribar a resultar certament originals als ulls d'un locutor nadiu, fins i tot si aquest locutor està habituat a sentir de manera habitual parlants de la localitat que corresponen a les característiques dels informants descrits per a les enquestes del corpus ja citat.¹³ Ben mirat, l'aparent tesi principal d'aquestes contribucions, l'existència de diferències geogràfiques en el grau d'adopció d'innovacions vingudes del català central (difícil de calibrar només amb capitals de comarca, per cert), és un fet també descrit per la dialectologia tradicional: «Ja no es tracta de descriure'n les característiques dialectals, sinó de veure'n la seua *intensitat* [...]: al marge dels factors pròpiament generacionals o de nivell cultural, o de la dicotomia poble/capital (o poble petit/gran), el Pallars, la Ribagorça i Franja de Ponent i, en menor grau, les Garrigues, constituïrien avui per avui la zona *menys permeable* a influències diguem-ne externes, mentre que tota la vall del Segre (la Segarra, el Comtat d'Urgell històric i el Pla de Lleida) conformaria la part *més permeable*» (Sistac, 1998, p. 48).

ble també a la nostra zona i, concretament, a Balaguer: «Sovint, davant d'un foraster o d'una persona que el nadiu considera culturalment superior, aquest farà esforços per dissimular els trets dialectals» (Coll, 1991, p. 103). Tornarem a fer referència a aquesta qüestió.

13. Resulta sorprenent la quantitat d'exemples de [ə] que apareixen en l'enquesta de Balaguer en el treball de Viaplana (1999), que sembla que corresponen sovint a [ɛ] àtona (segons com, una confusió fàcil). Vegeu, per exemple, Viaplana (1999, p. 129 i 131), on es fa difícil de creure que les formes de Lleida siguin *cantàv[ɛ]m* i *perdí[ɛ]m* i les de Balaguer, *cantàv[ə]m* i *perdí[ə]m* (i això ja admetent que el manteniment de -[β]- en l'imperfet d'indicatiu de la primera conjugació pugui ser considerat hegemònic en la llengua usual d'una generació que avui tindria almenys cinquanta anys un cop constatat que no ho és en —almenys— alguns grups més joves). Coses com aquestes, sense cap mena de dubte, han de ser atribuïdes al desenvolupament i la transcripció de l'enquesta més que no pas a diferències articulatòries entre les dues principals ciutats de Ponent. No és el primer cas en què els informadors de Balaguer semblen fins i tot més *orientalitzants* que els de Lleida: [kan'tesis] o [kan'tesim] a Balaguer (que diríem que no és, ni de lluny, la solució majoritària en la generació indicada), però també [kan'teses] o [kan'tesəm] a Lleida (Viaplana, 1999, p. 130). Això sense comptar algunes realitzacions més que improbables o, en tot cas, raríssimes a la localitat, com les de determinats pronoms tòncics que trobem a Valls (2008, p. 65): ['ʒo] o [nu'zàtres], [bu'zàtres]. Si bé tot això existeix a Balaguer, no és en cap cas representatiu del parlar de la població (més aviat serien ['(d)ʒo] i, sense ser formes úniques, *natres* o *vàtres*, d'altra banda absents en la taula de variants dels pronoms personals tòncics de Casanovas i Creus, 1999, p. 99; recordem que al DCVB, vol. VII, p. 788, Balaguer té *naltres* i *natres*, *naltros* i *natros*; caldria també afegir-hi formes amb propagació de nasal del tipus *nantr-*, igualment vives a la localitat, tot i que potser cada vegada menys freqüents).

Ja en una òptica —un altre cop— *tradicional*, citem dos treballs de l'autor d'aquestes línies que s'encarreguen, no pas de la llengua de la capital de la comarca, sinó del català parlat a la Vall d'Àger, en el sector nord-occidental de la Noguera, una zona que limita amb la Ribagorça a l'oest¹⁴ i el Pallars Jussà al nord, i que és, sens dubte, la part geogràficament més isolada de la zona i aquella que, *a priori*, per la seua posició, hauria de tenir un comportament més conservador des del punt de vista dialectològic. L'any 2000 —un any després d'iniciar enquestes a la Vall d'Aran, de les quals es va aprofitar el qüestionari—, es va elaborar una primera descripció del català de la Vall d'Àger partint de les dades obtingudes en entrevistes semidirigides en aquesta zona. El resultat en va ser un treball —de joventut, francament millorable en aspectes expositius, sobretot vist des de la perspectiva actual— d'un centenar de pàgines que ha romàs inèdit (Carrera, 2000) i en el qual s'exposen fets de fonètica, morfologia i sintaxi, a més d'alguns aspectes lexicals, comparats regularment tant amb les solucions atestades en el bloc ribagorçanopallarsès com amb les pròpies de la capital comarcal, Balaguer (ciutat d'on s'han compilat dades des de fa vint-i-cinc anys), i per extensió amb les més comunes en el subdialecte *lleidatà*. Una conseqüència de les dades obtingudes en aquells anys va ser la publicació d'un article (Carrera, 2003) en el qual s'anitzaven en paral·lel les desinències dels imperfets de subjuntiu de dues zones situades arran dels límits del bloc més conservador del català nord-occidental: la Vall d'Àger i la Vall d'Aran (occitanoparlant), especialment Naut Aran.

Hi ha encara diverses fonts, documents i repertoris que poden servir per a l'anàlisi dialectològica dels parlars de la Noguera, o que com a mínim poden aportar informacions suggerents per al lingüista interessat en la descripció de les seues modalitats locals. Si fa un moment ens referíem a Àger, existeix justament un projecte, «Antroponímia de la Vall d'Àger», que ja ha recollit i situat sobre el mapa un bon gruix dels noms de les cases d'aquesta part de la comarca.¹⁵ No només és interessant des del punt de vista onomàstic en general, sinó que mitjançant certes apel-

14. Concretament amb el municipi de Viacamp i Lliterà, que avui deu agrupar amb prou feines unes poques desenes d'habitants sumant-hi els nuclis que no estan despoblats. Àger es troba a vint quilòmetres en línia recta de Camporrells, ja a la Llitera, i a divuit d'Estopanyà, que és a la Ribagorça però que té vincles evidents amb la comarca de Tamarit (Giralt, 1998, fins i tot l'inclou en el seu estudi). Avui, per arribar des d'Àger a qualsevol d'aquests dos darrers llocs, cal fer un tomb de setanta quilòmetres i passar per Alfarràs. Remarquem que l'antiga capital del vescomtat i una part occidental de la Noguera pertanyen tradicionalment al bisbat de Lleida (com parròquies de l'altre costat de la Ribagorçana, avui amputades) i no pas al d'Urgell, i que hi ha altres vincles històrics que unien la Vall d'Àger amb poblacions immediates d'administració aragonesa, com un arxiprestat amb esglésies adscrites a la Llitera i la Ribagorça immediata.

15. La presentació i els resultats provisionals del projecte són accessibles en línia: <http://fundacioarnaumirtost.cat/projectes/renoms-vall-dager/>. Hi consten com a responsables de la fase inicial Cristina Masvidal i Laura Benseny, sota la coordinació de Francesc Fité i amb l'assessorament del toponimista Xavier Terrado, tots dos professors a la Universitat de Lleida.

lacions que hi apareixen es poden apercebre algunes característiques o formes lingüístiques —actuals o passades— del català local.¹⁶ En aquest mateix nivell hem de situar el repertori de noms de casa que Frederic Letamendi (s. d.), conegut dibuixant i artista de Balaguer, va elaborar en aquesta ciutat, en el qual es poden descobrir nombrosos fets fonètics i elements lexicals del parlar de la localitat que es manifesten o han quedat incrustats en l'oiconímia, des de *cal Guerxo* fins a *ca l'Arrullat*,¹⁷ passant per *cal Sinyó* [sic] *Josep*, *cal Tararot* o *cal Xut*. Per al català de Balaguer —i ja deixant de banda l'onomàstica— són igualment interessants els textos de l'historiador local Josep Aznar inclosos en els volums de Letamendi i Aznar (1997 i 2001). Sota els dibuixos costumistes de Letamendi se situen textos d'Aznar que inclouen, de tant en tant, formes i solucions locals divergents de l'estàndard, algunes vegades marcades tipogràficament, tanmateix amb escasses violacions del grafisme-suport.¹⁸

L'inventari podria completar-se —si més no, per ara— amb alguns treballs més o menys etnogràfics o d'història local, en els quals es poden descobrir de tant en tant algunes petites observacions lingüístiques que cal no menystenir. I és que aquesta mena de treballs poden incloure sorpreses agradables. En un monogràfic sobre les forques i els forcaires d'Alentorn (al municipi d'Artesa de Segre), el lingüista i el dialectòleg es pot meravellar de trobar-hi, per exemple, no només comentaris sobre la nomenclatura dels pollegons, sinó un petit *vocabulari forcaire* amb coses prou interessants (Farell, 1982, p. 46-48). El catàleg que hem presentat queda lluny de ser exhaustiu en la mesura que una exploració bibliogràfica més profunda segurament ens podria conduir a més sorpreses d'aquest tipus.

16. Pensem ara, per exemple, en l'absència d'article definit usat com a personal en denominacions com *Pisos de Martí* o *Pisos de Quelo*, i, en canvi, en l'aparició en casos com *Pisos de la Nita* o *de la Tonya*, on es fa difícil de saber si això correspon a un ús esporàdic de l'article (com en altres zones properes on és majoritàriament absent; hi tornarem més avall), o bé a alguna mena de distinció segons el gènere com la que comenta Fortuny (1983) per a Os de Balaguer, que ja comentarem més àmpliament.

17. Probablement l'hem de lligar a *arrullar*, verb sobre el qual Coromines deia que «en el sentit de 'llançar avall, estimbar' és merament comarcal dels nostres Pirineus centrals» (DECat, vol. I, p. 432). La forma va ser recollida a Àger, Tremp i Sort (i amb petites variacions, en punts principalment nord-orientals) per Griera en la carta «estimbar» de l'ALC (vol. IV, mapa 784), i també en altres punts per nombrosos treballs que majoritàriament s'ocupen del nord-occidental pirinenc: Coromines (1936, p. 275), Fortuny (1992, p. 404), Francino (1992, p. 144), Oliva (1908, p. 422), Navarro (1908, p. 228), Veny (2006, p. 22). El DCVB (vol. II, p. 42) assegura que és pròpia de la Ribagorça, Tremp, l'Alt Urgell i la Cerdanya. Continua sense diferències fonètiques notables cap al domini aragonès abans de donar pas a *arrojar* (vegeu, per exemple, Casacuberta i Coromines, 1936, p. 160; Andolz, 1992, p. 39, o, evidentment, el *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico* [DECH], vol. I, p. 358).

18. Un cas il·lustratiu amb una certa acumulació d'exemples inhabitual: «A l'estiu el Reng sembla una sanfanya de colors vius: tomates, pebrots verds i vermells, auberginies, cebes, enciam, mongetes grogues, prèssics, abrococs [...]. Sembla com si vulguessin sobreixir de les banastres i dels covis i escampar-se per terra» (Letamendi i Aznar, 1997, p. 20).

2. LES VARIETATS DE LA NOGUERA EN EL CONTEXT DEL CATALÀ NORD-OCCIDENTAL

2.1. Qüestions generals: en els confins (opacs?) d'un subdialecte

Convindrem que fins avui sembla haver-hi una certa unanimitat a situar tota la Noguera en allò que pot ser anomenat *subdialecte lleidatà*, per oposició als subdialectes pallarès i ribagorçà immediats.¹⁹ Hi ha treballs que ho estableixen d'una manera clara i inequívoca: tant el Montsec, al nord, com la Noguera Ribagorçana, a l'est, coincideixen amb els confins del bloc ribagorçanopallarès. Pel que fa al Montsec (malgrat que el mateix autor fa referència a elements *lleidatans* de Tremp, com la realització $[-\epsilon]$ de $-A$, a la qual tornarem), l'escriptor Pep Coll, en el seu monogràfic sobre el català del Pallars, el qualifica de *barrera*: «La barrera del Montsec, en canvi, sí que marca bona colla d'isoglosses fonètiques (*pujo-puio*), morfològiques (*volia-voliva*, *serveixo-servisso*), sintàctiques (*no ho sé pas - no ho sé cap*) i lèxiques (*vomitar-orxegar*, *bes-potxó*, *petit-xic...*)» (Coll, 1991, p. 19). Expressat així, hom diria que no hi ha el més mínim espai per al dubte.

Per la banda occidental, les isoglosses que marquen l'inici de les característiques ribagorçanes (per oposició a les *lleidatanes* a la Noguera i a les pallareses al nord del Montsec) semblen igualment clares segons el que ha estat dit fins ara. Al nord del congost de Mont-rebei s'ha observat que diverses línies que separen el ribagorçà i el pallarès no coincideixen tradicionalment amb la frontera autonòmica (vegeu especialment les cartes de Sistac, 1993, p. 358-359, 362-365 i 368-371), però s'ha afirmat igualment que aquestes mateixes isoglosses tendeixen, amb el pas del temps, a coincidir amb els límits entre el Principat i l'Aragó administratius, tant al nord (Alturo i Turell, 1990; Suïls, Ariño, Alturo i Turell, 2010) com més al sud (Barrull i Sistac, 1992). En la zona meridional del Montsec, contràriament a indrets més septentrionals (on la coincidència és recent i incompleta), tot indica que hi ha una simultaneïtat geogràfica molt més estable entre les isoglosses més remarcables que separen el ribagorçà i el *lleidatà* i la frontera po-

19. Com ja s'ha pogut veure, utilitzem el terme *lleidatà* en comptes de referir-nos a un *nord-occidental estricte* (i alhora prescindim de l'aplicació de *lleidatà* al nord-occidental), bàsicament per comoditat o per manca de denominacions alternatives visibles, perquè som conscients de les controvèrsies que pot generar el terme en qüestió. L'ús de *lleidatà* per referir-se al parlar del Segrià i les comarques veïnes (a «l'àrea d'influència», que diuen Casanovas i Creus, 1999, p. 83) ja és a Veny (1991, p. 121) o a Sistac (1998, p. 45), que defensa també la idea d'un continuïm ribagorçanopallarès: «Més que com a dos subdialectes (*pallarès i ribagorçà*), prefereixo considerar-la com a un únic *continuum dialectal*, ja que ambdós parlars comparteixen bona part dels seus trets específics definitoris» (Sistac, 1998, p. 43). És més o menys la mateixa posició expressada per autors com Pep Coll (1991, p. 19), potser encara més conclouent (tot i que la segona afirmació no es pugui subscriure completament): «El *ribagorçà* i el *pallarès* comparteixen bona colla de mots i de trets. Tants, que ens fóra difícil de precisar exactament on acaba l'un i comença l'altre».

lítica. En aquesta àrea, on les dues zones administratives «es comunicaven a través dels ponts de Tragó de Noguera (Lleida) i de Montfalcó (Osca) i dels guals de la ribera», malgrat «que estem mancats d'estudis descriptius [...], la consulta a la població de més edat ens permet establir que la divisió dialectal coincidia en bona part amb l'administrativa: no obstant això existien concomitàncies lèxiques i morfosintàctiques importants» (Sistac, 2004, p. 54). El cas és que «[l]a construcció dels embassaments de Canelles i Santa Anna [...] ha representat la desaparició física d'alguns pobles» i això ha suposat que «la població d'administració aragonesa s'ha reduït a una quarta part, mentre que la d'administració catalana pràcticament ha desaparegut: a penes hi roman una trentena de persones», amb la qual cosa el despoblament «ha anivellat finalment a tots els efectes el català ribagorçà i el català lleidatà amb la frontera provincial i autonòmica» (Sistac, 2004, p. 55).

Certament, el nombre limitat de recerques lingüístiques sobre la Noguera occidental contrasta amb l'exploració detallada de què han estat objecte no només nombrosos indrets de la Ribagorça, sinó en diversos nivells la Llitera veïna, amb treballs com el de Giralt (1998), amb dades morfosintàctiques abundants, o Sistac (1993), amb la descripció sistemàtica de les varietats d'una zona ben definida, sense comptar altres publicacions d'una certa entitat que no arriben, tanmateix, a la seriositat dels anteriors, tot i que també aporten informacions apassionants. Al cap i a la fi, a la meitat oest de la Noguera, si deixem de banda Àger, els nuclis de població que han estat objecte d'estudi són únicament Os de Balaguer (amb una monografia prou completa) i Castelló de Farfanya (amb dades conegudes fins ara irregulars), ja a tocar de la capital. Si deixem de banda aquests dos pobles, al sud del municipi d'Àger (que inclou diversos nuclis disseminats que, en el millor dels casos, no arriben a les cinquanta persones, com per exemple Vilamajor, amb molts més corders que habitants) i a l'est de la carretera C-12, que l'uneix amb Balaguer, sobresurten Algerri i Ivars de Noguera, inseparable d'Alfarràs (igualmente a poca distància d'Almenar, punt d'enquesta de l'ALDC), sobre els quals les indicacions són francament escasses, per no dir (gairebé) inexistents. Alberola, per la seua banda, és l'únic supervivent de l'antic municipi de Tragó de Noguera (un cop desapareguts el mateix Tragó, Blancafort, Canelles i Boix). La seua posició geogràfica fa necessari obtenir-hi informacions de manera urgent, tot i que ja veurem si encara hi som a temps. La seua població no deu superar la desena de persones.

2.2. La frontera occidental. Afinitats amb el ribagorçà

La manca d'estudis a què alludíem fa que les nostres consideracions sobre les afinitats entre els parlars de la Noguera i els de terres administrativament arago-

neses immediates s'hagin de fonamentar sobretot, en aquesta banda de la frontera, en les informacions obtingudes en enquestes a la Vall d'Àger, també situada arran del límit autonòmic en la seua part occidental. Sobre el paper, un cop vistos els fets descrits al nord de Mont-rebei, hauria de ser la zona de la Noguera més procliu a unir-se lingüísticament amb el ribagorçà veí en la mesura que no només es troba en el sector més occidu de la comarca, sinó que alhora n'és la part més septentrional. Sigui com sigui, per les converses informals mantingudes amb parlants d'Algerri o d'Ivars (en espera que un dia hi puguem aplicar un qüestionari amb els informants adequats), no sembla que hi hagi prou elements per posar en dubte —almenys fins a exploracions més profundes— el que direm a partir d'ara. Tot plegat confirma, per tant, el diagnòstic ja citat de Sistac (2004, p. 54), segons el qual la divisió dialectal i la frontera administrativa ja coincidien al sud del Montsec —com a mínim, en bona part— abans dels fenòmens d'anivellament més aviat recents observats de Castissent en amunt.

Tant els resultats de les nostres enquestes a Àger com les informacions aportades pels estudis anteriors ratifiquen en línies generals el que acabem de comentar.²⁰ Si un dels trets més remarcables del ribagorçà són els casos de palatalització de lateral després d'una oclusiva bilabial o velar o d'una fricativa labiodental, per ara no ens consta cap exemple d'aquesta mena a la Vall d'Àger, ni tampoc cap fòssil que n'assenyali una existència pretèrita. Això s'avé amb l'afirmació segons la qual aquesta palatalització «no ha afectat mai els pobles de la riba est de la Noguera Ribagorçana al sud del Pont de Montanyana» (Sistac, 1993, p. 105), i concorda —almenys pel que fa a la Noguera— amb el que ja va anunciar Saroïhandy fa més d'un segle. Referint-se al fenomen, deia: «A Catalunya, hi entra tot el Curs Superior de la Noguera Ribagorçana fins al Monsech». I després afegia: «Baixant de les montanyes, y seguint el Curs inferior de la Noguera Ribagorçana, desde Trago [*sic*] de Noguera, no's trova sinó *clau, blau, flama*. Igual passa en la punta de la Provincia de Lleyda compresa entre'l Segre y la frontera d'Aragó (Almacelles, Lleyda, Massalcoreig)» (Saroïhandy, 1908, p. 334). L'únic punt en què Saroïhandy crea una certa confusió és en l'allusió a Trago de Noguera i no pas a la Vall d'Àger (o, específicament, a cap dels seus nuclis de població més occidentals). Però és

20. Per a les característiques comunes a tot el bloc ribagorçanopallarès, remetem a la secció següent. Alguna d'aquestes qüestions podria ser vista com un exemple d'afinitat sobretot entre el ribagorçà (específicament, potser el de la Llitera i de zones properes) i l'agerenc, com la que es refereix a les desinències de l'imperfet d'indicatiu de la primera conjugació o, fins i tot, en alguns casos de la segona i la tercera (amb un comportament que sembla que enllaça més clarament amb el que s'ha descrit a la comarca de Tamarit que amb el que s'ha comentat d'altres llocs ribagorçanopallaresos pel que fa al manteniment o la caiguda de *-v-* en el primer cas, o l'aparició de tipus com *fia*, 'feia' en el segon). Tanmateix, fins i tot en aquest context, la posició d'Àger sembla que anuncia en general sobretot allò que passa en el conjunt del bloc de varietats que es troben al Pallars, la Ribagorça i la Llitera.

que, a més a més, Alcover (1908-1909*b*, p. 274) interpreta els mots de Saroïhandy d'aquesta manera: «Mr. Saroïhandy [...] dona com-e territori de tal fenomen les conques de Èssera i Isàvena, que s'apleguen a Graus, la conca superior del Noguera Ribagorçana fins a n-el Montsec, curs inferior del metex riu desde Trago [*sic*] de Noguera, i punta de la província de Lleida entre'l Segre, i frontera d'Aragó (Almacelles, Lleida, Massalcoreig, Saidí, Fraga, Velilla i Torrent de Cinca). Aquest fenomen nosaltres l'afinàrem a Vilaller i a Claramunt (Conca de Tremp)». En definitiva, veient que a la Vall d'Àger la palatalització de laterals no hi apareix en els nostres dies i que no n'hi tenim cap evidència passada, a tot estirar podríem imaginar la possibilitat d'alguna palatalització cap a l'antic municipi de Tragó, ja que sembla que a Ivars de Noguera l'atribueixen a la veïna Llitera.²¹ Aquest és l'únic marge possible, perquè uns quilòmetres més a l'est tampoc no hi ha cap evidència actual o passada d'aquell fet fonètic. Com calia esperar, l'ALPI (25 i 48) localitza a Castelló de Farfanya les formes *c[ʃ]au* i *b[l]anc*, i no hi ha cap palatalització de tipus ribagorçà que comparegui en el treball de Fortuny (1983) sobre Os de Balaguer.

A Àger tampoc no s'hi han trobat els típics exemples ribagorçans de fricatives o africades sordes en lloc de sonores.²² Si haguéssim de localitzar alguna dissidència amb relació a les solucions de la plana, concretament en l'ordre de les prepalatals, consistiria com a molt en alguna forma que tindria continuïtat no només en ribagorçà, sinó en el conjunt del català nord-occidental pirinenc. D'aquesta manera, Porcioles (1899, p. 38) ja va recollir «*Ratxar*. -Rajar», que en primera instància podria fer pensar en el comportament de la Ribagorça. Però el cas és que també «es diu al Pall. Sob. i Jussà i Segre mj. (Espot, Àssua, Gurb, Coll de Nargó, 1957-64)» (DECat, vol. VII, p. 52). Coromines relaciona aquest verb amb africada sorda amb les anomalies del tipus *plu[dʒ]a* o *di[dʒ]ous* que va trobar al capdamunt del Pallars (Coromines, 1936, p. 258).

Constatem, igualment, l'absència d'altres solucions característiques de l'altra banda de la frontera —alguna de les quals pot repetir-se Pallars amunt— que fan

21. Arran d'una conversa amb un parlant d'Ivars de Noguera, sembla que aquest tret (i alguns altres també *ribagorçans* que esmentem tot seguit: *maití*, [tʃ]ent) és atribuït a la localitat «a quatre o cinc *quilòmetres*», a Castellonroi i d'altres poblacions properes de la Llitera. Però tot això caldria confirmar-ho amb enquestes i amb l'aplicació de la metodologia de recerca apropiada.

22. A tot estirar, podríem sospitar d'alguna notació de Porcioles del tipus «*Astolsi*». Però l'ALDC (vol. II, mapa 316) indica que la forma de la localitat és [astul'zi] i les nostres dades assenyalen que a Àger hi ha [as'tulzi] com a Balaguer (vegeu nota 1, i compareu-ho, tot plegat, amb el que tant el DCVB, vol. VII, p. 506, com el DECat, vol. III, p. 743, atribueixen a aquestes localitats, i especialment a Àger i Porcioles), cosa que indica que aquella *s* deu correspondre a una sonora i no pas a una sorda. És interessant, per cert, que l'ALDC reculli [astal'zi] a Cubells, perquè contrasta amb la forma d'Àger i de Balaguer. Sobre la qüestió de l'absència de fonemes fricatus i africats alveolars i prepalatals sonors, vegeu les precisions que fa Sistac (1993, p. 88).

que a Àger hàgim recollit *matí* (no pas *maití*),²³ resultats [e] sistemàtics del diftong AI davant de R —i no pas [ɛ] com a la Llitera, una part de la Ribagorça²⁴ o el Sobirà; *pall[e]r*, *cald[e]ra*, *cendr[e]r*, contràriament al que es pot trobar a l'ALC (vol. II, mapa 368; vol. III, mapa 459), que alhora recull *garb[e]ra* (ALC, vol. VI, mapa 876)— o solucions *convencionals* de -ACT-, tot i que Martí i Castell (1970, p. 22) sí que hi consigna [ˈʎet] (però [ˈfet]).²⁵ El que resulta més interessant, en tot cas, és que en aquesta part de la Noguera, els resultats *f[e]t*, *ll[e]t* s'avenen perfectament amb *guar[e]t*,²⁶ que és el que consta per a Àger en l'ALDC (vol. IV, mapa 745). Mentre que es conserva -[ejt] (o, en tot cas, -[e't]) en tota una zona compacta del nord-occidental que inclou llocs com Isona, Cubells, Linyola, Peramola, Llobera, Sanaüja, Agramunt o Arbeca, Àger tindria -[et] com una franja més aviat occidental de localitats, entre les quals es compten Palau de Noguera, Sarroca de Bellera, Almenar, Lleida, Sort, poblacions de la Ribagorça, la Llitera i el Baix Cinca. A la Noguera, per tant, -[ejt] se sent a Cubells (segons l'ALDC, [bo'rejt]), a Balaguer (on constatem que s'usa *guareit* o, sobretot, *goreit*) o encara a Os de Balaguer (*guareit*, segons Fortuny, 1983, p. 227), però no a Àger. Tot indica que hi ha una isoglossa que ha de ser situada entre aquesta localitat i Os, que per la seua posició ens en recorda d'altres que tindrem ocasió de comentar més avall. Malgrat *guaret*, i tot i que ja no es tracti pròpiament d'un cas de la seqüència -ACT-, sí que Porcioles (1899, p. 36) recull la forma —que sembla més aviat isolada— *espleitar* (per *espletar*; < *EXPLICITARE, o, en tot cas, derivat de *esple(i)t*), i el DCVB (vol. V, p. 442) va incorporar aquesta dada del notari: *espleitar*, «Empobrir la terra fent-li produir molt sense adobar-la o femar-la (Àger)», cosa que no només contrasta amb la solució general en la llengua, sinó amb el fet que *espletar* ja es trobi en documents lleidatans del segle XVI (Farreny, 2004, p. 461).²⁷

23. La forma *maití*, que no ocupa tot el Pallars, és pròpia sobretot d'una «llarga faixa del Nordoest al llarg de la frontera lingüística» (DECat, vol. V, p. 542) i també ha estat registrada a la Conca de Tremp (vegeu, per exemple, DCVB, vol. VIII, p. 304, o Coromines, DECat, vol. V, p. 542). Recordem que a Ivars de Noguera la refusaven com a pròpia i l'atribuïen a la Llitera.

24. De fet, el municipi de Viacamp i Lliterà, que limita amb Àger per l'est, no deu conèixer aquesta característica (vegeu el mapa de Sistac, 1993, p. 356).

25. Tanmateix, hi ha [ˈʎet] a Àger segons l'ALDC (vol. VI, L 77). Més avall, quan abordem les alternances entre [ɛ] i [e] com a resultat, sobretot, de È, farem alguna consideració que pot ajudar a entendre aquest [ˈʎet] de Martí i algunes altres aparicions *sorprenents* de [ɛ] per [e] al seu treball.

26. Val la pena de citar els mots de Sistac (1993, p. 113) a propòsit del que passa a Gavasa i Peralta de la Sal: «Se'ns fa estrany que un parlar tan conservador haja arribat a un resultat -ACTU- > -[et]; tant si partim de *WARACTU (DECat) com de VERVACTU (Badia, 1981), el resultat hauria de ser, per coherència interna, *[gwa'rejt]. Si no admetem la importació del mot, difícil de justificar [...], caldrà potser cercar-ne l'explicació en una analogia del sufix diminutiu -[et]».

27. Qui sap si hi podria haver intervenció formal de *pleit* (< PLACITU), que en català té una extensió prou considerable amb diftong: present a «Ribagorça, La [sic] Llitera, Fraga» segons el DCVB (vol. VIII, p. 666), *pleit* «es manté en una zona del NO. i extrem Oest [...], en part del ross. i força estesa

De fet, algunes solucions vocàliques, més que situar Àger en una posició diferenciada de la resta de parlars de la Noguera i coincident amb el veí ribagorçà, el que fan és permetre'ns de constatar l'existència de solucions comunes amb el bloc ribagorçanopallarès, que es manifesten també en una franja més aviat occidental del lleidatà. D'aquesta manera, Àger té $v[\epsilon]ll$ segons l'ALDC (vol. III, mapa 523), i és aquesta la realització que vam obtenir-hi en les nostres enquestes. Això situa la localitat en una àrea en la qual hem d'incloure la major part del ribagorçà (Baix Cinca inclòs; també Mequinensa) i bona part del pallarès (amb l'excepció d'Isona), però també alguns punts *lleidatans* com Almenar, Lleida, Granyena de les Garrigues, Linyola i Arbeca.²⁸ La isoglossa transita a l'interior de la comarca de la Noguera, atès que a Cubells (i, més enllà, a Agramunt, Sanaüja...) ja hi ha la solució hegemònica en català $v[\epsilon]ll$. Per contra, sabem que a Os de Balaguer la solució normal és $v[\epsilon]ll$ (Fortuny, 1983, p. 28) i que a Balaguer la realització amb semioverta és l'única cosa autòctona que s'hi pot sentir. Grieria ja va recollir $v[\epsilon]lla$ a la capital històrica de l'Urgell en la carta «Lluna nova[,] lluna vella» de l'ALC (vol. VI, mapa 954), però allí mateix va indicar $v[e]lla$ no només per a Artesa, sinó també per a Àger, probablement perquè va canviar l'orientació del diacrític (o va oblidar-lo en la notació inicial, amb la qual cosa va aparèixer $[e]$ per defecte, o sigui \acute{e}).

Però a la Vall d'Àger també hi ha veritables dissidències davant del lleidatà, especialment en la distribució de $[\epsilon]$ i $[e]$ tòniques, com a resultat de \ddot{E} però també de \ddot{E} i \ddot{I} . Ja s'ha assenyalat una bona colla de vegades que en el bloc ribagorçanopallarès apareixen casos *imprevistos* de $[\epsilon]$ com a resultat de \ddot{E} que en la major part del domini lingüístic han estat tancats en $[e]$. El cas és que això es pot donar a la Vall d'Àger, però no sembla que sigui d'una manera general ni massiva, ni —aparentment— avui gaire important en nombre. Més aviat sembla que hem de parlar de situacions de polimorfisme en què $[\epsilon]$ i $[e]$ competeixen —si no és que fins ara ens ha passat per malla alguna distribució geogràfica entre els diferents nuclis del terme municipal i, sobretot, entre els que es troben a la Vall—, qui sap si en un darrer estadi de presència de $[\epsilon]$ davant de la solució majoritària d'altres zones, $[e]$. D'aquesta manera, en el decurs de les nostres enquestes vam poder sentir ['new] (com es recull a Martí i Castell, 1970, p. 31 i 58), però també ['new] (com es constata a l'ALC, vol. VII, mapa 1018). També davant de labial, en el cas dels possessius articulats, conviuen realitzacions com ['mew] amb d'altres com ['mew],²⁹ i,

pel País Valencià» (DECat, vol. VI, p. 609). De fet, «PLACITU > [plejt], [plejt] és general en valencià (malgrat que el DCVB no el documenta enlloc)» (Sistac, 1993, p. 40). Sobre aquesta forma, vegeu també Badia (1999, p. 281), per exemple. No deu ser pas per atzar que, en la seua recerca sobre el pallarès, Beà (2015, p. 115) assegura que «només hem trobat rastre d'aquest diftong arcaic [és a dir, [ej]] en el mot *plet*».

28. El mapa en colors del PALDC (vol. III, mapa 269) és encara més clar que el de l'ALDC.

29. Ens demanem si el fet que Martí i Castell (1970, p. 69) doni per a Àger formes masculines amb $[\epsilon]$ i formes femenines amb $[e]$ no podria ser un símptoma d'aquest polimorfisme de què parlem.

per tant, a Àger existeix una solució amb semioberta que en aquest cas igualment «es troba a la Ribagorça, al Pallars i a la Ribera del Cinca, i també a Favara», segons el resum clar i breu que en fa Quintana (1987, p. 157).

En la qüestió dels resultats de Ę a Àger, curiosament —simptomàticament?—, la bibliografia sovint és contradictòria (tot i que ja sabem que hi ha treballs que ofereixen més garanties que no pas d'altres). Martí i Castell (1970, p. 27, 49 i 53) hi troba *ll[e]bre*; en canvi, l'ALC (vol. vi, mapa 929), *ll[ε]bre*, diferentment de Balaguer o Artesa però igual que punts propers lliterans (Peralta de la Sal, Tamarit) i pallaresos (Trempe). Martí i Castell (1970, p. 27) hi recull *dim[ε]cres*, però l'ALC (vol. iv, mapa 637) hi obté *dim[e]cres*. En tot plegat hi hem de veure un símptoma d'aquell possible polimorfisme a què fèiem referència o més aviat cal parlar d'errors? Independentment de la resposta, és evident que s'imposa una exploració profunda i urgent en aquesta zona que s'ocupi especialment d'aquesta qüestió i de les possibles variants (i variables) en joc. De la nostra banda, el que ens consta a Àger davant de nasal és *d[e]nt* (i no pas *d[ε]nt*, que és el que figura a Martí i Castell (1970, p. 28), que ja recull *c[e]nt* i *v[e]nt*), i vam enregistrar-hi formes com *des[e]mbre*, *nov[e]mbre* o *set[e]mbre* idèntiques a les generals (contràriament a Martí i Castell, 1970, p. 28, 53 i 58, i en part a Griera).³⁰ En formes del verb *tenir* (o més aviat *tindre*) com *tens*, *té*, *tenen*, les nostres transcripcions indiquen de moment [e] tònic, a diferència del que hi ha a Martí i Castell (1970, p. 85), amb la qual cosa no podem corroborar per ara —tot i que tampoc no podem descartar— l'existència a Àger de formes amb [ε] com les que han estat detectades a l'interior del bloc ribagorçanopallarès i, en general, en el català nord-occidental pirinenc.³¹ De fet, si algun aspecte del vocalisme del parlar de la Vall d'Àger ens va resultar xocant durant les nostres enquestes (amb parlants d'edat avançada, autòctons, de pocs o nuls estudis i amb una vida transcorreguda sobretot al municipi), va ser l'aparició de solucions que, a primera vista, podien semblar fins i tot *orientalitzants*. Parlem de [ε] (franc i clar) com a resultat de Ĩ i Ę en casos sorprenents, com en el demostratiu femení de primera distància (*aqu[ε]sta* al costat de *aqu[e]sta*) o en formes rizotòniques del verb *creure* (*cr[ε]ure*, *cr[ε]c*, *cr[ε]us*...). En el primer cas, Martí i Castell (1970, p. 68) només va registrar [e] a Àger, però en el segon va localitzar [ε] tant en

Sigui com sigui, dues pàgines després, totes les formes passen a tenir [e] (Martí i Castell, 1970, p. 71). Per tant, potser de casos així en surt aquesta afirmació: «A les localitats d'Àger i Isona, la *é* tònica de la forma [setémbre] no té un timbre molt definit: no es tracta d'una *e* clarament tancada, sense que es tracti tampoc d'una *e* oberta. Aquest fenomen és freqüent en un bon nombre de formes» (Martí i Castell, 1970, p. 28).

30. Griera dona les dues solucions: *des[e]mbre* (ALC, vol. iv, mapa 624) o *set[e]mbre* (ALC, vol. viii, mapa 1186), però *nov[e]mbre* (ALC, vol. vii, mapa 1023).

31. Vegeu, per exemple, Alcover (1908-1909b, p. 219), Moll (1929-1932, vol. v, p. 72), Giralt (1998, p. 291) o Sistac (1993, p. 186).

l'infinitiu com en les tres primeres persones del present d'indicatiu (Martí i Castell, 1970, p. 85-86).³² Segurament cal lligar aquests casos a les dissidències en el tractament de la *ɛ* tancada del llatí vulgar observades tant en pallarès com en ribagorçà.³³

Més enllà de tot això, deixant de banda moltes altres qüestions —de més o menys detall— que haurien de ser exposades àmpliament per veure-hi possibles nexes amb l'altre costat de la Ribagorçana,³⁴ sí que sembla que hi ha un fet sintàctic en què Àger —tal volta com a representant de més zones occidentals de la Noguera— s'uneix amb l'altre costat de la frontera política i s'oposa a nombrosos llocs de la comarca i, en general, al més comú en *lleidatà* i, fins i tot, en una part important del pallarès: es tracta de l'ús —o, més aviat, la manca d'ús— de l'article definit en tant que article personal. En el seu monogràfic sobre el català del Pallars, Pep Coll (1991, p. 24) comenta d'aquesta manera l'absència de l'article definit amb aquesta funció (ho expressa en termes de «pèrdua»): «En determinades valls pallareses se suprimeix l'article davant d'un nom de persona [...]. Les valls

32. Tot i que hi ha [e] en la sisena persona i, per contra, [ɛ] pretònic en la segona persona del plural.

33. Vegeu, per exemple, Sistac (1993, p. 50) o Coromines (1936, p. 248). Sistac aporta casos que també tindrien aquesta aparença *orientalitzant* a què fèiem referència (com *p[ɛ]ra*, davant de bategant), i Coromines, exemples de vacil·lacions entre [ɛ] i [e] en determinats contextos. Alguns poden recordar els exemples d'Àger, amb la vocal davant de *-st-* (i bategant immediata, però) o de [w]. Tot i que Moll (1929-1932, vol. II, p. 168) assenyala [ɛ] tònic en l'infinitiu *creure* a Lleida, Organyà o la Granadella (però aquí l'infinitiu és *creur[i]*), això s'evapora ja en les formes rizotòniques del present d'indicatiu, on [ɛ] en nord-occidental sembla que només compareix en un punt en què el vocalisme ja anuncia el català central, Sant Martí de Maldà. La mateixa presència de [ɛ] en les formes rizotòniques de *creure* ha estat constatada a la Llitera veïna, a Calassanç (Sistac, 1993, p. 187). En el cas d'aquest verb, sempre quedaria la possibilitat —tampoc del tot fàcil de justificar— de veure-hi un fenomen analògic, per exemple amb algun altre verb similar en *-[w]re* amb [ɛ] en formes rizotòniques, o qui sap si també qüestions d'alternança vocàlica i accentual entre lexemes i morfemes verbals. Però fins i tot així, el resultat seria certament curiós en el context geogràfic en què ens trobem, i la coincidència amb certes solucions existents en punts del bloc ribagorçanopallarès, ja sigui en formes idèntiques o en els mateixos contextos, no deixaria de ser suggestiva.

34. Entre molts altres aspectes que mereixerien una atenció molt més important que la que els podríem dedicar aquí, esmentem, per exemple, el cas dels demostratius. Si bé s'ha dit que «el sistema de tres graus es manté encara en tota l'àrea ribagorçana, fins al bell límit amb el Pallars (on encara es pot trobar residualment), la Noguera i el Segrià» (Sistac, 1993, p. 57), a la Vall d'Àger vam localitzar-hi rastres del sistema de tres graus en els neutres (*açò, això, allò*), sistema que potser es podria mantenir en alguns parlants en els adverbis tenint en compte el que diu Martí i Castell (1970, p. 73): «A la localitat d'Àger hi trobo dos adverbis amb aquesta significació [de proximitat]: [l] [akɪ] i [así] [l]. La diferència entre ambdós és de grau de proximitat: la forma [así] n'indica més respecte del subjecte que parla». Algun cop molt esporàdic hi tenim anotat *aqueix* (nota insegura) o fins *agueix*, però en el segon cas era un subjecte nascut a Alsamora. Sobre el sistema de dos o tres graus en nord-occidental (i especialment en la franja situada més a l'oest), vegeu el que diu Quintana (1987, p. 169). És interessant que Martí i Castell (1970, p. 68) doni *aquest, aqueix, aquell* per a Almenar, ja que parlem d'un altre cas de tres graus al costat oriental de la frontera administrativa, al sud immediat del límit occidental de la Noguera. Sobre les formes *aguest, aqueix i aguell*, vegeu encara el que comentem en la secció següent.

que supprimeixen l'article són les següents: Cardós, Àneu, Flamicell i Bòsia» (Coll, 1991, p. 24). En el mapa, la isoglossa també agafaria aparentment la Terreta i travessaria la Noguera Ribagorçana a l'altura —o gairebé— de Castissent o del conegut de Mont-rebei, i potser hi hauria article a la zona de *la Faixa* o *la Feixa*, és a dir, al municipi de Sant Esteve de la Sarga (Coll, 1991, p. 18).³⁵ Sembla, doncs, que l'absència de l'article no hauria de produir-se a la Noguera. Però Porcioles (1899, p. 41) ja assenyala tot el contrari per a la Vall d'Àger: «May anteposen *en, el* o *lo* als noms propis [*sic*]: aixís diuen *he vist a Pere, diràs-li a Jaume,*³⁶ *Joseph te portarà*». El «may» de Porcioles és com a mínim discutible, almenys avui. Perquè el cas és que en les nostres enquestes també vam recollir casos d'article definit usat com a article personal. En tot cas, si pensàvem que al sud de Mont-rebei la isoglossa que marca la (possible) absència de l'article seguia la frontera política, sembla que no és ben bé així. A la Llitera també s'han atestat usos de l'article definit en funció d'article personal al costat de la manca majoritària de qualsevol article per introduir un nom propi de persona (Giralt, 1998, p. 59), amb la qual cosa sembla que Àger no s'allunya gaire del comportament propi d'alguns punts propers situats a l'altre costat de la frontera administrativa, i, en canvi, s'oposa clarament als usos de localitats de la seua mateixa comarca com la mateixa capital, on l'article definit, com a article personal, és present de manera regular. Però això no és tot. Sembla que l'absència d'article definit amb aquesta funció, almenys en determinats contextos, davalla cap al sud i arriba prou avall. Citem el que diu Fortuny (1983, p. 86) sobre Os de Balaguer: «Davant noms propis femenins s'acostuma a posar la forma *la*: ha vingut la *Juanita* [...]. Davant noms propis masculins no es posa article llevat dels casos en què la persona ha arribat a esdevenir important sociològicament i li anteposen un nom comú, [...] a Balaguer sempre anteposen l'article femení i masculí i les persones més cultes que tenen contacte amb gent de la comarca identifiquen els habitants d'Os per la manca d'article masculí davant els noms propis».

Independentment del fet que a Balaguer s'identifiqui aquesta característica com a pròpia d'Os o, més aviat, com un tret del llenguatge *montanyès* (que és en el

35. Caldria saber si aquesta aparent atribució del comportament majoritari a aquesta zona del Pallars obeeix a verificacions sobre el terreny o a una falta de dades, perquè aquest municipi agrupa una desena de nuclis que, en el millor dels casos, no arriben a vint persones, gairebé despoblats, de tant en tant unifamiliars. Tots junts no arriben oficialment ni a les cent cinquanta persones.

36. Remarquem l'ús del futur amb valor imperatiu, tractat en l'article de Vallverdú (1976). S'ha dit que aquest imperatiu és un «tret exclusiu de la zona central del nord-occidental» (Veny i Massanell, 2015, p. 252), però el cas és que deu arribar ben amunt pel Pallars (Sistac, 1998, p. 70; Coll, 1991, p. 29). Porcioles parla d'aquest ús a la Vall d'Àger en una altra banda (Porcioles, 1899, p. 40). A la Noguera també va ser recollit, per exemple, per Montanyà (1910, p. 206). La recessió que s'associa sovint a aquest ús del futur segurament és evident, però precisem que no és ni de bon tros un fet difícil de sentir a la comarca (ni tan sols a Balaguer).

calaix on acostumen d'anar a raure aquesta mena de dissidències davant els resultats *lleidatans*), i que encara quedin alguns interrogants per resoldre amb relació a l'ús de l'article definit segons el context (a Os, però també més amunt),³⁷ el fet que hi pugui haver noms propis que no siguin introduïts per un article —fins i tot si l'article pot aparèixer de tant en tant, o en segons quines circumstàncies— uneix Àger i una part occidental de la Noguera al subdialecte ribagorçà veí i al pallarès occidental, i l'oposa alhora a la solució més regular d'allò que anomenem *lleidatà*. Alcover (1916-1917b, p. 250) també va detectar la incompareixença de l'article definit usat com a article personal a les portes de Balaguer, concretament a Castelló de Farfanya, situat al mateix nivell que la regió de Tortosa o el País Valencià: «No empen cap article personal, sino el nom personal rònec (*Veig Pere, Juan venía, María ja torna*)».³⁸

En definitiva, malgrat la necessitat de moltes més dades i de recerques urgents en els confins occidentals de la comarca —abans que no sigui massa tard—, sembla que per ara s'imposa de dir que els trets lingüístics més destacables que separen el ribagorçà del *lleidatà* entre, d'una banda, la Llitera i la Baixa Ribagorça, i, de l'altra, la Noguera s'acostumen a situar sovint en el curs de la Ribagorçana. Hi ha un veritable contrast entre aquestes comarques des d'un punt de vista subdialectal. Però no és menys cert que també hi ha algunes afinitats —més o menys evidents, més o menys visibles a primer cop d'ull— que ens exigeixen matisos, i que deixen entreveure que la Noguera Ribagorçana prescindeix de tant en tant d'aquest rol de línia divisòria.

2.3. *La frontera septentrional. Afinitats amb el Pallars* (i amb el conjunt del bloc ribagorçanopallarès)

2.3.1. Qüestions preliminars

Els estudis que s'interessen per les característiques privatives del pallarès no són rars, i, per tant, no és difícil de retrobar els trets més remarcables d'aquest subdialecte (i, concretament, els que l'oposen a les solucions majoritàries en català,

37. No deixa de ser curiosa aquesta diferenciació gairebé *laboviana* segons el gènere. Però el cas és que si, d'una banda, Fortuny ja admet que en femení la presència de l'article no és general («s'acostuma») i les nostres dades d'Àger confirmen almenys casos d'absència en aquest context, de l'altra, tampoc no deixa de ser remarcable que tots els exemples citats per Porcioles de manca d'article siguin masculins, i que en les dades del projecte «Antroponímia de la Vall d'Àger» l'article sembli més habitual davant de noms femenins que de noms masculins (més amunt ja hem evocat la diferència entre exemples com *Pisos de Martí* i *Pisos de Quelo* i d'altres com *Pisos de la Nita* i *Pisos de la Tonya*). Noves exploracions han d'aportar necessàriament més informacions sobre aquesta qüestió.

38. N'hi ha alguna altra referència al mateix BDLC (Alcover, 1902-1903, p. 511), on s'atribueix a Castelló de Farfanya *So vist Joan y Pere*.

però també en lleidatà) en un cert nombre de bibliografia solvent.³⁹ Quant a les característiques —parlem de fonètica i morfosintaxi, sobretot; les consideracions sobre el lèxic mereixerien un espai que aquí no tenim— presentades com a distintives del pallarès per oposició a altres modalitats nord-occidentals, però, cal fer algunes precisions. Alguns d'aquests trets arribarien fins als confins meridionals del Pallars Jussà (és a dir, fins al Montsec, a la ratlla de la Noguera). D'altres, més que no pas ser propis de tot o bona part del territori pallarès, farien acte de presència en la part més septentrional (cosa que, segons com es miri, podria conduir a considerar els parlars al sud de la Pobla de Segur, com les zones immediates de l'Alt Urgell, com una mena de «[t]ransició entre pallarès i lleidatà», que és el que apareix, per exemple, a Sistac, 1998, p. 44).⁴⁰ Afegim-hi que alguns d'aquests trets idiosincràtics poden ser més aviat propis de tot el bloc ribagorçanopallarès (més amunt hi podem haver fet algunes referències), i que d'altres, per contra, sí que serien únicament presents en la part principatina d'aquest grup de varietats lingüístiques.

El nostre interès és sobretot analitzar algunes característiques atribuïdes al pallarès —comunes o no amb el ribagorçà— que, aparentment, d'aquesta banda de la frontera autonòmica, s'haurien d'aturar al Montsec. És cert que aquesta serra, com s'ha dit algun cop, és una *barrera* des del punt de vista dialectal entre el Pallars i la Noguera? En les pàgines següents proposem abordar vuit qüestions lingüístiques associades sovint al pallarès que ens haurien de permetre —almenys en part— respondre a aquesta qüestió, mitjançant una combinació de les informacions que aporta la bibliografia i de les nostres pròpies dades, tanmateix més limitades del que voldríem.

Deixarem de banda algunes característiques recurrents en la bibliografia que

39. No farem ara un catàleg de totes les fonts possibles en què el lector pot trobar inventariades les característiques pallareses. Indicarem només mitja dotzena de treballs que ens semblen especialment rellevants per a la fonètica i la morfosintaxi, a partir dels quals es pot obtenir un inventari de trets pallaresos: el volum divulgatiu de Coll (1991), que tot i el seu caràcter vulgaritzador aporta dades originals i interessants per a la dialectologia; el resum clar, breu i concís de Veny i Massanell (2015, p. 254-258), hereu del que ja hi havia a Veny (1991); el monogràfic de Sistac (1998) sobre el parlar extrem de la Vall d'Àneu; l'aportació recent de Beà (2015), amb una gran riquesa de detalls fonètics, i, òbviament, l'inevitable, fonamental i modèlic treball de Coromines (1936) sobre Cardós i vall Ferrera, pilar fonamental de tantes recerques sobre el pallarès (tot i les diferències evidents entre aquella zona del Sobirà i, per exemple, les contrades del Jussà veïnes de la Noguera). Els fets lingüístics pallaresos que citem a partir d'ara poden ser recuperats majoritàriament en qualsevol d'aquestes fonts. Qui vulgui més detalls bibliogràfics sobre aquesta varietat, pot consultar Colomina (1999, p. 229-231), tot i que el seu inventari podria ser a bastament ampliat i també actualitzat.

40. Pep Coll (1991, p. 17) retreu a Badia i Margarit el mapa de la *Gramàtica històrica* (Badia, 1981, p. 59), segons el qual el pallarès només s'estendria pel Pallars Sobirà «més les valls del Flamicell i Bòsia». Igualment, es plany del fet que Joan Veny «sembla compartir aquesta opinió». No obstant això, vegeu la carta de Veny i Massanell (2015, p. 254), on el pallarès ocupa tant el Pallars Sobirà com bona part del Jussà.

en pallarès es materialitzen prou més enllà del Montsec, com els possibles resultats amb [ɛ] de l'antic diftong AI comuns amb l'aranès —als quals ja hem alludit més amunt en parlar de la frontera amb el ribagorçà, que parcialment disposa també d'aquest tret; sobre aquesta qüestió en pallarès, vegeu les informacions que reporten Beà (2015, p. 112-123) o Sistac (1993, p. 40-41)—, així com l'epicenitat en els articles definits plurals —*les cavalls*, que Coll (1991, p. 24) situa de Salàs en amunt. Igualment, la manca d'epèntesi en -N'R- i -L'R- no es dona fins «un cop passada la conca de Tremp, en direcció nord» (Coll, 1991, p. 23), tot i que deu haver retrocedit tenint en compte que Navarro (1908, p. 224) deia que era un fet que es produïa «a casi tot el Pallars arribant fins a Tremp», que l'ALDC (vol. III, mapa 510; vegeu també el PALDC, vol. III, mapa 296) troba *gendre* sense consonant epentètica a Palau de Noguera (avui només Sort i Sarroca de Bellera l'acompanyarien al Pallars), que Tort (1992, p. 451) i Haensch (1980, p. 225) no localitzen l'epèntesi cap a la Terreta i que als anys trenta Coromines (1936, p. 257) ja va constatar al Sobirà el fet que «[a]lgun cop hom s'esforça a imitar la pronunciació ciutadana *ndr*» en el cas de -N'R- o fins en formes en què etimològicament hi ha «una D originària» (les dades de l'ALDC, amb epèntesi en llocs com Esterrí o Alins de vall Ferrera, confirmen que aquella tendència incipient flairada per Coromines ha tingut conseqüències). De fet, l'epèntesi es troba també a la Llitera: «El tractament del grup secundari -N'R- és el factor principal de distanciament entre els parlars de la Llitera i els de la Ribagorça i el Pallars» (Sistac, 1993, p. 115; per a -L'R-, p. 117; vegeu també Giralt, 1998, p. 173; o els exemples tamaritans dels Carpi, 1981, p. 114, 150, 152, 171, 178-179 i 182; sobre el límit de l'epèntesi entre la Llitera i la Baixa Ribagorça, vegeu Quintana, 1993, p. 279-281). No ens ocuparem tampoc de les desinències especials del condicional (*cantarís, cantari, cantarim...*), que semblen sobretot pròpies de la part septentrional del Pallars i zones properes —tot i que Moll (1929-1932, vol. II, p. 83-84) les localitza també a Sant Salvador de Toló, no gaire lluny del Montsec oriental—, ni dels adjectius i pronoms demostratius amb -[ʏ]- intervocàlic (*aguest, aguell*, que han estat situats al Jussà),⁴¹ ja que sobre aquestes qüestions ben poques coses noves podríem aportar per ara.⁴² Hi afegi-

41. El DCVB (vol. I, p. 316) els ubica a Tremp, i Martí i Castell (1970, p. 68-69) a Isona. Són les «variants més usades a la comarca» segons Coll, tot i que admet que «es troben en procés de desaparició» (Coll, 1991, p. 25). A Àger, on vam recollir fixament -[k]- intervocàlic en les formes que són alhora pronoms i adjectius demostratius, vam poder sentir *agueix* en un parlant originari d'Alsamora (sistema amb sonorització d'intervocàlica i tres graus, per tant). Sobre els demostratius amb sonora intervocàlica de què parlem (entre els quals cal incloure formes més especials com *aguisto, aguixo*), podeu veure per exemple el DCVB (vol. I, p. 315-316, 321-322), el DECat (vol. III, p. 718), Coromines (1936, p. 58), Haensch (1960, p. 95; 1962, p. 86; 1980, p. 224) o Sistac (1998, p. 68).

42. No ens ocuparem tampoc d'alguna característica que ha estat enumerada per descriure el pallarès però que mereix consideracions complexes, que ha servit sobretot per oposar aquest subdialecte a algun altre com el tortosí (vegeu Veny i Massanell, 2015, p. 256) i que no és rellevant per carac-

rem, per contra, una qüestió que en el marc de la Noguera és especialment rellevant per establir comportaments *perifèrics* que no coincideixen amb les solucions *lleidatanes*: la realització del successor de -A final.

Les vuit qüestions de les quals ens encarregarem poden permetre d'aconseguir una visió general de les afinitats entre parlars de la comarca de la Noguera i modalitats veïnes pallareses o, en general, ribagorçanopallareses. Però no és en cap cas un inventari tancat. Altres qüestions en les quals les afinitats serien notables —ja sigui encara en els nostres dies o en un passat més o menys recent— i que han servit també per caracteritzar en algun moment el subdialecte pallarès o el bloc ribagorçanopallarès (fins i tot si en més d'un cas es poden tornar a trobar en altres latituds del domini lingüístic català), no podran ser exposades aquí i ara. Ens referim, per exemple, a fets com la presència de vocalisme etimològic en els imperfets de subjuntiu de la primera conjugació, que sembla que no només ha tingut un focus de resistència cap a la Conca de Tremp, sinó en altres indrets situats al voltant del Montsec, entre els quals diversos llocs de la meitat septentrional de la Noguera, que tindrien o haurien tingut un paper prou conservador en aquest aspecte;⁴³ com la possibilitat de velarització de la vocal posttònica en la primera i la segona persona del plural —sobretot en la primera, pel que sembla— en els imperfets d'indicatiu i de subjuntiu (i fins en el condicional);⁴⁴ com els infixos incoatius diferents dels freqüents en *lleidatà*;⁴⁵ com algunes formes concretes

teritzar-lo davant del veí *lleidatà*, com la que es refereix a les realitzacions del so consonàntic immediatament posttònic en seqüències com les que s'inclouen en formes com *poble*, *gàbia* o, fins i tot, *egua*. Fem remissió a les cartes de l'ALDC (vol. III, mapa 692; vol. VI, mapa 1371; vol. VII, mapa 1608; vegeu també el PALDC, vol. III, mapa 317). Casanovas i Creus (1999, p. 92-93) no només es refereixen a la condició controvertida d'aquesta qüestió en *lleidatà*, sinó que al·ludeixen a realitzacions com *gà[bb]ia* o *rà[bb]ia* i apunten a la convivència actual en aquell subdialecte de [bl], [b:l] i [pl] en mots com *poble* i de [gl], [g:l], [kl] i [ɣl] en casos amb «el grup -gl-».

43. A més de la Conca de Tremp o fins de la Seu d'Urgell, Alcover (1908-1909b, p. 210) citava Artesa de Segre i la Vall d'Àger (la dada és indirecta i la font ha de ser Porcioles, com de costum) com a llocs que tindrien un «optatiu en -ás». També Montanyà, a Ponts, donava alguna forma com «qu'ell *amás*» (Montanyà, 1910, p. 208).

44. A la Vall d'Àger se sent *dív[o]m* i, ahora, ['diem] (no pas ['diem]), i fins i tot *t[i]ní[o]m*, *haguéss[o]m*, *p[u]drí[o]m* en alternança amb formes amb [e] posttònic.

45. Malgrat que Porcioles digués que a Àger «los acabats en *ex* cambien en *ix*, com *llegix* per *llegeix*» (Porcioles, 1899, p. 40), encara avui s'hi pot sentir l'infix [-is]- en el present d'indicatiu i [-isk]- en el de subjuntiu (tot i que no queda clara la solució de la primera persona en el cas de l'indicatiu). Però és que a principi del segle xx Alcover encara descrivia una situació de polimorfisme a Balaguer: «Els incoatius son en -isso (io *akudisso*, -*issès*, -*ís*), i també en -ixo» (Alcover, 1918-1919, p. 236). I en la relació de Moll (1929-1932, vol. III, p. 163; vol. IV, p. 15, 49 i 71) hi ha, ahora, *ajup[i]o* i *ajup[is]o*, *consent[i]o* i *consent[is]o*, *lleg[i]o* i *lleg[is]o*, o bé [aw]br[i]o i [aw]br[is]o per a la capital comarcal. Algunes formes que Martí i Castell (1970, p. 82) situa a Àger, del tipus [ʎe'ʒej]u, resulten més que improbables. En tot cas, hi ha una cosa clara: ara mateix ja veiem que almenys un dels quatre exemples fonètics o morfosintàctics que Coll (1991, p. 19) situava al Montsec no s'atura en aquesta serra. Més avall en tractarem dos més, un altre dels quals també supera el límit entre el Jussà i la Noguera cap a terres meridionals.

en els paradigmes de determinats verbs (per exemple, en la segona persona del singular del present d'indicatiu de *ser*), o com la presència del conegut adverbi negatiu *molla*, per exemple.⁴⁶ Si aquestes qüestions són absents de les pàgines següents no és pas perquè s'aturin —o s'aturessin fa poc— al Montsec. Simplement, s'hauran d'exposar en detall en algun altre treball ulterior. Com tot allò que fa referència al lèxic.

2.3.2. Qüestions lingüístiques

2.3.2.1. LA REALITZACIÓ DE -A FINAL

Se sap que la realització $[-\epsilon]$ ($\langle -A \rangle$) apareix en una àrea que ha estat definida com a «centre del català nord-occidental» (Turull, 1990, p. 202), que s'associa prou sovint al subdialecte *lleidatà*. El cas és que fins i tot hi ha clapes de $[-\epsilon]$ en altres zones properes. Així, en ribagorçà, «[l]a solució generalitzada en $[-\epsilon]$ (com al Segrià, la Noguera, etc.) se sent només, tret d'algunes realitzacions idiolectals escampades pertot arreu, a Albelda i Sant Esteve,⁴⁷ a la Llitera; a Tolva,⁴⁸ a la Baixa Ribagorça, i a Castanesa,⁴⁹ a la zona septentrional (igualment a Saidí i Fraga,⁵⁰ a la zona de transi-

46. Evidentment que això no és cap gran descoberta. Al DCVB (vol. VII, p. 520) *molla* com a adverbi ja apareix a Andorra, al Pallars (també a la Conca de Tremp), la Ribagorça, l'Urgellet, el Pla d'Urgell, Balaguer, Lleida i la Segarra. Però Coromines (DECat, vol. VII, p. 753) assegurava que «avui ha perdut terreny a les terres planes, i les de l'Est, dins aquell dialecte; però s'havia dit en el Segre Mitjà i més avall del Montsec [...]. I en altre temps es diria fins al Pla d'Urgell». Tot i un ús cada vegada menys habitual, *molla* es pot sentir encara a Balaguer, en algun cas fins i tot en individus de mitjana edat.

47. Sobre Sant Esteve, vegeu també Quintana (1987, p. 160), que reporta la informació d'un treball de Viudas Camarasa. Sembla que podem sentir $[-\epsilon]$ final com a producte d'harmonia vocàlica, amb un $[\epsilon]$ tònic precedent a la Llitera occidental, a Açañui (Sistac, 1993, p. 76). Això recorda el que es dona en indrets del País Valencià (Colomina, 1985, p. 75-79), i qui sap si això tindria a veure amb l'origen d'aquell $[-\epsilon]$ *lleidatà*. Vegeu el resum de Recasens (1991, p. 96-97).

48. Costa advertia que allí «la “a” final [...] se ha transformado en “e” si bien no es tan abierta como la catalana: “Tolve, espargates chiques”» (Fernández, 1989, p. 394). De fet, a Tolva i Sant Esteve cal parlar d'una realització $[-\epsilon]$ també en plural (per tant, $-As > -[\epsilon s]$; vegeu Sistac, 1993, p. 74; en harmonia vocàlica a Açañui: $[\text{ter}\epsilon s]$, Sistac, 1993, p. 76), que es dona simptomàticament al costat de la isoglossa que separa $[-as]$ i $[-es]$ (vegeu encara el mapa de Sistac, 1993, p. 359).

49. Ja s'hi refereix Haensch (1962, p. 84): «En el habla de Castanesa: $-A > -\epsilon$, como en ciertas zonas del catalán occidental, por ejemplo: $[l] \text{ VACCA} > \text{váque}$ (con ϵ muy abierta)».

50. Quintana (1987, p. 160) dona la realització $[-\epsilon]$ com a pròpia de Fraga i Torrent. Galan i Moret (1995, p. 22-23) també afirmen que la ciutat de Fraga —on Barnils (1916, p. 30) trobava casos de $[-\epsilon]$; a propòsit d'això, vegeu un altre cop el que diu Recasens (1991, p. 96)— comparteix aquest fenomen amb «el parlar veí de Torrent», i asseguruen per contra que «no trobem cap tipus de canvi de $[a] > [\epsilon]$ » a Saidí. És exactament el mateix que figura en la monografia sobre el parlar d'aquesta localitat de Moret i Sasot (1996, p. 15): «En el parlar de Saidí no trobem cap tipus de canvi de $[a] > [\epsilon]$ en posició àtona que caracteritzen, en final absolut de mot, els parlars veïns de Fraga i Torrent, al Baix Cinca, i Alcarràs i Almacelles, al Segrià».

ció entre lleidatà i ribagorçà)» (Sistac, 1993, p. 76). La realització $[-\varepsilon]$ també faria acte de presència en punts més meridionals del nord-occidental —Maella, Gandsa...—,⁵¹ en algunes capitals de comarca muntanyenques on es deu trobar en fase d'expansió⁵² i, sobretot, a la Conca de Tremp, fregant la Noguera. Allí, el resultat de -A àtona final «té tendència a tancar-se en è (*e* oberta)», cosa que «arriba, pel nord, fins a Salàs».⁵³ Pel sud-est «travessa el Port de Comiols i es comunica amb els pobles de la Noguera» (Coll, 1991, p. 21), i hi podríem afegir que la innovació *lleidatana* també es deixa sentir, conca del Segre amunt, a l'Alt Urgell immediat.⁵⁴

Però centrem-nos en el flanc meridional del Montsec. Malgrat que la Noguera hagi estat en diverses ocasions evocada com una zona on $[-\varepsilon]$ és el resultat normal de -A —ho hem vist fa un moment—, les coses no semblen tan simples. Tenim ben atestada l'existència de $[-a]$ cap a la zona nord-oriental per treballs de fa cent anys,⁵⁵ però és que, a més, sembla que hi ha un bastió geogràficament prou important que en els nostres dies conserva aquesta realització cap a l'àrea nord-occidental. Tot i que algunes de les transcripcions de Griera per a la Vall d'Àger resulten especialment contradictòries i sembla que dibuixin un panorama polimòrfic,⁵⁶ Martí i Castell (1970) recull majoritàriament $[-a]$ (no sense algunes petites excepcions)⁵⁷ en

51. Vegeu Quintana (1987, p. 160), Massip (1989, p. 24) o les referències incloses a Recasens (1991, p. 97), que fa una excel·lent recapitulació. Sobre la presència de $[-\varepsilon]$ en punts centrals del País Valencià, vegeu d'entrada Alcover (1918-1919, p. 189).

52. Recasens (1991, p. 97) dona a entendre que el cas de Tremp seria l'exemple més reeixit de difusió de la solució *lleidatana* cap a capitals de comarca que no es troben a «la regió central del domini dialectal n.-occ.», i al mateix temps que hi hauria arrelat durant el segle xx en la mesura que Schädel hi va recollir també la «variant baixa». El cas és que Griera situa igualment -a a la capital del Pallars Jussà «algunes vegades» i que Alcover (1908-1909b, p. 228) va trobar aquesta realització a la Conca de Tremp, malgrat que sembla prou clar que $[-\varepsilon]$ llavors ja s'imposava, almenys a la vila (vegeu, entre molts altres llocs, Perea, 1999a, p. 103). Però tant en aquest indret com a la Seu d'Urgell, si sumem les dades dels mateixos Schädel (1909, p. 398-399) i Griera (1920, p. 44), hi hauria un -é (mitjà) que s'atribueix a molts punts de l'àrea de $[-\varepsilon]$ (i fins i tot, en el cas de Griera, a algun que sabem que té $[-a]$, com Aitona!).

53. Coll (1991, p. 21) dona encara més detalls: «D'aquí cap amunt, la a final àtona ja no es tanca en è, sinó que conserva l'obertura inicial [...]. La isoglossa segueix la línia de trencant d'aigües per la banda de ponent i de llevant. De manera que Alsamora i Castissent —d'aigües ribagorçanes— i Bóixols —a la vall del Rialb— en queden fora».

54. Vegeu l'ALDC (vol. i, mapa 57) i ara sobretot el PALDC (vol. i, mapa 3), que localitzen $[-\varepsilon]$ a Peramola, articulació que Alcover (1918-1919, p. 234) ja va trobar a Organyà: «La -a (final), àtona, sona -ə». Un mapa interessant sobre l'àrea de $[-\varepsilon]$ en nord-occidental ja va aparèixer a Veny (1986, p. 183).

55. Alcover (1908-1909b, p. 228) cita el cas de Vilanova de l'Aguda.

56. D'aquesta manera, per exemple, *di[a]* (ALC, vol. iv, mapa 631) o *cam[a]* (ALC, vol. ii, mapa 374) i, per contra, *caixa*, *granera* i *encara* tenen -é (ALC, vol. ii, mapa 359; vol. iv, mapa 688 i 731) i, en canvi, *garba* té -e (ALC, vol. v, mapa 875).

57. Els exemples de $[-a]$ són nombrosíssims en aquest treball, tot i que també hi ha algun cas que més aviat seria $[-\text{ə}]$ (*festa*, *serra*) i fins i tot algun exemple que correspondria a $[-e]$ (*encar[e]*), on ens demanem si no hi va haver un error degut al sistema de transcripció (amb $[\varepsilon]$ per $[\text{e}]$). Vegeu Martí i Castell (1970, p. 21-26, 28-29, 33-34, 36, 38, 40, 50, 55-57 i 59).

aquesta zona, que s'escaparia, per tant, de la solució que es troba tant a la plana lleidatana com a la veïna Conca de Tremp. Ja Navarro (1908, p. 227) s'hi va referir fa més d'un segle: «aixís com la *a* a Urgell es transformada en *e* y dihuen, *Marie, terre* [...] a la vall d'Àger [*sic*] es exageradament oberta». Les nostres dades ratifiquen aquesta articulació -[a], no (gaire?) velaritzada, clarament diferenciada de la realització -[ɛ] de la capital i les terres planes.⁵⁸ Tot plegat sembla que ha de coincidir amb el que diu Coll (1991, p. 12), que ja hem vist que assegurava que -[ɛ] passava el port de Comiols, però segons el qual aquesta realització s'aturaria al port d'Àger: «Tot just travessada la Vall d'Àger en direcció sud, les *aa* es tornen a tancar en *e* oberta». Tanmateix, l'àrea de -[a] sembla que va més enllà —o ve més ençà, segons com es miri— de Fontdepou. Fortuny (1983, p. 53 i 56) exposa el següent: «En algunes localitats molt properes a Os la realització del fonema /a/ en posició final és [a] [...]. Fins i tot a Alberola, poblet agregat actualment al municipi d'Os de Balaguer, la realització [a] és ben clara en front [*sic*] de la realització [ɛ] dels habitants d'Os. El municipi d'Os és l'últim poble d'aquell indret en què es troba la realització [ɛ] igual que en lleidatà [...]. La gent és conscient d'aquesta distinció i en fa comentaris burlescs tot dient: “aquestos parlen com als masos” o “aquestos parlen com a dalt a montanya [*sic*]”». Segons els mapes de Fortuny, el límit d'aquesta realització es trobaria, d'una banda, a Tartareu, Santalinya i les Avellanes, i, d'una altra, a Os de Balaguer (Fortuny, 1983, p. 54-55).⁵⁹

58. A primera vista, diríem que és clarament diferent del «so vocàlic obert-semiobert, entre posterior i centralitzat» que Sistac (1993, p. 73) recull a Peralta i identifica com a pròxim a la realització d'Arbeca —localitat a propòsit de la qual vegeu l'inventari de poblacions que en compartiren l'articulació a Satorra (2009, p. 25)— o d'alguns punts de la Vall d'Aran —on la qüestió és realment complexa, amb variacions significatives en la velarització i la labialització de l'àtona final en funció del context; vegeu com vam resumir-ho a Carrera, 2005a, p. 52-76, i, telegramàticament, a Carrera, 2007, p. 49; és curiós que alguns dels condicionants contextuals que ja havíem dit que afavoririen la velarització i la labialització de l'àtona final a Naut Aran no es repeteixin al Pallars immediat segons Beà, 2013, p. 30, però sí d'altres; si es tracta de mesurar la «transició a l'occità» que s'esmenta a Beà, 2015, p. 24, cal no oblidar que, en aquest cas, les coses no són precisament simples en els parlars gascons immediats i que l'occità no té sempre i arreu realitzacions -[o]. Sigui com sigui, serien necessàries anàlisis espectrogràfiques per treure'n l'entrellat, perquè ens basem en percepcions purament subjectives que podrien anar completament desencaminades.

59. Segurament hi ha canvis articuladoris importants en un radi de pocs quilòmetres. Un parlant de les Avellanes, que realitzava una àtona final no lluny de -[ɛ] però clarament diferent de la balaquerina, potser més centralitzada i lleugerament més baixa (una altra cosa que caldria analitzar espectrogràficament), ens comentava: «A Os te foten unes *e* d'aquí allà». Recasens coneix el treball de Fortuny i cita Àger i Alberola com a localitats que tindrien una «variant baixa» de /a/ (Recasens, 1991, p. 94), però com que el monogràfic d'Os de Balaguer no permet anar més enllà, sembla que després no es donen més detalls sobre la seua realització fonètica concreta (vegeu Recasens, 1991, p. 95). A Castelló de Farfanya, l'ALPI anota diversos exemples amb -[ɛ], però en altres casos hi veu modalitats variables de «anterior media relajada», qui sap si per aquell sistema tan minucios de transcripció de percepcions subjectives. Una vintena de cartes (del primer i únic volum) de l'ALPI —gairebé una tercera part del total— contenen formes amb successors de -A final.

Tot indica que la part nord-occidental de la Noguera —i caldria comprovar quina continuïtat té això cap a la part central de la comarca als peus del Montsec, on diversos indicis ens assenyalen que $[-a]$ no es deu aturar del tot— no compareix la realització $[-\varepsilon]$ atribuïda al *lleidatà*, i que, per tant, en aquesta comarca també hi ha una d'aquelles «bandes» que n'envoltarien l'àrea (Turull, 1990, p. 202). En tot cas, com anunciàvem més amunt, la Vall d'Àger i zones properes de la comarca de la Noguera, en aquest aspecte concret, tenen un paper menys *lleidatà* que no pas l'entorn immediat de la capital del Pallars Jussà. La isoglossa que separa $[-a]$ i $[-\varepsilon]$ ($<-A$) se situa probablement a menys d'una vintena de quilòmetres de Balaguer.

2.3.2.2. -ORIU > -er. EL CAS DE VOLTER

Una de les característiques atribuïdes al subdialecte pallarès és un resultat vocàlic anterior de les seqüències $-\ddot{O}RIU$, $-\ddot{O}RIA$. De fet, Coromines (1936, p. 251) ja va advertir que això anava més enllà, que afectava «també l'andorrà i àdhuc certs parlars de Cerdanya»,⁶⁰ i que el pallarès coincideix en aquesta qüestió amb el gascò, amb el matís important que «difereix [...] d'aquest últim en el timbre de la vocal», ja que en aquest dialecte sud-occidental de l'occità el resultat de $-\ddot{O}RIU$ és $[-e]$ (contràriament a $-ARIU > [-\varepsilon]$), cosa que impossibilita parlar d'una convergència de $-\ddot{O}RIU$ i $-ARIU$, mentre que «en pallarès $-\ddot{O}RIU$ i $-ARIU$ es confonen» en $[-\varepsilon]$ o en $[-e]$. Als parlars indicats per Coromines caldria sumar-los almenys l'alturgellenc i qui sap si d'altres llocs més orientals.⁶¹ I el cas és que, si bé s'ha dit algun cop que l'àrea d'aquest fenomen no estava ben bé «delimitada» (Sistac, 1993, p. 56), la consulta d'un cert nombre de monogràfics locals fa que ens demanem fins a quin punt és necessari de parlar d'una característica atribuïble exclusivament al pallarès, ja que és fàcil de constatar que l'espai corresponent al subdialecte ribagorçà —i podríem entrar en el domini aragonès, és clar— és francament exuberant en exemples de $-\ddot{O}RIA > -era$ (o, en definitiva, de $-T\ddot{O}RIU$, $-T\ddot{O}RIA > -der$, $-dera$, on la tònica és $[e]$, o, en tot cas, $[\varepsilon]$ on correspongui).⁶² El mateix Coromines

60. A Andorra, $VULT\ddot{U}RIU > volter$ segons Riera (1996, p. 45), que confirma, per tant, l'assignació de Coromines (Pantebre, 1997, p. 142, també signa la forma, però l'atribueix a un treball dels anys seixanta). L'ALDC (vol. VII, mapa 1570) troba aquest mateix resultat, entre altres llocs, a Ordino i Santa Coloma d'Andorra.

61. Coromines cita un *Roc del Volter* a Argolell (a tocar d'Andorra) (DECat, vol. IX, p. 384), però és que al DCVB (vol. X, p. 877) *volter* ($< VULT\ddot{U}RIU$) és també la forma d'Organyà, viva igualment en *pirinenc oriental*. L'ALDC (vol. VII, mapa 1570), al qual tornarem a fer referència més avall per a les dades de la Noguera, també troba *volter* a Sant Llorenç de Morunys.

62. Posem-ne alguns exemples. El substantiu *portadera* —per *portadora*— ha estat anotat a Bonausa, Calbera, les Pauïls i Roda pel DCVB (vol. VIII, p. 770), que remet a Krüger (se'n poden trobar més dades a Krüger, 1996a, p. 90 i 92, i també a Krüger, 1996b, p. 372, on aquesta vegada s'atribueix

(DECat, vol. IX, p. 384) no només recull diversos testimonis de VULTÛRIU > *volter* al Pallars, sinó que assegura que això es pot trobar fins i tot «al Maestrat» (on no sembla, però, que l'ALDC en trobi ja cap rastre).

Atès que, com s'ha vist, *volter* (< VULTÛRIU) és la forma més recurrent per exemplificar el fenomen de què parlem, podem demanar-nos si té alguna presència al sud del Montsec (en cas que, per la part septentrional, se senti fins a aquesta serra). Tenint en compte que fonts de referència com el DCVB o el DECat no n'assenyalen l'ús en localitats (gaire) meridionals del Pallars i que Coll (1991, p. 71) fins l'atribueix al «Sobirà» —per contra, sí que l'ALDC (vol. VII, mapa 1570) l'apunta per a Palau de Noguera—,⁶³ resulta sorprenent la quantitat de constatacions de la utilització d'aquesta forma al sud d'aquella serra.⁶⁴ A la Vall d'Àger ja el va sentir Porcioles (1899, p. 39)⁶⁵ i avui encara s'hi pot sentir. En la toponímia, d'altra banda, és prou coneguda la *Roca del Volter*, no gaire lluny dels Masos de Millà. Però l'ús de *volter*, al sud del Montsec, no és una cosa exclusiva dels peus d'aquesta línia muntanyosa. Sabem que s'usa en punts més meridionals com les Avellanes, que Fortuny (1983, p. 149) recull *volter* a Os de Balaguer i que l'ALDC (vol. VII, mapa 1570) anota *volter* no només a Àger, sinó també a Cubells.⁶⁶ Per

portadera a Tremp). El terme *segadera* —per *segadora*, 'falç'— no només seria de Pont de Suert i la vall de Barravés (DCVB, vol. IX, p. 790), sinó habitual «en el N. Ribagorzana (P. de Montañana, Arén, Sopeira, P. de Suert, Vilaller, Bohí) y en la Ribagorza (Capella, Calvera, Las Paúles)» (Krüger, 1996b, p. 125-126 i 133), també s'usaria a Bissaurri, Espés i Bonansa segons Haensch (1960, p. 209), i a Benasc (amb [e] tònic) segons Grieria (1918, p. 25), a qui cita Coromines, que va recollir la forma a Boí (DECat, vol. VII, p. 734). *Menjadera* —per fer referència a la *menjadora*— ha estat consignat, per exemple, a Espés (Haensch, 1960, p. 214), les Paüls o Benasc (Krüger, 1995a, p. 119-120; on, en canvi, hi ha *menjadora* per a diversos punts pallaresos). Vegeu-ne més exemples ribagorçans en alguns treballs triats a l'atzar en llocs com Carpi (1981, p. 177), Haensch (1960, p. 86), Krüger (1995b, p. 59), Quintana (1993, p. 282), Saura (2003, p. 324-325) o Sistac (1993, p. 226-227, 230, 255, 260, 268, 299 i 56-57).

63. El *Diccionari Aguiló* l'atribueix sense més precisió al «Pallars» (Aguiló, 1988-1989, vol. IV, p. 266).

64. On, per altra banda, el resultat vocàlic anterior de -ØRIU, -ØRIA està ben documentat en el passat (encara una prova que la seua extensió era molt superior a l'actual). En documents de la ciutat de Lleida del segle XV, per exemple, s'hi pot llegir «*colgaderes* [...] < COLLOCARE + -TORIU» (Farreny, 1986, p. 130).

65. Potser de Porcioles surt igualment l'atribució a Àger de *passadera* ('passera'), que el DCVB (vol. VIII, p. 291) assigna no només a aquesta localitat de la Noguera, sinó també a Llessui, Tremp i Borén. Coromines (1936, p. 251) ja va trobar aquesta forma al Pallars Sobirà i en altres llocs: «En gran part del català occidental pirinenc es diu *passadera* per a la palanca de fusta, com recordo de l'Alt Pallars i V. de Boí; i, per Andorra, es deu estendre fins a la ratlla de Cerdanya: *Pla de Passaderes* a l'Alta Vall de Campcardós (Querol) ja arran d'Andorra»; es tracta de «-adera resultat fonètic allà del rom. -ATØRIA [...]; però a Cardós i V. Ferrera [...] són més aviat les pedres que disposen en els corrents d'aigua per passar-los saltant d'una a l'altra» (DECat, vol. VI, p. 316). L'ALDC (vol. III, mapa 716), que localitza *passadera* en diversos punts del bloc ribagorçanopallarès, ja només troba *passera* a Àger.

66. En definitiva, en aquest atles la forma *volter* apareix a Esterrí d'Àneu, Alins de vall Ferrera, Santa Coloma d'Andorra, Ordino, Sant Llorenç de Morunys, Palau de Noguera, Àger i Cubells. Aques-

acabar-ho d'arrodonir, malgrat que per ara no hem aconseguit constatar-hi més que —potser— algun lleu record de la forma davant la invasió de l'hispanisme *buitre*, aquesta vegada Griera (1934) no devia anar errat en el moment d'assignar *volter* a la ciutat de Balaguer.

2.3.2.3. -NN- > [n]. EL CAS DE BANA

No hi ha cap mena de dubte que un dels millors resums del tractament de -NN- en català ens l'ofereix el conegut monogràfic pallarès de Joan Coromines (1936, p. 255):

El representant regular del llatí NN és en català *ŋ*, però en cap dialecte no manquen exemples de *n*: cat. or. *cànem*, *cabana*; mall. *enganar*; val. *canada* 'vall' (G. Girona [Maestrat]). Aquests exemples són més freqüents en el català occidental que enlloc més i van augmentant a mesura que hom s'acosta als Pirineus, fins a l'extrem que en el nostre dialecte cal considerar *n* com a representant normal de NN i mirar els casos que hi ha de *ŋ* com a recents i importats: TVNNAM *tóna*; BANNA *bána*; SINN *sén* [...]; CANNAM *eskaná* 'escanyar', *askanusá-se* 'ennuegar-se', *kanót* 'laringe', *kanél* 'puny de la mà', *kanéla* 'id.', 'aixeta'; CAPANNAM *kabána*; PINNATVM (*rāt*) *penát*.⁶⁷

Alguns dels exemples de Coromines ja depassen clarament l'àmbit pallarès i es tornen a trobar en altres zones del domini lingüístic (no només *cànem* o *cabana*, sinó *canell*, *canella*, *ratpenat*, als quals podríem sumar exemples, com ara *canó*),⁶⁸ i n'hi ha que fins i tot deuen haver tingut una extensió més o menys considerable sense palatal,⁶⁹ cosa que en definitiva fa que la posició del català —sense una solució homogènia i completament general en el tractament del grup -NN— contrasti amb la de l'occità —l'altra part del diasistema—, on hi ha «[p]artout»

ta darrera seria la població més meridional que coneixeria la forma, i, en tot cas, en punts nord-occidentals situats més al sud apareixeria *voltre* (conegut també en alguns punts de l'est del bloc ribagorçanopallarès), que sortiria de *VULTUR* (vegeu, per exemple, DECat, vol. IX, p. 385, on n'hi ha més dades), a més de l'hispanisme *buitre*.

67. Aquest fragment ha estat parafrasejat per treballs de referència de la lingüística catalana. Compareu el que diu Coromines amb el que trobem, per exemple, en Badia (1981, p. 197): «Aquests exemples són més nombrosos en lleidatà i s'intensifiquen a mesura que hom s'acosta al Pirineu, fins a l'extrem que en una parla com el pallarès cal considerar NN > n, i interpretar els casos de palatal *ŋ* com a importats a la parla local». Sobre la qüestió de la palatalització del grup -NN-, en català val la pena de llegir Rasico (1982, p. 203-218), que recull dades filològiques interessants.

68. Sobre aquesta darrera forma, vegeu el que diu Coromines (DECat, vol. II, p. 498).

69. És el cas de *tona*, que si bé «avui a penes es manté usual més que a l'Urgellet i sobretot el Pallars, Jussà i Sobirà», en el passat consta «almenys en comarques del Centre-Nordest del Princ.» i documents d'altres latituds occidentals (DECat, vol. VIII, p. 555).

-NN- > -n- (Ronjat, 1930-1941, vol. II, 147).⁷⁰ De casos de manca de palatalització oposats a un -[ɲ]- més difós en català també se'n poden trobar en el ribagorçà veí,⁷¹ i en pallarès ja s'ha observat que les formes sense palatal tendeixen a ser substituïdes per d'altres amb -[ɲ]-, de manera que l'inventari de casos amb una simple reducció del grup consonàntic -NN- deu ser-hi cada cop més limitat, fins al punt que algun dels exemples sense palatal de Coromines —com *sen* per *seny*— recentment només han estat recollits amb -[ɲ] (Beà, 2015, p. 167-168). La forma que resisteix més fermament aquesta tendència probablement és *bana* davant de *banya*, amb més atestacions de -[n]- que no pas de -[ɲ]- entre els informants (Beà, 2015, p. 167-168). La forma *bana*, de fet, que ja hem vist que Coromines situava gairebé en el primer lloc del seu inventari, també és probablement l'exemple més habitual per il·lustrar el pas -NN- > -[n]- en pallarès, tal volta juntament amb *sen* (del qual s'ha constatat la decadència recent) i *escanar*.⁷²

Malgrat ser un exemple recurrent per caracteritzar el pallarès, la forma *bana* està molt ben atestada a la comarca de la Noguera a través de diverses fonts, i n'hem pogut confirmar l'ús en alguns llocs. Porcioles (1899, p. 34) ja donava *bana* per a la Vall d'Àger, i d'aquí ho treu Amades (1932, p. 86). En les nostres enquestes en aquesta zona vam poder comprovar que la forma encara hi és viva i que es realitza [ˈbana], malgrat que l'ALC (vol. II, mapa 217) atorgui una nasal palatal a la capital del vescomtat i que el DCVB (vol. II, p. 271) assegurí que allí hi hauria

70. Matisem-ho, però. En algunes zones no gaire llunyanes del nostre domini lingüístic també es pot trobar la palatalització en uns contextos determinats, però, en la mesura que és en condicions diferents, la situació de l'occità en general continua quedant lluny de la doble tendència del català (d'una banda, a la palatalització; de l'altra, a la simple reducció del grup consonàntic). En una àrea co-seranesa situada al nord de la Vall d'Aran (a poca distància del Pallars), es poden donar casos de -NN- > [ɲ] (com *anh* < ANNU, *brenh* < BRENNU) quan aquest grup ha esdevingut final després de la caiguda de la vocal àtona, en un procés de palatalització que afecta les -[n] alveolars finals (ja tinguin en el seu origen -ND- o -NT o, en aquest cas, en -NN-; vegeu Bec, 1968, p. 57-61).

71. Vegeu, per exemple, els casos aportats per Francino (1992, p. 142), Haensch (1960, p. 107), Oliva (1908, p. 422), Quintana (1993, p. 282, 292 i 302), Sistac (1993, p. 108-109) o, en benasquès, per Saura (2003, p. 89), que ja adverteix que allí -NN- «[s]e simplifica de manera sistemàtica como en gran parte del alto-aragonés».

72. *Bana* és la primera forma que consta en l'enumeració de Sistac per a la Vall d'Àneu: «En algun cas, la -NN- llatina no ha esdevingut *ny*, com en català general, tot i que també és un tret en recessió: *bana* (o *banya*), *cana* (o *canya*), *escanar*, *canaula*, *cabana*, *canell*, *canella*» (Sistac, 1998, p. 65). També és el primer exemple pallarès a Alegre (1991, p. 182). A Veny i Massanell (2015, p. 256) hi llegim el següent: «També podem esmentar, com a característica del pallarès, l'abundància de casos en què el grup -NN- no s'ha palatalitzat: *BANNA > [bána] 'banya', SINN > [sen] 'seny', [askaná] 'escanyar' (derivat de CANNA > [kána] 'canya')». Tenint en compte fets com els que exposarem a continuació, no deu ser casual que Veny (1991, p. 140) inclogui *bana* en el grup de «palatalització vacil·lant en diverses contrades», i no ben bé en els «casos més abundosos de no palatalització» pallaresos: «La geminada originària -NN-, llatina o pre-romana, de palatalització vacil·lant en alguns mots del català de diverses contrades (*enganar*, *enganyar*, *bana*, *banya*), mostra aquí casos més abundosos de no palatalització: *escanar*, *escanyar*, *festanal*, *festa gran de l'any*, *espanar*, *espenyar*, *estimbar*, etc.».

[ˈbanɛ] (potser després d'agafar la forma de Porcioles i adjudicar-li la vocal final *lleidatana*). Sabem que a les Avellanès s'usa *bana* al costat de *banya*, cosa que s'avé amb el fet que Fortuny (1983, p. 68 i 259) obtingués *bana* i el plural *banes* a Os de Balaguer (ho posava al mateix nivell que *cabana*), i que el DCVB (vol. I, p. 12-13) trobés el derivat *abanegar* a Castelló de Farfanya, 'pegar amb les banyes'.⁷³ L'ALDC (vol. VI, mapa 1306) confirma la dada d'Àger (*banes*), però situa *banyes* tant a Cubells com en punts pallaresos propers al Montsec, com Palau de Noguera i Isona (i igualment a Sort), tot i que sembla que la forma sense palatal també ha estat atribuïda a la Conca de Tremp en algun treball més o menys recent (Fortuny, 1992, p. 405), i que, per tant, no hi ha o no hi hauria hagut fins fa poc cap interrupció geogràfica entre les formes de l'Alt Pallars i les de la Noguera. A la capital de la comarca, on *banya* impera en els nostres dies, *bana* potser també hi hauria existit en un passat més o menys recent (i no cal descartar alguna conservació residual en algun parlant especialment *rural*). Això és el que ens suggereix el *Diccionari Aguiló* (Aguiló, 1988-1989, vol. I, p. 181) quan indica la informació següent, de la qual caldria confirmar la font: «*bana* (Balaguer) per *banya*». D'aquí podria haver passat a les grans obres lexicogràfiques. El DCVB (vol. II, p. 271) situa la manca de palatalització en punts pallaresos o ribagorçans, com Bonansa, Pont de Suert, Sort o Serradell, però també a Àger i a Balaguer, i encara al Maestrat (Benassal, Morella). És més o menys el que també consta al DECat (vol. I, p. 623): «En català la forma *bana* és de terres occidentals (Ribagorça, Pallars, Balaguer, Morella) i G. Girona la dona també en el seu *Voc. del Maestrat*, evidentment de l'Alt Maestrat». El mateix Coromines assegura que en català antic «són freqüents els exemples de *bana*» (i n'aporta diversos exemples), amb la qual cosa la Noguera seria possiblement un dels darrers parapets de manca de nasal palatal en aquesta forma, amb una àmplia difusió de *bana* fins al segle xx i amb diversos indrets on encara n'hem pogut comprovar la vitalitat (alhora que la recessió, evidentment). De fet, Amades (1932, p. 87) consignava els derivats *banialt* i *banibaix* a Camarasa.⁷⁴ Per aca-

73. Cosa que contrasta amb la forma *abanyegar* que Griera assegura haver recollit a Àger (ALC, vol. III, mapa 558; 'cotar'). Coll (1991, p. 35) consigna *banegar* com a forma pallaresa, que a Aguiló (1988-1989, vol. I, p. 186) ja s'atribuïa a «Conca». Cal suposar que es tracta de la Conca de Tremp, evidentment.

74. Cal advertir que aquestes formes figuren com a pròpies d'una tirallonga de poblacions situades tant en el domini central (Cardona, Rupit...; algunes en zones més aviat septentrionals, per no dir *septentrionals de transició*: Urús, la Jonquera...) com en el tortosí (Prat de Comte, Tortosa, Beseit; aquí podríem establir un lligam amb el Maestrat) o, fins i tot, en el nord-occidental (Torà, a més de Camarasa). És interessant de constatar que, en cinc poblacions orientals, *banialt* i *banibaix* ja conviuen segons Amades amb *banyaalt* i *banyabaix*. Vista l'abundància de formes amb *-n-* potser tampoc no cal descartar que, en lloc d'un cas de *-NN-* > [n], dues palatals en contacte ([ɲ] i el nexa *-i-*) distorsionin el resultat fonètic o la transliteració. Però podria tractar-se també d'un magnífic fòssil que patentitzaria aquella extensió pretèrita de *bana* a què es refereix Coromines, a través d'un derivat (i, més

bar-ho d'adobar, *bana* no sembla l'únic cas en què una manca de palatalització atribuïda sovint al pallarès es manifesta al sud del Montsec. Un altre dels exemples recurrents, *escanar*, consta com a forma de Cubells (i de Pinell de Solsonès) al DCVB (vol. v, p. 212), que amb tota seguretat ho treu del *Diccionari Aguiló* (Aguiló, 1988-1989, vol. I, p. 245). Altrament dit, si abans apuntàvem que sembla que hi ha sobretot tres exemples que sovint serveixen per exposar la reducció -NN- > [n] en el subdialecte del Pallars (*bana*, *sen*, *escanar*), almenys dos d'aquells tres casos estan testimoniats a la Noguera. El primer, molt sòlidament.

2.3.2.4. CASOS DE [j] < -Y-, -DY-, -GY-, -G^{ei}-, -BY-

Tornem a agafar el treball de Coromines (1936, p. 257-258): «És característica del Pallars la representació dels sons llatins intervocàlics I, DI, GI, G^{ei} [i BY], per y i, en final de mot, per j: *mayó* (festa) 'major', *puyá* 'pujar', *řáya* 'raigs (del sol)', *tremúya* 'tremuja' [...], *koréya* 'corretja'». El gran filòleg català avisa que els mots que tenen -[ʒ]- o -[tʃ] «es delaten per aquest sol fet com a manllevats a la llengua literària o a altres dialectes» (Coromines, 1936, p. 258), i que el fenomen «sembla haver-se estès antigament molt més a l'Est i haver estat general especialment en el Berguedà», fins al punt que se'n poden —o podien— trobar testimonis en terres interiors del català central: mentre que verbs amb -e[j]ar «només se senten avui al capdamunt de les valls del Llobregat (Gisclareny, Bagà, la Pobla de Lillet), [...] la gran extensió del tipus *puyá* 'pujar', general a tot el Berguedà i a molts punts del Lluçanès, Bages i Cardener, indica que en altre temps devien emprar-se en una àrea molt més gran» (Coromines, 1936, p. 259).⁷⁵ El cas és que en ribagorçà, en línies generals, el fenomen «apareix en les mateixes condicions que en pallarès» (Veny, 1991, p. 145).⁷⁶ Per la part meridional d'aquest subdialecte, la isoglossa que separa les realitzacions *puio* i *pujo* se situaria avui, segons Coll, exactament al Montsec: «segueix la frontera [...] amb la Noguera» (Coll, 1991, p. 23).

concretament, d'un compost) prou especial. Tot i que el nexa -i- sigui «poc usual» en català (Gràcia, 2002, p. 815), és prou sabut que això no és tan estrany en occità (vegeu, per exemple, Coromines, 1990, p. 256).

75. Coromines ja advertia, però, a propòsit del Lluçanès, que allí es trobava, «naturalment, en reculada», amb hipercorreccions del tipus *po[ʒ]ancre* per *po[j]ancre*. Vegeu també les dades d'Alcover (1908-1909b, p. 260), anteriors a les de Coromines, que igualment confirmen l'existència del fenomen al Berguedà, al Lluçanès i al Bages.

76. Prescindim ara de consideracions específiques sobre algunes formes, sobre determinades solucions divergents o sobre la possible elisió de -[j]- en alguns contextos i indrets. Fem remissió a Beà (2015, p. 173-185) per obtenir detalls valuosos, presentats sistemàticament, sobre l'altpallarès. Vegeu igualment Sistac (1993, p. 98-99). A Batlle, Martí i Castell, Moran i Rabella (2016, p. 105-106, 155-156 i 158-159) es trobarà una descripció breu i clara de les solucions catalanes —les generals i les dialectals més remarcables— de les possibilitats etimològiques citades.

I, al cap i a la fi, els fets confirmen de manera general aquell límit, si més no a la part occidental. D'entrada, entre la gent jove de tota la comarca diríem que la solució (ribagorçano)pallaresa és insòlita. A Àger, que és probablement la contrada de la Noguera que presenta més afinitats amb les zones nord-occidentals perifèriques pallareses i ribagorçanes, vam localitzar de manera general en les nostres enquestes realitzacions com [pu'ʒa] o fins [pu'ʒa] (la primera articulació la trobava en aquest lloc l'ALC, vol. VII, mapa 1123), solucions, per tant, que es poden sentir en molts altres punts de la comarca (on [puj'ʒa] potser compa-reixeria més habitualment, però), entre els quals la mateixa capital, Balaguer.⁷⁷ Per ara, a tot estirar, només alguna forma isolada podria ser un testimoni indi-recte d'un antic *comportament* *pallarès*, en l'aspecte que ens ocupa, a Àger. Així, Porcioles (1899, p. 31) recull: «*Esquetllots*. -Talls de carn ab such». Coromines (DECat, vol. III, p. 453-454) relaciona aquesta forma amb *escaig*. Assegura que «potser està per un *escaiot* alterat per infl. de *tallot* o *tallar*» (DECat, vol. III, p. 454), i en una altra banda és més explícit: es tracta potser de «*escaiot*, pron. pallaresa d'un **escaj-ot* derivat d'*ESCAIG*» (DECat, vol. III, p. 693). Més que en una alteració provocada per *tallar*, ben bé podríem pensar que s'hi hauria produït un canvi hipercorrecte [-j]- > -[ʎ]-, com el que el mateix Coromines va registrar en alguns punts del Sobirà, com Àreu i Estaon, on *tremu[j]a* havia esde-vingut *tremu[ʎ]a* (Coromines, 1936, p. 258).⁷⁸ De fet, si deixem de banda algun cas com el que acabem de veure, que ens podria portar indirectament a un estadi fonètic anterior, les solucions *pallareses* fan l'efecte de ser, com a mínim, molt rares a la Noguera. Per les dades limitades i indirectes que disposem sobre aquesta qüestió en altres indrets septentrionals de la comarca, sembla que als peus del Montsec de Rúbies alguns parlants d'edat avançada podrien conèixer la realització [-j]- en les condicions descrites, però fins i tot aquesta informació hauria de ser confirmada amb indagacions més fiables, i descartar, per exemple, la possible ascendència pallaresa d'aquests locutors per corroborar l'autoctoni-

77. Un únic cop podríem haver sentit [pu'ja] a Àger, però tenim seriosos dubtes que no es tracti d'un fet purament ocasional, episòdic i qui sap si idiolectal. Noves prospeccions haurien de permetre de treure'n l'aigua clara. Alcover (1908-1909b, p. 259) ja atribuïa un -[ʒ]- *medial* o amb [j] previ a Ponts, Artesa, Balaguer i la ribera del Sió, mentre que la Vall d'Àger tindria un -[ʒ]- «inalterable» (alhora que a la veïna Conca de Tremp hi hauria -[j]- i, al mateix temps, ja -[ʒ]-; Alcover 1908-1909b, p. 259-260). Més tard (Alcover, 1908-1909b, p. 261), gairebé hi barrejava formes del tipus *ve[j]* ('veig', atribuït a Artesa i viu a Àger, però a Balaguer és ['bək]) i *va[j]* ('vaig'), que no hem de confondre amb el fenomen que comentem.

78. N'hi hauria més exemples paral·lels, com el *gallato* localitzat tant en punts de les conques del Sió i del Llobregós (i inclòs en una de les sèries del «Vocabulari del *bestiar cabrum*», Alcover, 1916-1917a, p. 310) com en alguns indrets del País Valencià, que «es deu a una ultracorrecció de -y-, de la qual són prou freqüents, com és sabut, els casos: *atzagallada*, *aldarull*, *penjoll*, *fallanca*, *galluba*, etc.» (DECat, vol. III, p. 258). Sobre aquesta qüestió, són especialment pertinents les dades que s'aporten a Coromines (1972, vol. II, p. 321-331).

tat de la solució cap a Meià.⁷⁹ Les informacions dialectològiques sobre aquesta zona són fins avui francament escasses.

2.3.2.5. LES DESINÈNCIES DE LA PRIMERA I LA SEGONA PERSONA DEL PRESENT D'INDICATIU DE LA PRIMERA CONJUGACIÓ (*CANTAM*, *CANTAU*)

Coromines (1936, p. 266) va recollir *cantam* i *cantau* com a úniques formes de Cardós i vall Ferrera, en lloc de les analògiques —i més generals— *cantem* i *canteu*. Aquest tret conservador ha servit per caracteritzar el pallarès i, alhora, per establir un lligam entre aquest subdialecte i un altre conjunt de varietats perifèriques, el balear.⁸⁰ En el seu conegut article a *Romania*, Schädel (1908, p. 150) assegurava que una de les diferències entre Montgarri i Alós d'Isil era que, mentre que en el poble aranès se sentia *cantam*, en el català hi havia *cantem*. Però ell mateix s'afanyava a dir que «cette démarcation n'est que locale, car *-am* plus ancien subsiste encore dans beaucoup de patois pyrénéens plus éloignés de l'influence de Barcelone», i també que «on le rencontre régulièrement dans la vallée de la Noguera Ribagorzana» (hi esmentava Vilaller). Hi acabava afegint —ai las— que «on trouve aussi *-am* à côté de *-em* à Alos». No descobrirem res si diem que el vocalisme etimològic subsisteix en altres llocs conservadors fora del bloc ribagorçanopallarès, i ens limitarem, per tant, a destacar i recordar el fet que, en diversos punts de la comarca de la Noguera, ha estat testimoniats fins a èpoques recents, al mateix temps que ens interessarem per la recessió territorial que deu haver patit en el darrer segle.

Martí i Castell (1970, p. 75 i 78-80) dona formes com *cantem* i *canteu* per a Àger.⁸¹ Però això contrasta amb el que Porcioles (1899, p. 40) atribuïa a aquesta localitat i la seua vall (*estimam* i *estimau*), i fins i tot amb el que podem trobar a l'ALC (vol. III, mapa 391), on Àger disposa de *cantam*, igual que Oliana, Esterri, Durro, Benavarri, Peralta de la Sal i, fins i tot, Maella, Calceit⁸² i Gandesa, però

79. Precisament, el topònim *Meià* ens remet a -DJ- > -[j]-: «L'ETIM la dóna en forma inequívoca l'emplaçament de la Conca de Meià: en una fondalada entremig de les dues grans serres paral·leles: VALLUM O PAGUM MEDIANUM 'el vall, clotada o rodal intermedi'» (OC, vol. v, p. 244). Quan Coromines parlava de la fonètica pallese, es referia al *Meià* «agregat de Sant Mateu de Bages, anomenat antigament *Mediano*» (Coromines, 1936, p. 259), amb la mateixa solució fonètica, però molt més lluny del Pallars que la Vall de Meià de la Noguera (i per aquest motiu, doncs, més extraordinari).

80. Vegeu, per exemple, el manual de referència de Veny (1991, p. 141) o el més recent de Veny i Massanell (2015, p. 257). Coll (1991, p. 26) comenta que la «pervivència» d'aquestes desinències es dona avui «sobretot al Sobirà».

81. És curiós, per cert, que al costat de *arrib[e]m* hi hagi *arrib[ε]u* (Martí i Castell, 1970, p. 80), on potser parlariem d'un problema en la transcripció de la tònica (una qüestió que ja hem evocat més amunt).

82. Segons Quintana (1987, p. 172), al Baix Matarranya «les formes en *-am*, *-au* són ben vives i d'ús general», mentre que a l'Alt Matarranya «alternen en una mateixa localitat —i parlant— les dues formes *-am/-em* i *-au/-eu*».

diferentment de Tremp o Sort (o Artesa de Segre i Balaguer), on ja hi hauria *can-tem*. La conservació del vocalisme etimològic en la primera i la segona persones del plural del present d'indicatiu de la primera conjugació també va ser anotada per Alcover (1908-1909b, p. 210) per a la Vall d'Àger (la informació devia sortir de Porcioles, segurament), en un inventari en què feien acte de presència altres localitats de la comarca i que posa en evidència que les desinències *-am* i *-au* devien tenir-hi fa només un segle una extensió molt més important que no pas avui, i més si tenim en compte que, contràriament a punts molt més septentrionals (entre els quals hi ha poblacions pallareses situades a l'altre costat del Montsec, evidentment), als punts de la Noguera citats —i en algun d'immediat com Agramunt— ni tan sols s'indicaven situacions de polimorfisme en què *-em* i *-eu* fessin concurrència a les desinències *-am* i *-au*:

Se conserva la *a* am tota la seua plenitud dins totes les Balears i moltes d'altres regions de la Catalunya occidental. Així la trobarem a Calaceyt, Batea, Gandesa, Ascó, *Les Garrigues**,⁸³ *Vall d'Àger [sic]*, Tremp*, Eroles, Puigvert, Fígols, Claramunt, Pobla de Segur*, Torre de Cabdella, *Bohí, Vilaller, Alós, Isabari, Esterri, Llaborsí, *Sort, *Olp, Vilamur, Puyalt, Enviny, *Montardit, Pallarols, Seu d'Urgell*, St. Julià d'Andorra, *Andorra la Vella, Cabana-bona, Artesa de Segre, Agramunt [...].

L'inventari, per les nostres latituds, encara podria ser ampliat amb altres dades alcoverianes. El mateix Alcover (1918-1919, p. 234) assenyala que a Organyà (a l'Alt Urgell) se serveixen de *-am* i *-au*, però que alhora «admeten les modernes desinències *analògiques*». Pel que fa a la Noguera, si ja hem sumat Cabanabona i Artesa de Segre a la Vall d'Àger, també podem afegir-hi Ponts, on la situació torna a semblar més arcaïtzant que en punts més septentrionals, ja que no només «conserven» les desinències amb vocalisme etimològic, sinó que les formes analògiques apareixen «[s]ols qualche volta» (Alcover, 1918-1919, p. 232). I les dades de Montanyà (1910, p. 208) més o menys ho confirmen, ja que en el present d'indicatiu del verb *amar* només assenyala *amam* i *amau*. De manera simptomàtica, les dades de Ponts són lleugerament diferents a *La flexió verbal*. En el repertori de Moll (1929-1932, vol. II, p. 81), aquesta població del Segre Mitjà només té les desinències *-em* i *-eu*, cosa que potser vol dir que els «xics» amb qui Alcover va fer «una altra bona espolsada a la conjugació ponsicana» (Alcover, 1918-1919, p. 232) ja havien optat per les formes analògiques. Curiosament, però, *La flexió* assenyala

83. La cursiva assenyala una dada indirecta; l'asterisc, les situacions de polimorfisme. En el cas de les Garrigues, val la pena de recordar que el treball d'Arqués, publicat precisament al BDLC, afirma que les desinències *-am* i *-au* són utilitzades pels «vells» i que es troben en reculada (Arqués i Arrufat, 1982 [1910], p. 63).

únicament el vocalisme etimològic a quinze quilòmetres, a la població veïna d'Artesa de Segre, i una situació de polimorfisme tant a Pradell com a Balaguer, que actuarien igual que Lleida.⁸⁴

En definitiva, les desinències *-am* i *-au* en el present d'indicatiu de la primera conjugació consten com a presents —almenys— en mitja dotzena localitats distribuïdes per bona part de la geografia de la comarca durant la primera meitat del segle xx. Avui no disposem de prou elements per descartar-ne l'existència més o menys residual en parlants especialment conservadors en alguna localitat,⁸⁵ sobretot si tenim en compte que el vocalisme etimològic ha estat testimoniats tan sols fa uns trenta anys no gaire lluny de Balaguer, per ser concrets, a Os, molt instructivament en una distribució de gènere i generacional que ha de fer les delícies de qualsevol variacionista: «No he sentit mai en una dona les formes [-ám, -áu] del ind. pres. de la 1ª conjugació, en canvi sovinteja en els homes» (Fortuny, 1983, p. 19). Les formes amb vocalisme etimològic s'hi donaven «[n]omés en la 1ª generació» (Fortuny, 1983, p. 106), és a dir, en els més grans.

2.3.2.6. LES DESINÈNCIES DEL PRESENT DE SUBJUNTIU

Se sap que en la segona i la tercera persona del singular i en la tercera del plural del present de subjuntiu, les desinències amb l'element vocàlic desinencial *-o* es troben en nombrosos punts del català nord-occidental i del nord del País Valencià.⁸⁶ Per dir-ho en paraules de Moll (1991, p. 153), «des d'Andorra fins ben entrat el Regne de València (Alcalà de Xivert)».⁸⁷ Alcover (1908-1909*b*, p. 227) va

84. A Lleida, Solans apunta que el vocalisme etimològic en *-am* i *-au* podia haver estat «una flexió en ús, però avui ja no ho és» (Solans, 1990, p. 212). Vist que hi ha resistit com a mínim fins fa relativament poc, no ens pot pas sorprendre, evidentment, que aparegui sistemàticament en els documents del segle xvi (vegeu les dades de Farreny, 2004, p. 282).

85. Evidentment —i si se'n permet la llicència—, no parlem de l'ús poètic que se'n pot fer, per exemple, en les Cobles d'Àger, reproduïdes per Bellmunt (1994, p. 45), que li van ser dictades per algú de la població segurament als anys noranta, on la rima és perfecta: «Algunes vegades / ens diu “adéusiau” / i d'altres vegades / no ens diu ni “on anau”».

86. En alguns llocs, especialment del nord del País Valencià (però no només allà), també pot ser present en la primera persona. Vegeu Moll (1929-1932, vol. II, p. 84) o Pérez Saldanya (1998, p. 167). Això ha estat atribuït ocasionalment, durant la primera meitat del segle xx, a algun indret de la Noguera, com veurem més avall.

87. Per a dades —també genètiques— sobre aquestes desinències de subjuntiu que no siguin exposades a partir d'ara, fem remissió principalment als treballs de Moll (1991, p. 151-154), Allières (1963-1968, i al seu complementari, Allières, 1967), Coromines (1997, p. 204-209), Pérez Saldanya (1998, p. 147-168) o Gulsoy (1993, p. 377-419 i, sobretot, p. 386-389). Hi ha un curiós comentari —amb un *però* digne de cursiva— de Coromines sobre el límit meridional del fenomen, per cert: «Pel sud, la *-o* subjuntiva abraça de ple el Maestrat fins al mateix límit de la primera d'indicatiu en *-o* (aquestes dades són independents de les d'En Moll i recollides personalment, però hi estan d'acord)» (Coromines, 1997, p. 205). Pel que sembla, avui a Alcalà de Xivert hi hauria polimorfisme (tret de la primera

intentar de dreçar un catàleg de les localitats en què apareix aquesta mena de desinències: «Aquests subjuntius en *-o* els-e trobarem a Andorra, a la Seu d'Urgell fina a n-el Noguera Pallaresa, a Lleyda, La Segarra, Batea, Calaceyt, Penyíscola, Massalió, Gandesa, Alcalà de Xisvert, Gironella, Solsona, la Ribera Salada, Barbarà, Parròquia de Ripoll (a n-aquests cinc darrers punts la *-o*, naturalment, sona *-u*); i se troben dins tota la Ribera d'Ebre, dins les Garrigues, a la Vall d'Ager [*sic*], dins els pobles de les conques de Meyà i Llobregós, Anglesola, Ribera del Sió i Ribera baixa del Cinca».

La relació d'Alcover, que en general permet de fer-se una idea global de l'extensió territorial d'aquell element vocàlic en les desinències del present de subjuntiu, presenta alguns elements xocants. No es tracta dels punts orientals que puguin aparèixer en el repertori (que podrien ser molt més nombrosos),⁸⁸ sinó d'entrada de la referència a la Noguera Pallaresa com a límit, ja que les desinències amb velar sembla que són generalment absents del bloc ribagorçanopallarès,⁸⁹ com el mateix Alcover reconeixia en un altre costat. Corregint Saroihandy, que només atribuïa aquesta mena de subjuntius a Andorra i *Urgell*, Alcover comentava que això devia obeir al fet que «no'l tenen els territoris que Mr. Saroihandy conex millor del català, el Pallàs i Ribagorsà» (Alcover, 1908-1909b, p. 249). El comportament del ribagorçà —Llitera inclosa—⁹⁰ i del pallarès s'oposa a allò que és prou habitual en altres subdialectes nord-occidentals (amb algunes notables excepcions meridionals),⁹¹ i concretament en el veí *lleidatà*, on les desinències amb

persona del singular, allí en *-o*), i hi conviurien les desinències *-es*, *-e* i *-en* amb la sèrie *-os*, *-o* i *-on* en les persones 2, 3 i 6, en un exemple de «canvi lingüístic en curs» que, aparentment, Gimeno no va detectar (Verge, 2008, p. 73).

88. A propòsit de la desinència amb l'element *-o*-, Coromines (1997, p. 205) ja adverteix que se'n troben —potser, generalment, més aviat *se'n trobaven*— «rastres esparsos més o menys pertot en el territori oriental, més sotmès a la influència aclaparadora de Barcelona: a Blanes i en general a la Costa Brava, al Berguedà i al Cardener i a totes les comarques dependents de Manresa, a la Baixa Segarra cap a Santa Coloma de Queralt i Montblanc, per la banda de les Guílleries i d'Olot, etc.; a totes aquestes comarques n'he apuntat exemples». En els quaderns de camp d'Alcover hi ha comentaris sobre subjuntius en *-o*- en punts orientals com, per exemple, Tossa de Mar: «Fan els imperatius en *-us* (*-os*) negatiu, *no* [kájyus], *no baxus!*, *no digus!*, *no't mogus!* *no corrus!* [l] Però ja només són els vells que ho fan» (Perea, 1999a, p. 51). O com Lloret de Mar, localitat veïna de l'anterior: «Els vells tenien el subjuntiu en *-u*, *-us*, *-u*, *-un*» (Perea, 1999a, p. 53). O encara com Blanes, també a tocar: «bolən kə jo hi baju, bajus, baju, bajun» és propi dels «mariners vells» (Perea, 1999a, p. 51). Remarquem que, en aquestes notes d'Alcover, tant a Lloret com a Blanes apareix *-o* en la primera persona.

89. Segons Coromines (1936, p. 266-267), farien acte de presència en alguns punts del Sobirà propers a Andorra com Àreu i, sobretot, Tor (també en la primera persona: *que jo canto*, *que jo bato*).

90. Vegeu Giralt (1998, p. 194-196) o Sistac (1993, p. 180).

91. Al Baix Cinca, zona de transició entre el ribagorçà i el *lleidatà*, sembla que les desinències amb velar hi són absents «tret de Mequinensa» (Quintana, 1987, p. 173; vegeu també, per exemple, Galan i Moret, 1995, p. 56). Més al sud, «s'estenen per la Terra Alta i tot el Matarranya i arriben fins a Morella i Alcalà de Xivert, però no es troben a Tortosa» (Quintana, 1987, p. 173), tot i que sí a la seua

velar són predominants i apareixen en les principals ciutats, com Lleida i —sense anar més lluny— Balaguer, lloc del qual ens ocuparem tot seguit. Perquè el cas és que hi ha un altre element de la llista d'Alcover que resulta igualment sorprenent: l'atribució de les desinències amb *-o-* a la Vall d'Àger. Estem convençuts que aquesta informació —un cop més— prové de Porcioles (1899, p. 40), que deia el següent: «Converteixen la darrera vocal en *o*, verbi-gracia: *digo lo que vulgo per diga o digui lo que vulga o vulgui, digon lo que'ls semblo per diguin lo que sembli*». Si féssim cas d'Alcover i Porcioles, hauríem d'incloure Àger en l'inventari de localitats amb l'element desinencial *-o-*,⁹² però això no s'adiu amb les dades que vam obtenir en les enquestes en aquella localitat, ni tampoc amb el que consta en altres treballs lingüístics. Griera (ALC, vol. iv, mapa 645) hi va recollir *digue, diguen*, i Martí i Castell (1970, p. 77) va donar-ne el paradigma complet del present de subjuntiu del verb *cantar*: *cant[a], cantes, cante, cantem, canteu, canten*. És exactament això, i res més que això, el que ens consta a Àger, cosa que, d'altra banda, casa amb el que comenta Pep Coll (1991, p. 26). El seu «informador de la Vall d'Àger [...] va dir ben explícitament: *D'aquí en avall parlen molt tosc. Diuen: no rigos, no fotos i no m'emprenyos*». Això ja és el que hi ha a Os de Balaguer, on Fortuny enregistra *cantos, perdos, servixos i dormos*.⁹³ Tot indica, doncs, que les informacions aportades per Porcioles —si no és que les coses han canviat d'una manera improbable en el curs d'unes dècades— són errònies, i que el notari potser va exportar a Àger una característica de Balaguer que li devia resultar especialment remarcable.

El paradigma amb un element vocàlic velar en les desinències de la segona, la tercera i la sisena persona no només és propi de Balaguer, sinó de bona part de la comarca de la Noguera, en clara oposició al que hi ha a la Vall d'Àger. Moll (1929-1932, vol. II, p. 84) ja dona formes com *cantos, canto i canton* per a Ponts, Artesa,

regió encara que més aviat sigui en «punts aïllats» (Massip, 1989, p. 63). En la part sud del Principat administratiu, fet i fet, on les desinències amb velar deuen tenir més vitalitat és a la Terra Alta. És allí on Massip (1989, p. 63) assegura que són «usuals», malgrat que Navarro (1994, p. 174, mapa 40: «creguis»; vegeu també mapa 124) exclou de l'àrea de *-o-* les poblacions d'Arnes, Horta de Sant Joan, Caseres, Batea i —a l'altre costat de la frontera— Maella. Ben mirat, les desinències amb element vocàlic velar apareixen fins i tot en les respostes de Gandesa de Viaplana (1999, p. 209). Un bon resum del que passa en bona part de la zona meridional del Principat es pot trobar a Cubells (2005, sobretot p. 130), que remarca fets interessants, com la tendència d'alguns llocs a substituir *-o-* per *-e-*. Vegeu també Gimeno (1986, p. 627), que als anys vuitanta ja dibuixava una oposició entre bona part de la Ribera d'Ebre i la Terra Alta d'una banda (*-o-*) i del Baix Ebre i el Montsià d'una altra (*-e-*), amb algun punt de *-i* i de *-ia*. Amb l'alternança entre els dos tipus de desinències en algunes zones, contrasta el fet que a la comarca del Priorat ja hi imperi *-i-* (Navarro, 2000, p. 33).

92. S'haurà de comprovar el cas de la Vall de Meià, que Alcover també devia citar per via indirecta. Ja ens hem referit més amunt a l'escassetat de dades sobre aquesta zona de la Noguera.

93. De tota manera, tot i ser cada vegada més residuals, les formes amb increment incoatiu del tipus *dormixa, dormixos, dormixo* es poden sentir en diversos llocs de la Noguera, fins i tot a la capital de la comarca.

Balaguer i Pradell. Recordem que Alcover hi afegia la Vall de Meià i la ribera del Sió (una part de la qual és a la Noguera). Tot i que Griera (ALC, vol. iv, mapa 645) trobés *digue, digon* ('digui, diguin') a la capital, ell mateix assegurava que una de les seues característiques lingüístiques era «les desinències en *o* del present subjuntiu: *cantos, canto, canton; digos, digo, digon*» (Griera, 1934). Alcover (Perea, 1999a, p. 82) deia que, a Balaguer, el que és més «ordinari és lo subjuntiu en [-o], [-os], [-o], [-on]», i assegurava que les formes amb *-e-* també s'hi usarien, «però no gayre», al mateix temps que el subjuntiu amb *-i-* «se va introduint». Arribats aquí, cal fer diverses observacions. La primera: caldria matisar, d'entrada, que la primera persona en aquell moment potser no devia ser *-o* sinó *-a* (és a dir, *-[ε]*), cosa que confirmen les dades de *La flexió verbal* de Moll i el mateix Alcover en un altre lloc: «El subjuntiu és en *-ε, -os, -o, -on*» (Alcover, 1918-1919, p. 236).⁹⁴ La segona: la concurrència, avui, no és entre les formes amb *-e-* i les formes amb *-o-*, sinó entre les formes amb *-o-* i les d'origen central amb *-i-*. Potser ja és això el que dona a entendre Alcover, qui, d'altra banda, precisava que a Balaguer «hi esbronca desiara la forma *-i, -is, -i, -in* dels dialectes centrals i orientals» (Alcover, 1918-1919, p. 236-237).⁹⁵ Aquesta dualitat de paradigmes, que en els nostres dies és evidentíssima, ja devia manifestar-se a principi del segle xx en una distribució funcional clara en el nucli més populós de la comarca.⁹⁶ Davant d'un sacerdot

94. A primera vista, sembla més raonable una atribució errònia de *-o-* a la primera persona en un document concret —a partir del fet que això sí que es dona en altres llocs o latituds del domini— que no pas que els joves *conjugadors* d'Alcover usessin massivament *-a* a diferència de parlants de més edat. I potser podríem dir una cosa semblant per a Ponts. Malgrat que Montanyà (1910, p. 207-208) digui que s'hi usaven formes de la primera persona com «que jo *amo*» (una confusió fins a cert punt comprensible per a algú originari del Berguedà) i que Alcover (1908-1909a, p. 23), partint de Montanyà, afirmi que s'hi diria «que jo *ažo*», més endavant el mateix Alcover (1918-1919, p. 233) precisa: «Fan el subjuntiu en *-ε, -os, -o, -on* (volen que io *béguε*, que tu *bégos*, que ell *bego*, que ells *begon*)». I *La flexió verbal* (Moll, 1929-1932) sembla confirmar-ho. A Moll (1929-1932, vol. ii, p. 84), d'altra banda, hi consta que Balaguer faria una primera persona del present de subjuntiu en *-[ε]* en la primera conjugació (com Bonansa o Benavarrí; curiosament aquí no hi ha *-[ε]* per a Tremp, per al qual Alcover havia anotat aquesta possibilitat; vegeu Perea, 1999a, p. 103). Podria tractar-se d'un error per *-[ε]* tenint en compte el que trobem en materials alcoverians com els que hem citat?

95. En aquell moment sembla més clara la concurrència de *-e-* i *-o-* a l'altra ciutat gran de Ponent. A Lleida, on Gili Gaya ja testimonia l'ús de les formes en *-o-* en «la parla vulgar» (Gili Gaya, 1932, p. 242), Alcover afirma d'una manera molt més explícita que «[l]es formes subjuntives en *-os, -o, -on*, fan cara a les *-εs, -ε, -en*» (Alcover, 1918-1919, p. 239). A més, a *La flexió verbal* la capital del Segrià ja apareix com a polimòrfica en el primer paradigma del present de subjuntiu que s'exposa (Moll, 1929-1932, vol. ii, p. 84). Segons Alcover, a principi del segle xx, per molt xocant que sembli, el subjuntiu en *-i-* no seria tan conegut a Lleida com a Balaguer. Diu el següent de la capital del Segrià: «Lo subjuntiu den *-i, -is, -i, -in* dels dialectes centrals i orientals és casi desconegut: sols l'usen qualques presumits que volen fer lo parlar de Barcelona, escapollantse llur pròpia personalitat llingüística» (Moll, 1929-1932, vol. ii, p. 84).

96. Compareu el que diu Alcover de Balaguer amb el que anotava a pocs quilòmetres, a Pradell: «No hi és entrat gota lo subjuntiu *[-i]*» (Perea, 1999a, p. 103). Gairebé la mateixa frase que per a Tremp o la Pobla de Segur (Perea, 1999a, p. 103).

d'origen forà, les respostes dels nois balaguerins eren sistemàticament formes amb *-i-* (ja llavors més prestigioses), de manera que Alcover hauria estat víctima de la famosa paradoxa de l'observador si no hagués estat per un petit incident (Alcover, 1918-1919, p. 237):

Aquest *subjuntiu* en *-o -os* aquells noys no el me deyen totd'una, però ha succeït que jo els he demanat si l'usaven, i m'han dit que no. I an aquell mateix moment un dels noys tocava un paper de demunt la taula, i un altre li ha dit: —No'l TOCOS *aquet paper!* ¿Voleu una prova més evident de l'existència de tal *subjuntiu* a Balaguer.[?] Es que un ha d'anar ben ulls espolsats per aglapir les formes dialectals, perque sovint els qui les usen, se'n amaguen com si fossen un pecat.

En definitiva, malgrat la penetració de les desinències centrals amb *-i-*, que avui es deu deixar sentir una mica pertot —sobretot en els més joves, en determinades extraccions socials i, possiblement, encara de manera més abassegadora en els contextos menys *rurals*—,⁹⁷ sembla prou clar que la Noguera es divideix tradicionalment en dues grans zones pel que fa a les desinències del present de subjuntiu. D'una banda, la major part del territori —i la capital— presenta desinències amb *-o-* en tres persones. De l'altra, (almenys) una zona nord-occidental amb centre a Àger s'escapa de participar en la solució usual *lleidatana*, i s'uneix en aquest punt amb les zones pallareses i ribagorçanes que hi ha a l'altre costat del Montsec i de la Noguera Pallaresa. Segons el que hem dit més amunt, la primera persona del singular no canviaria en el nivell morfològic, però sí en el fonètic: *cant*[a] d'una banda, *cant*[ε] de l'altra.

97. A Balaguer, malgrat la presència de formes amb *-i-* cada cop més habitual entre els autòctons —sobretot entre els més joves, com assenyalàvem, però diríem que especialment també entre allò que la pagesia local anomenaria *menestrals*—, les formes amb *-o-* hi són encara ben vives, tot i que el seu ús davallarà previsiblement en els anys que venen, sobretot per qüestions generacionals. Ens demanem si, com ja insinuàvem molt més amunt, treballs que han recollit el subjuntiu en *-i-* en enquestes a Balaguer (Viaplana, 1999; Valls, 2008, etc.) han rebut respostes per part d'individus ja anivellats o bé han estat víctimes d'un fet diglòssic (o de *registre*, si ho preferiu) que ja es manifestava fa un segle. També ho apuntava Navarro (1994, p. 125) per a la Terra Alta, però allí amb el pas a *-e-* i no a *-i-*: els elements vocàlics velars de la desinència són «canviats per morfemes en *-e* quan l'interlocutor és foraster». Casanovas i Creus (1999, p. 102) remarquen que les formes amb *-o-* són «marcadament dialectals i, doncs, o bé usades per un sector de la població adulta o pròpies de registres informals». No hi ha cap mena de dubte que el registre lingüístic, vista la connotació d'aquelles formes amb *-o-*, influeix poderosament en l'ús —o, vaja, en l'omissió irregular o momentània— d'aquesta mena de desinències per (una bona) part dels seus usuaris quotidians. Gosariem dir, d'altra banda, que en els individus *anivellats*, la incorporació de *-i-* es deu fer únicament en substitució de l'element connotat *-o-*, i que, per tant, rarament deu afectar la primera persona del singular (contràriament també al que ha estat recollit per alguns treballs ja citats), de manera que en el present de subjuntiu presentarien un paradigma *híbrid* com el següent: *canta, cantis, canti, cantem, canteu, cantin*.

2.3.2.7. LES DESINÈNCIES DEL PRETÈRIT IMPERFET DE LA PRIMERA CONJUGACIÓ

La caiguda de *-v-* intervocàlic en les desinències de l'imperfet d'indicatiu de la primera conjugació és un fenomen que s'associa al subdialecte *lleidatà* (tot i que no n'és exclusiu), on la supressió pot haver-se «compensat amb la inserció d'una iod antihiàtica» (Veny i Massanell, 2015, p. 249). Gili Gaya (1932, p. 240) descriu d'aquesta manera la situació de la capital del Segrià en aquest punt concret: «Pèrdua de la *b* intervocàlica als imperfectes dels verbs en *-ar*: *menjáe*, *trobáe*. Aquesta pèrdua es produeix a totes les persones d'aquest temps, amb una remarkable tendència a l'interpolació [*sic*] d'una *y*». A *La flexió verbal* (Moll, 1929-1932, vol. II, p. 82-83) aquest fenomen està molt ben documentat. Independentment de la concurrència de formes amb *-v-* en alguns llocs, l'elisió d'aquest element es produeix en localitats com Lleida, Bellpuig, Cervera, Fraga,⁹⁸ la Granadella, Riba-roja d'Ebre, Gandesa (al Principat) o Calaceit,⁹⁹ a més de Morella, Benassal, Alcalà de Xivert, Lluçena o Castelló (al nord del País Valencià) i de Gandia, Benigànim, Pego, Alpatró, Cocentaina o Biar (per les comarques de la Safor, la Vall d'Albaida, la Marina Alta, el Comtat i l'Alt Vinalopó).¹⁰⁰ Les localitats *lleidatanes* tendeixen a l'antihiàtica, mentre que del Segrià en avall hi predomina la simple caiguda del descendent de *-B-*.

En el cas de la Noguera —almenys a partir de les dades del verb *cantar* de *La flexió verbal*—, sembla que tant Balaguer com Ponts presentarien casos de *-[β]-* intervocàlic i de caiguda amb addició d'antihiàtica (*canta[β]es* i *canta[j]es*) a principi del segle *xx*, mentre que Artesa de Segre mantindria *-v-* i Pradell de Sió optaria més aviat per la caiguda i la introducció de *-[j]-*. Però ens demanem si totes aquestes diferències, més que no pas respondre a veritables tries divergents entre localitats, podrien ser purament fortuïtes (qui sap si Alcover podria haver

98. Barnils (1916, p. 31) havia deixat escrit que «la primera persona de l'imperfet d'indicatiu dels verbs en *-ARE* [...] ens ofereix la desaparició de la *-v-* (*<-B-*): *anáe* anava, *kantáe* cantava». Però el cas és que a Fraga la caiguda no es dona només en la primera persona, sinó que la consonant etimològica «no es pronuncia mai» (Galan i Moret, 1995, p. 58).

99. Al sud del Principat, segons Massip (1989, p. 63), «alternen les dues formes», tot i que a Tortosa no hi hauria elisió de la intervocàlica. A la Terra Alta conviuriem el manteniment i la caiguda (Navarro, 1994, p. 122), i a Favara, Faió i Nonasp l'elisió de *-v-* guanyaria «de molt» el manteniment, i la segona, la tercera i la sisena persona d'imperfet de la primera conjugació «en tempo allegro es poden pronunciar també *[-áis, -ái]* i *[-áin]*», mentre que a Maella serien *[-ε]*, *[-εjs]*, *[-εj]*, *[-εm]*, *[-εw]* i *[-εjn]* (Quintana, 1987, p. 174). També Cubells parla d'una «elocució ràpida» que facilitaria la caiguda a la Ribera d'Ebre (Cubells, 2005, p. 123).

100. Sembla que, en algunes d'aquestes comarques, les dues solucions es divideixen clarament el territori. Així, Beltran (2011, p. 86) assegura que a la Marina Alta «predomina la pronúncia de la fricativa [*sic*] intervocàlica a la zona oriental, mentre que a les planes centrals i a les valls de ponent s'ha produït de manera més o menys sistemàtica l'elisió» (vegeu també Beltran, 2005, p. 118).

estat víctima, en graus diversos, de la paradoxa de l'observador que ja hem vist a propòsit del present de subjuntiu a Balaguer). Sobre Ponts Alcover (1918-1919, p. 232) era prou explícit: «L'*imperfet* de Pons ofereix molt d'interés: el de la I.^a conj. devegades pert la *-b-* i acaba en *-ájē* (v. gr. io *anájē. anájēs, anájē, anájōm, anájōu* [sic], *auájēn* [sic]; me *passējájē, te passējájēs*).¹⁰¹ Tanmateix, Montanyà (1910, p. 208) només assenyala les formes amb elisió del successor de *-b-*, ja que l'*imperfet* de la primera conjugació es fa «mitjansant la terminació *aie*». Si a Artesa de Segre la presència de l'element *-[β]*- intervocàlic fa l'efecte de ser més sòlida, l'ALC (vol. III, mapa 392-393) hi recull *-[j]*- antihàtica per a les formes corresponents a *cantava* i *cantàvem*, i això que, en aquest atles, els casos de supressió del descendent de *-b-* (i d'addició de l'element *-[j]*-, per tant) són potser menys nombrosos del que esperaríem.¹⁰² Sobre Balaguer, Alcover (1918-1919, p. 234) deia que l'*imperfet* de la primera conjugació és «en *-ábē* i *-ájē*», però gosaríem dir que, un segle més tard, hi deuen ser més corrents les formes del tipus *cant*['ae] (o amb semiconsonant poc perceptible, *cant*['a'e]) que no pas *cant*['aje], que tampoc no hi és ni de bon tros inaudit.¹⁰³ A Os, Fortuny (1983, p. 107) ens informa de la possible

101. Per contra, riu amunt, a Organyà, les coses ja sembla que canviïn: «L'*imperfet* ofereix particular interés: el de la I.^a és en *-ábē, -ábes, -ábē, -ábōm, -ábōu, -ábēn*» (Alcover, 1918-1919, p. 234).

102. A banda de Balaguer i Artesa, només Tàrrrega hi té antihàtica en la primera i la quarta persona. Alcarràs, únicament en la primera del plural. Lleida i les Borges Blanques presenten *-v-* en els dos casos. Assenyalem, d'altra banda, que Fraga o Maella no hi tenen ni *-v-* ni *-[j]*-, tret que torna a aparèixer a Lluçena i Castelló. Calaceit té *cant*['aem], però *cant*['aβa] (vegeu nota 105). En aquest darrer cas, deu tractar-se de la primera persona del singular i no de la tercera. Ben mirat, el títol de la carta (*cantava*, en castellà *cantaba*) és ambigu. I només a posteriori Grieria devia afegir-hi el francès *chantais*. Això explica que hi hagi respostes que corresponen a la primera persona i altres, a la tercera.

103. La progressió i la generalització de les formes amb aproximant bilabial intervocàlica (malgrat que es pugui tenir consciència que pertanyen a la llengua general, culta o estàndard; això ja devia ser així fins en l'època d'Alcover) en perjudici d'aquelles en què *-v-* no apareix (en altres mots: l'anivellament dialectal en aquest aspecte concret), sembla que queda lluny de ser un fet general a Balaguer, per molt que hi pugui haver contraexemples del que diem. Els paradigmes de l'*imperfet* de la primera conjugació sense labial intervocàlica no tenen una connotació tan negativa, per exemple, com els presents de subjuntiu en *-o-* (tampoc desapareguts, d'altra banda), malgrat no ser la solució prestigiosa (més aviat deuen ser percebuts com una mena de *variant* oral, cosa que, ben mirat, no deixen de ser), i probablement això fa que avui encara siguin majoritaris a la ciutat independentment del fet que se'n puguin descriure diferències en l'ús entre grups d'edat, nivells d'estudis, posicions socials o fins i tot, gèneres. A tot això afegim-hi, per cert, un altre element que deu contribuir a l'hegemonia de les formes sense *-[j]*- (i que recorda, per cert, fets insulars; vegeu Veny, 1978, p. 42; o, d'altra banda, Alcover, 1908-1909b, p. 239-240, o Recasens, 1991, p. 299): la inestabilitat o la tendència a la reducció a la mínima expressió de *-[j]*- en posició intervocàlica en situació immediatament posttònica davant una vocal anterior (no exclusiva de Balaguer, ni de bon tros; vegeu el que diu Satorra, 2009, p. 45, sobre *imperfets de tipus fort* de la segona conjugació, tot i que caldria establir algunes diferències entre el comportament balagueri i el descrit en aquell lloc de les Garrigues), que fa que se sentin realitzacions com ['sees] o ['se'es] 'celles' (a través de ['sejes], probablement per dissimilació de laterals amb l'article, i no pas per iodització), ['pae] o ['pa'e] 'paia' (contra ['pajo]), ['noe] o ['no'e] 'noia', ['dee] o ['de'e] 'devia', ['ploe] o ['plo'e] 'plovía', ['koe] o ['ko'e] 'coïa', etc. *Imperfets de verbs anàlegs al darrer —de tipus fort— de la*

presència de $-\beta$ - intervocàlic a començament dels anys vuitanta, però és concloent: «Predomina la forma *-áye*».

Segons Porcioles, a Àger hi serien absents tant l'element labial com l'antihàtica palatal, ja que els imperfets d'indicatiu dels verbs «acabats en *ar* los fan en *ae*, verbigracia: *cantae, estimae*, per *cantava, estimava*» (Porcioles, 1899, p. 40). Però Martí i Castell (1970, p. 52, 58 i 76) transcriu formes com *cantàvem* o *cantava* amb $-\beta$ - intervocàlic, i en això, per cert, coincideix amb Griera (ALC, vol. III, mapa 392).¹⁰⁴ Podríem pensar que hi ha hagut una expansió de $-\beta$ - en els paradigmes d'imperfet de la primera conjugació posterior a l'època de Porcioles, però els fets no deuen anar per aquí. Les nostres enquestes a Àger, amb informants autòctons d'edat avançada, van obtenir nombrosos exemples de presència de la labial intervocàlica, fins a punts que resultarien clarament inversemblants en zones de la plana com la mateixa capital, Balaguer, a la qual difícilment Àger hauria avançat en l'adopció més generalitzada d'aquell $-\beta$ - intervocàlic (referencial en català) en els usos quotidians i informals. Tampoc no seria el primer cop en què Porcioles donaria per a Àger una solució que sembla més pròpia de Balaguer que no pas d'aquella localitat (com hem tingut l'ocasió de veure a propòsit del present de subjuntiu).

Hi és absent, a Àger, la realització amb elisió de *-v*? No. Ben al contrari: a Àger, si parlem només d'inventari, hi ha polimorfisme. Així, (*ell*) *pensava* pot ser realitzat [pen'saβe], [pen'saje], [pen'sa'e] o [pen'sae]. És evident que hi pot haver un factor lligat a la dicció en la presència d'una solució i no de les altres, i que fins i tot algú pot argumentar que el mateix catàleg de variants pot aparèixer, per exemple, a Balaguer. Però és igualment net i clar que hi ha una diferència entre les dues localitats, tant en les freqüències com, aparentment, en la distribució de les solucions segons els parlants. Ni el nombre de desinències amb labial ni el fet que informants conservadors, en situacions clarament informals, se serveixin en tantes ocasions de l'aproximant bilabial intervocàlica poden ser percebuts com a fets *normals* als ulls d'un parlant típicament *lleidatà* — o d'un balaguerí, per ser més precisos — mínimament avesat a prestar una mica d'atenció a les qüestions lingüístiques.

segona conjugació poden presentar en català occidental seqüències similars a una certa distància, en punts centrals del País Valencià, almenys en els casos en què $-j$ - ve després d'una consonant anterior, en verbs com *creure* i *treure* (o *traure*, vaja) i d'altres de la mateixa espècie: *crees, trees* (vegeu Pérez Saldanya, 1998, p. 193, i els seus comentaris sobre Sanchis Guarner); *quea, trea* en nombrosos punts de la Marina segons Beltran i Herrero (2011, p. 78-79; mapes 131 i 134); *crea* o *crees* o fins *bea* o *bees* ('bevia, beviés') a la mateixa comarca (Beltran, 2011, p. 93). *La flexió verbal* en dona diversos testimonis. Tornarem a fer referència a aquestes formes en parlar de les desinències de l'imperfet d'indicatiu en la segona i la tercera conjugació.

104. Bé que això no vulgui dir gran cosa. Ja hem vist, com hem apuntat més amunt, que en l'ALC més aviat hi trobem a faltar casos d'elisió de $-\beta$ - intervocàlic. A més, sembla que hi ha altres coses a comentar, com la presència de [e] per [ɛ] en la desinència de la primera persona del plural (*cantàv[e]m* per *cantav[ɛ]m*) en punts *lleidatans* com Balaguer mateix.

Sembla prou evident, des del nostre punt de vista, que Àger s'allunya del comportament d'altres terres de la seua mateixa comarca i que s'acosta al que existeix més enllà del Montsec i de la Noguera Ribagorçana. Fins i tot en zones no gaire allunyades del bloc ribagorçanopallarès, sembla que hi ha episodis de desaparició de *-v-*, com a la veïna Llitera: «En algunas ocasiones, principalmente en dicción rápida, desaparece la *-v-* intervocálica, excepto en la primera persona del singular [...]; todas estas formas conviven con aquellas otras que mantienen la *-v-*, siendo estas últimas más utilizadas» (Giralt, 1998, p. 243).¹⁰⁵ De fet, la presència almenys regular de *-[β]*- en la primera persona també es produeix a Àger, ja que *canta*[βa] és, com a mínim, el més freqüent (ja que no podem afirmar categòricament que no existeixi alguna cosa com *canta*[ja]). Segons com, doncs, Àger no només anticiparia allò que trobem a pocs quilòmetres, a l'altre costat de la Ribagorçana —on les caigudes en qüestió de la intervocàlica possiblement són més esporàdiques—, sinó també la situació de més enllà del Montsec, en una posició de polimorfisme que se situa entre el comportament *lleidatà* i el del bloc ribagorçanopallarès. Les desinències d'imperfet de la segona i la tercera conjugació ho faran encara més evident.

2.3.2.8. LES DESINÈNCIES DE L'IMPERFET D'INDICATIU DE LA SEGONA I LA TERCERA CONJUGACIÓ

Una de les característiques que s'associen als parlars del bloc ribagorçanopallarès és la presència de *-v-* intervocàlic en les desinències de l'imperfet d'indicatiu de la segona i la tercera conjugació,¹⁰⁶ amb dues possibilitats pel que fa a bona part

105. Podria ser també un testimoni d'elisió de *-[β]*- el cas de «*estáem*» que Badia (1947, p. 84) troba a Benavarri, una mica més al nord, si no fos que en aquella població esperariem *estàv[a]m* (que és el que hi situa Moll, 1929-1932, vol. v, p. 38). El que apunta Giralt sobre la primera persona del singular s'adverteix també a Veny i Massanell (2015, p. 249) amb relació als llocs en què hi ha *-[a]* final en lloc de *-[ε]*: «L'imperfet d'indicatiu dels verbs de la primera conjugació pot perdre la bilabial de la terminació [...] sempre que no quedin en contacte dues *a*: *jo cantav[ε]* pot passar a *jo canta[ε]*, però *jo cantav[a]* no es redueix». Això ja és visible a través de dades provinents de punts del sud del Principat i del nord del País Valencià a *La flexió verbal* (Moll, 1929-1932, vol. II, p. 82). Vegeu la nota 102.

106. Vegeu, per exemple, Veny (1991, p. 141): «Un tret molt destacat [del pallarès] dins la morfologia verbal són els imperfets en *-eva*, *-iva*, de la 2.ª i 3.ª conjugació». En ribagorçà «[c]ontinuen els imperfets de la 2.ª i 3.ª conjugació en *-eva* i *-iva*» (Veny, 1991, p. 146). Per una qüestió d'economia no entrarem en l'origen etimològic o analògic de l'element intervocàlic —un petit resum de la qüestió es pot trobar a Giralt (1998, p. 239) o Carrera (2003, p. 10)—, i, en general, fem remissió a Carrera (2003) per obtenir dades suplementàries sobre la qüestió que ens ocupa i que no exposem a partir d'ara. Ara acontentem-nos de dir que l'element intervocàlic en les desinències de la segona i la tercera conjugació pot aparèixer en altres modalitats romàniques (on pot variar en l'articulació, ja que no cal que sigui *-[β]*-, sinó que hi pot haver realitzacions com *-[b]*- o *-[v]*-, segons la fonètica històrica i el sistema de cada varietat: a Carrera, 2003, p. 9, podíem crear confusió): en varietats de l'occità (especialment en gascó, però també en altres dialectes; vegeu específicament Carrera, 2005b, per tenir-ne més dades), del

de verbs de la segona: la presència de *-[i]-* o de *-[e]-* (és a dir, de *-iva* o *-eva*, per exemple). Segons les dades de *La flexió verbal*, el primer cas (*-iv-*) es donaria en les localitats pallareses d'Alós d'Isil, Isavarre, Esterri d'Àneu, Llavorsí, Pobla de Segur, Tremp i Sant Salvador de Toló, i també a Tamarit, a la Llitera. El segon cas apareixeria en les localitats ribagorçanes de Boí, Vilaller, Bonansa, Benavarri i Pont de Suert, però també al Pallars, a la Torre de Cabdella.¹⁰⁷

Les dades de la mateixa *Flexió verbal* ja assenyalen que *-v-* intervocàlic no s'atura a les fronteres del Pallars, sinó que continua —amb la mateixa vocal desinencial en la segona conjugació— cap a l'est (la Seu d'Urgell, Andorra, Organyà)¹⁰⁸ i també —i això és el que ens interessa— cap al sud. La presència de *-v-* a la Noguera hi emergeix una vegada i una altra, fins a un punt realment sorprenent, tot i que sovint sembla que ja assistim a un procés de liquidació d'aquest element en les desinències d'imperfet en la segona i la tercera conjugació. D'aquesta manera, (*jo*) *bativa* és usat per la gent gran d'Artesa, però els joves d'aquesta localitat i de Ponts diuen *batia*, que ja és la solució de Balaguer i de Pradell (Moll, 1929-1932, vol. II,

rètic, en modalitats itàliques com el toscà mateix (feu un cop d'ull, per exemple, a Rohlfs, 1968, p. 286-296, o directament a Meyer-Lübke, 1890-1906, vol. II, p. 315-323), en aragonès (amb qui el català nord-occidental pirinenc confina; vegeu, per exemple, Nagore, 1982, p. 81; 1986, p. 150, o Mott, 1989, p. 74-75; o encara, sobretot, Alvar, 1953, p. 230-232) o, fins i tot, en alguns dialectes de l'espanyol (vegeu, entre altres, Menéndez Pidal, 1987, p. 305; Alvar i Pottier, 1983, p. 240; Zamora, 1967, p. 184, 331 i 338; Moreno, 1996, p. 224). Sobre tota aquesta qüestió, consulteu també Pérez Saldanya (1998, p. 183-190) o el que comenta Emili Casanova (2002). En el domini català, cal no oblidar que l'alguerès també disposa de *-v-* en els imperfets de la segona i la tercera conjugació, i que allà aquest element també pot haver passat a exercir una funció antihiàtica en el condicional (Blasco Ferrer, 1984, p. 148-149; Perea, 1999a, p. 228-229; Veny, 1991, p. 114; Palomba, 2001, p. 28-31; Scala, 2003, p. 56). Justament sembla que hi hauria hagut alguna cosa semblant no gaire lluny d'Artesa de Segre, a la Donzell, i fins i tot a Cabanabona segons una carta que Josep Faus, notari de Guissona, va enviar a Alcover (reproduïda al BDLC, vol. III, p. 21-22): «Haig observat que molts pagesos d'aquesta terra usen un preterit imperfet de subjunctiu en *iva*. Axis diuhen *fariva* per “faria”, *estariva* per “estaria”, *portanyeriva* per “pertanyeria”, *diriva* per “diria”, etc. Haig ohit aquest pretèrit de boca de pagesos de Guissona, Sanahuja, Cabanabona, la Donzell (entre Agramunt y Artesa), etc. Jo'm decanto a creure que abans tothom usaria aquestes formes planes, que tenen tot l'aire de ser les primitives essent mes endavant substituïdes per les formes sincopades o elidides: *faria*, *estaria*, *diria*, avuy generalment usades, quedant vestigis del us de la forma plana y primitiva per aquestes encontrades».

107. Vegeu, per exemple, Moll (1929-1932, vol. V, p. 62). La solució de la Ribagorça apareix també en la part occidental del Pallars, a les valls del Flamisell i Bòssia i a la vall d'Àssua (Llessui), a més de Castissent i la Terreta (Coll, 1991, p. 18 i 27), tot i que en aquest darrer lloc potser no hi hauria una única solució si fem cas del que figura a Tort (1992, p. 451). I, tanmateix, vegeu Haensch (1980, p. 224). La distribució de *[i]* o *[e]* en la desinència no sempre és simple, i de tant en tant hi ha irregularitats, solucions originals i diferències entre localitats. Vegeu, per exemple, tot el que diu Giralt (1998, p. 241-246) sobre la seua zona d'estudi, on es poden arribar a diferenciar tres comportaments: el de la franja més occidental de la Llitera (a propòsit del qual, val la pena de llegir Sistac, 1993, p. 51-52 i 182-208), el d'Estopanyà (a la Baixa Ribagorça) i el de la resta.

108. Sobre Organyà, vegeu, un cop més, Alcover (1918-1919, p. 234).

p. 88).¹⁰⁹ Igualment, els joves d'Artesa també pronunciarien *bativ[e]* en la tercera persona, mentre que a Balaguer i Pradell només hi hauria *bati[e]*. En la tercera del plural, per exemple, en canvi, només figura *bativen* per a Ponts, i la resta de poblacions de la Noguera tindrien *batien* (Moll, 1929-1932, vol. II, p. 88). Si prenem un altre verb, en canvi, (*ell*) *podiv[e]* compareix a Ponts i Balaguer, però a Artesa hi ha *podí[e]*, que, d'altra banda, també fa acte de presència a la capital (Moll 1929-1932, vol. IV, p. 62-63). I si mirem el verb irregular *fer*, el polimorfisme potser encara es manifesta més clarament: (*ell*) *fei[e]* és de Ponts, Artesa, Balaguer i Pradell, però *fev[e]* també es deixa veure en les tres primeres localitats (Moll, 1929-1932, vol. V, p. 44). De fet, Alcover ja observava que a Pradell no és que fossin desconeguts els imperfets amb *-v-* de la segona i la tercera conjugació, sinó que hi eren residuals, només utilitzats per la gent de més edat: «L'invasió [*sic*] del dialecte de Barcelona se fa sentir molt. Els imperfets en [-íβe], [-éβe] ([féβe], [teníβe], etc.) just elze conseven qualque poch; els vells, la gent granada. La jovenalla elze fa en [-íε], [-éjε]» (Perea, 1999a, p. 103).

A la capital de la comarca aquesta mena d'imperfets es poden considerar extingits (si no és que apareixen en boca d'alguna persona de certa edat d'origen *muntanyès*), i amb prou feines sembla que en queda algun record autòcton llunyà.¹¹⁰ Però, malgrat la desaparició general, les desinències amb *-v-* es poden sentir, encara avui, al sud del Montsec. Tot indica que on resistirien *millor* —que equival a dir que l'extinció segura no ha acabat de completar-se— és justament als peus del Montsec. Fa més d'un segle Porcioles (1899, p. 44) ja assenyalava el següent sobre Àger: «Los verbs acabats en *re, er* o *ir* fan lo pretèrit d'indicatiu en *iva*, verbi-gracia: *crehiva* per *creya*, *voliva* per *volia*, *sortiva* per *sortia*». Vint anys més tard, Griera (ALC, vol. III, mapa 553; vol. IV, mapa 667) encara hi va trobar *cosiv[e]* i *dormiv[a]*,¹¹¹ fins i tot *div[a]* (ALC, vol. IV, mapa 646), però en les dades de Martí i Castell (1970, p. 83) ja només hi ha *ll[i]gia*, *ll[i]gies*, *ll[i]giem*. Tanmateix, en vam poder enregistrar diversos exemples l'any 1999, similars o idèntics als que trobava Griera. Això sí, de manera irregular, segons l'informant i el moment.¹¹² Sembla que on *-v-* intervocàlic es deixaria veure de manera més fàcil, per

109. Per contra, Alcover (1918-1919, p. 232) assegura que Ponts «conserva ordinariament» les formes amb *-v-*. Vegeu també Montanyà (1910, p. 207).

110. Hi ha indicis que suggereixen que, en la generació nascuda poc després de la vinguda d'Alcover, encara n'hi hauria algun rastre (especialment en algun verb irregular com *fer*), però tot això s'evapora més tard, i fins i tot en parlants nascuts a començament del segle XX, ja fa uns quants anys no en vam poder sentir cap exemple.

111. En el segon cas, la carta és «dormia (jo)»; en el primer, simplement, «cosia». I tot i que en francès és *je cousais*, la traducció devia ser afegida *a posteriori*, ja que la forma d'Àger correspon a la tercera persona.

112. Tenim constància de l'ús de *-v-* fins i tot en algun parlant relativament jove, concretament en alguns agregats de la població, però això no posa en cap cas en dubte que la reculada és palmària.

dir-ho d'alguna manera, és en imperfets *de tipus fort* de la segona conjugació, on no s'ha produït un desplaçament d'accent, a diferència de bona part del domini o del subdialecte *lleidatà*, que, d'altra banda, té encara una tendència més forta a l'endarreriment de la tònica que altres zones.¹¹³ A Àger, doncs, les formes amb *-v-* intervocàlica de més bon localitzar eren del tipus (*fort*) *caiv*[e], *coiv*[e] (alternant amb *coie*)..., que contrasten clarament amb solucions de la plana com ['keje] (o ['ke'e] o, directament, ['kee] 'queia') o ['koje] (o ['ko'e] o, simplement, ['koe] 'coia'), que en el trajecte d'Àger a Balaguer ja fan acte de presència almenys a Os.¹¹⁴ Al mateix temps, a Àger també hi apareixen alguns elements verbals que no només lliguen la localitat al bloc ribagorçanopallarès a través de les desinències, sinó que específicament tornen a aparèixer en zones perifèriques situades sobretot en la part oest del domini occidental, sense anar més lluny, a la veïna Llitera, i, per tant, en llocs propers on és habitual el manteniment de *-v-* en les desinències de la segona i la tercera conjugació.¹¹⁵ Ja ho advertia Porcioles (1899, p. 40): «Lo verb *fer* lo fa en *eva* o *ia*, verbi-gràcia: *feva fia* per *feya*». El paradigma *fia, fies, fie* sembla que encara és viu en els nostres dies. Ara bé, independentment de fets ocasionals com aquest últim, el cas és que la posició d'Àger, pel que fa a les desinències de l'imperfet d'indicatiu, pot ser, d'una banda, similar al que es pot sentir en punts *lleidatans* de la mateixa comarca.¹¹⁶ Però, d'altra banda, el polimorfisme d'aquest indret pot fer que ens trobem amb la situació contrària: un sistema (en clar retro-

113. Sobre aquesta qüestió, que ja hem evocat en la secció anterior, vegeu Moll (1991, p. 155-156) i Pérez Saldanya (1998, p. 192). Així, hi ha endarreriment en casos en què la vocal precedent és [o] (*coie* > ['koje]), i això també afecta verbs amb una vocal anterior davant de [j], que desapareix: ['ploje] (o ['plo'e] o ['ploe]; 'plovía'), ['moje] (o ['mo'e] o ['moe]; 'movia') o, fins i tot, ['deje] (o ['de'e] o ['dee]; 'devia'), ['beje] (o ['be'e] o ['bee]; 'bevia', igual que 'veia'). No entrem ara en paradigmes que mereixrien més explicacions complementàries (amb un [i] a l'infinitiu), com *dia* ('deia') o *ria* ('reia'), sobre els quals caldria fer també algunes consideracions a la Noguera (més avall ens referirem a *fia*, que no és ben bé el mateix cas ni té la mateixa extensió), amb una presència notable en occidental. Remetem igualment a Pérez Saldanya (1998, p. 193-195).

114. Fortuny assenyalava formes de tercera persona com ['koje] ('coïa'), ['deje] ('devia'), ['ploje] ('plovía') (Fortuny, 1983, p. 109-110). A propòsit del primer exemple, diu això: «L'accent tònic sobre la o en totes les persones» (Fortuny, 1983, p. 109).

115. Sobre la Llitera, Giralt (1998, p. 245), adverteix: «El verbo *fèr* posee formas propias de las modalidades lingüísticas de la mitad sur de la Franja Oriental de Aragón: *fia, fies, fie, fiem, fieu, fiem*». Aquest paradigma també figura al volum dels Carpi (1981, p. 97) sobre Tamarit. Quintana (1986, p. 47; 1987, p. 177) el situa igualment al Matarranya (on ahora existeix el tipus ['fea]), i torna a aparèixer al Baix Cinca (Galan i Moret, 1995, p. 60; Moret i Sasot, 1996, p. 46) o al País Valencià (a Alcalà de Xivert segons Moll, 1929-1932, vol. v, p. 44).

116. Fins i tot hi vam registrar casos de vocal temàtica i iod antihiàtica en imperfets *de tipus feble*, del tipus *pren*[eje], *visqu*[eje], assenyalats per al *lleidatà* i d'altres parlars que es troben més al sud d'aquest subdialecte. Vegeu Arqués i Arrufat (1982 [1910], p. 45 i 66), Solans (1990, p. 212), Alcover (1918-1919, p. 238) o el resum que en fa Cubells (2005, p. 125). De fet, formes d'aquest tipus són paral·leles a altres de la primera conjugació en *-[aje]*, que ja hem vist que també existeixen a Àger.

cés, però segurament molt més viu fins fa ben poc) invers al del *lleidatà*, amb *-v-* en totes les conjugacions, com el del ribagorçà i del pallarès.

2.3.3. Recapitulació

Malgrat que la Noguera pugui ser vista, *a priori*, com una comarca (sub)dialectalment *lleidatana* en la seua totalitat i qui sap si sense grans diferències internes, la comparació dels seus parlars amb les varietats immediates o properes de l'altre costat de la Noguera Ribagorçana i del Montsec ens obliga a fer algunes matisacions i, fins i tot, a suggerir que hi podria haver algunes anomalies en aquella adscripció. En general, segons la situació actual de les nostres informacions i també segons les dades pouades en treballs precedents, sembla que aquell riu concentra unes quantes isoglosses que separen els parlars de la Noguera de les zones immediates d'administració aragonesa. En la pràctica, però, no hem d'oblidar que, per arribar a aquesta conclusió, ens basem sobretot en el català de la Vall d'Àger (i, secundàriament, en el d'Os de Balaguer, molt més *lleidatà*) i en algunes informacions disperses que haurien de ser ampliades amb més notícies sobre el terreny. El fet que diversos nuclis de l'antic municipi de Tragó de Noguera hagin anat a parar sota les aigües distorsiona fortament la impressió que podem tenir de la situació dialectològica dels punts més occidentals de la comarca en el moment previ a la construcció dels embassaments, i, per tant, de saber si s'hi manifestaven o no determinats trets lingüístics *ribagorçans* que avui no ens consten en altres punts de la Noguera, eventualment ofegats o mig amagats per la força hidràulica, que ha guillotinat relacions humanes seculars entre els dos costats de l'actual límit autònic. Però bé, no hem d'oblidar que la diferent adscripció administrativa dels territoris situats a una banda i a l'altra del riu (i el fre a la difusió de determinades solucions que pot suposar la frontera) també deu haver estat un factor clau en les coincidències entre les isoglosses i la Noguera Ribagorçana al sud de Montrebei, sobretot després de veure segons quines dades i indicis centenaris. Qui sap si els embassaments de Canelles i Santa Anna només haurien acabat de rematar un partit que potser ja tenia un marcadore clar abans del xiulet final i que, tal volta, era en joc ben abans de les darreres dècades i de les transformacions que hi ha anat associades.

A la Vall d'Àger, els trets més notables propis del subdialecte ribagorçà (com les palatalitzacions de certes laterals postconsonàntiques o l'ensordiment de fricatives alveolars o prepalatals sonores) hi són generalment absents, però també hem d'advertir que s'hi poden consignar afinitats més o menys destacables amb l'altre costat de la frontera que, en alguns casos, continuen a la façana occidental del Pallars, com l'absència —o, almenys, l'ús limitat— de l'article definit com a article personal, una característica que potser encara era més evident temps enrere i que,

amb les limitacions que calgui, arriba o arribava ben a prop de Balaguer i deu o devia ocupar una part gens negligible de la Noguera occidental. Algunes dissidències vocàliques en la distribució de les vocals anteriors semiobertes i semitanca-des, d'altra banda, enllacen no només amb certes solucions diferents de les generals descrites en el conjunt del bloc ribagorçanopallarès, sinó amb el comportament d'altres zones perifèriques en el context nord-occidental (*m[ɛ]u, t[ɛ]u...*). Determinats trets lingüístics fins i tot ens permeten establir lligams amb una part d'aquell bloc de varietats laterals (en aquest cas, amb l'excepció de zones més aviat orientals del Pallars) en una situació en què hi ha una part del *lleidatà* que s'uneix amb el grup perifèric, com en el cas de la realització *v[ɛ]ll* (que se sent encara a Balaguer, però que deixa pas a *v[e]ll* en altres punts orientals de la comarca). Fins i tot algunes qüestions de morfologia verbal (relacionades amb la freqüència de la presència o la caiguda de *-v-* intervocàlica en els imperfets de la primera conjugació o amb paradigmes de verbs irregulars com *fer*) ens podrien insinuar una més gran proximitat amb modalitats ribagorçanes properes i altres indrets occidentals igualment laterals, situats més al sud, que no pas amb les varietats del Pallars, però tot plegat no deu aconseguir de maquillar el diagnòstic que hem fet. Sembla que la frontera autonòmica actual coincideix —avui, i per ara no podem dir que fa cent anys la situació fos radicalment diferent— amb un límit subdialectal a la part occidental de la Noguera, si més no en la zona situada més al nord, tot i que probablement també cap al sud. En general, les excepcions a aquest límit de la Noguera Ribagorçana són sobretot atribuïbles a coincidències que es fan alhora amb tot el bloc ribagorçanopallarès, a fets lingüístics que també es donen al Pallars i que davallen alhora del Montsec cap a terres més meridionals.

El Montsec ha estat vist sovint la frontera meridional de determinats fets que, realment, continuaven més al sud i que més d'una vegada encara s'hi poden sentir. Aparentment hi ha una qüestió que sí que s'identifica clarament amb l'eix d'aquesta serra (si més no al Montsec d'Ares, perquè caldria verificar si no hi ha alguna excepció moribunda més oriental): el resultat *-[j]-* per *-[ʒ]-* (o *-[tʃ]-* en posició final) de determinades consonants seguides de iod o de iod intervocàlica, del qual a Àger amb prou feines podria quedar algun fòssil lexical. Però en les pàgines anteriors hem tingut l'oportunitat de veure que més de mitja dotzena de qüestions associades sovint al pallarès o que, en tot cas, no són exclusives del ribagorçà (i que pròpiament es poden o podien manifestar també sovint a l'Alt Urgell, amb qui bona part de la Noguera té uns vincles geogràfics i històrics manifestos) superen o superaven el Montsec en direcció sud —o baixen o baixaven Segre avall—, i que el desbordaven d'una manera encara més clara cent anys enrere, abans que solucions més difoses en altres latituds no comencessin a desterrar definitivament el que hi havia en les zones més meridionals i orientals (i, en definitiva, sovint més planes i accessibles) de la comarca. D'aquesta manera, les desinen-

cies *-am* i *-au* (< *-AMUS*, *-ATIS*) en la primera i la segona persona del plural del present d'indicatiu de la primera conjugació, tot i que avui deuen trobar-se extingides o gairebé desaparegudes (en els nostres dies no les localitzem ni tan sols a Àger, però a Os eren encara una mica vives a començament dels anys vuitanta), apareixen documentades en un seguit de poblacions de tota la Noguera (fins i tot a Pradell, Ponts o Cabanabona) a començament del segle xx. Un dels exemples més recurrents per exemplificar *-ORIU* > *-[e]*, *volter*, no només és viu a Àger, sinó que en les darreres dècades ha estat testimoni a Os de Balaguer o Cubells, i el seu àmbit arribava prèviament —si és que en forma de residu no hi arriba encara— almenys fins a Balaguer. En el cas de la manca de palatalització de *-NN-*, un altre exemple típic, *bana*, també ha pogut ser enregistrat oralment a Àger i en algun altre lloc més al sud, i la bibliografia l'ubica a Os de Balaguer, a Balaguer mateix i, mitjançant derivats, en poblacions tan properes a la capital com Castelló de Farfanya o Camarasa, als quals caldria sumar un *escanar* —un altre exemple habitual de manca de palatalització— de Cubells. La presència de *-v-* en els imperfets d'indicatiu de la segona i la tercera conjugació sembla que ja flaquejava en diversos llocs a principi del segle xx (en situacions de polimorfisme que es van resoldre en l'elisió d'aquest element en bona part de la comarca), però un cop més l'àrea d'aquest fenomen abraçava clarament des d'Àger —on hem constatat que *-[β]*— encara és viu en les desinències en qüestió— fins al Segre Mitjà (Ponts, Artesa), la zona del Sió (Pradell) i Balaguer. Si alguna cosa sembla clara és que no parlem de fets isolats ni locals que puguin ser presos com una curiositat, sinó d'un fenomen de reculada general d'una bona colla de fets lingüístics avui associats al nord-occidental pirinenc en una part important de la Noguera en el decurs del segle xx.¹¹⁷

En un context d'anivellament dialectal que beneficia formes i solucions més prestigioses difoses des de focus situats fora de la comarca (més tard probablement irradiades des de llocs com Balaguer), i en espera de poder disposar de més dades de punts occidentals de la comarca i d'altres de més orientals situats al peu del Montsec, la Vall d'Àger —amb la seua posició perifèrica, entre aquella serra, la Ribagorçana i el port— sembla que és una zona en alguns aspectes molt més conservadora que altres indrets de la Noguera, on les innovacions que han conquerit clarament indrets com la capital han arribat més tard i amb una mica més de dificultat. De fet, algunes ni tan sols s'hi han imposat (completament). Com dèiem, encara hi són en ús formes o solucions que aparentment han sucumbit a Balaguer (*volter*, *bana*) o a bona part de la resta de la comarca (com els imperfets amb *-v-* en la segona i la tercera conjugació, als quals ni tan sols allí no es pot au-

117. Amb tots els matisos i les explicacions complementàries que calgui, no oblidem que ja hem advertit que l'inventari que hem proposat podria ser encara ampliat (vegeu els casos que citàvem sumàriament a la fi de § 2.3.1).

gurar una vida gaire llarga). Però és que la Vall d'Àger tampoc no participa d'algunes característiques ben difoses en *lleidatà* (sense necessitat que en siguin exclusives), com l'àtona final $[-\epsilon]$ ($\langle -A$; a Àger i en localitats una mica més meridionals hi ha $[-a]$), la supressió ben habitual de $-v-$ en els imperfets de la primera conjugació (aquest element hi és més freqüent) o la presència de $-o-$ en les desinències de tres persones del present d'indicatiu (*cantes, cante, canten* i no pas *cantos, canto, canton*). Totes aquestes dissidències davant del *lleidatà* acosten d'una manera clara al bloc ribagorçanopallarès la zona més nord-occidental de la comarca, on segons l'òptica que prenguéssim podríem veure una mena d'esglaió intermedi entre subdialectes o fins i tot gairebé una part integrant més d'aquell bloc perifèric en la mesura que la reculada de certes característiques que en serien típiques es deu haver produït, cronològicament, de manera més o menys paral·lela al mateix retrocés observat més enllà del Montsec. De fet, en algun cas (com en el resultat de $-A$ final) la Vall d'Àger fins i tot és menys *lleidatana* que la Conca de Tremp. Per tant, malgrat que no presenti els trets exclusius del ribagorçà, tampoc no pot ser posada al mateix sac que la resta de zones de la comarca, perquè sí que s'hi manifesten —encara— fets comuns amb el pallarès o amb el bloc que formen aquest subdialecte i el mateix ribagorçà. En altres paraules, si en el context del català nord-occidental el Pallars seria «una mena de *cementiri d'elefants* de les varietats dialectals» (Sistac, 1998, p. 54), a la Noguera aquest paper sembla sobretot reservat a la Vall d'Àger, mentre que altres localitats o zones ocuparien —ara sí— una posició intermèdia entre aquella raconada del nord-oest i, per exemple, la capital, més que probable difusora d'innovacions i actualment model de *lleidatanitat*. De fet, per entendre les diferències dialectals que hi ha a l'interior de la Noguera, potser el més important no és tant d'argumentar la *pallaresitat* (o, per dir-ho amb un neologisme que no oblida que sovint cal no parlar només del Pallars i que té, al mateix temps, una òptica balaguerina: la *muntanyesitat*) de determinats fets lingüístics vigents en punts especialment perifèrics, ni tan sols de lligar tot això amb les relacions que determinades zones de la comarca puguin tenir o sobretot haver tingut tradicionalment amb comarques immediates com la Ribagorça, la Llitera o el Pallars, sinó de fer veure que hi ha comportaments diferents en l'arribada i l'expansió de determinades innovacions, condicionades per la ubicació i el grau d'isolament geogràfics amb relació a les seues vies de penetració, que a la Noguera no són precisament ni el nord ni l'oest. Ja hem vist més amunt que Sistac (1998, p. 48) comentava, pel que fa a Ponent i al Pirineu immediat (poc després de referir-se a l'*eix de la Panadella*, per cert), que es podia definir «una zona *menys permeable* a influències diguem-ne externes», i una altra de més permeable. A la Noguera, per bé que en una escala més petita, això deu ser igualment aplicable. La *permeabilitat* més o menys important davant determinades solucions, o si ho preferim la rapidesa més o menys gran en la seua assumpció

en funció de l'itinerari de la propagació i la posició de cada indret sobre el mapa, sembla una variable important a l'hora de descriure la diversitat dialectal dels nostres dies a la comarca de la Noguera i de comparar la situació actual amb la de fa cent anys. Al cap i a la fi, si alguna cosa diferencia encara avui la zona perifèrica d'Àger de llocs com Balaguer, és que en aquest segon punt, per dir-ho com Turull (1990, p. 201), la supressió de determinats «trets marcats» hi és molt més evident que fa un segle.

AITOR CARRERA
Universitat de Lleida

BIBLIOGRAFIA

- AGUILÓ, Marià (1988-1989). *Diccionari Aguiló: Materials lexicogràfics aplegats per Marià Aguiló i Fuster*. Barcelona: Alta Fulla. 4 v. [Corresponents a 8 toms]
- ALC = GRIERA, Antoni (1962-1964). *Atlas lingüístic de Catalunya*. Barcelona: Abadia de Sant Cugat del Vallès. 8 v. [Reimpresió dels vol. I-v. 1a ed. de 1923-1936]
- ALCOVER, Antoni M. (1902-1903). «Questions de llengua y literatura catalana». BDLC, vol. I, p. 209-556.
- (1906-1907). «Espigolada toponímica». BDLC, vol. III, p. 14-22
- (1908-1909a). «Escorcolls dialectals: III. Pons y sa comarca». BDLC, vol. IV, p. 22-23.
- (1908-1909b). «El català davant els filòlegs estranjers. Una mica de dialectologia catalana». BDLC, vol. IV, p. 194-303.
- (1916-1917a). «Vocabulari del bestiar cabrum». BDLC, vol. IX, p. 178-214, 235-248, 278-317, 343-349.
- (1916-1917b). «Els articles personals». BDLC, vol. IX, p. 248-263.
- (1918-1919). «Dietari de l'eixida p'el Reyne de València i Catalunya occidental. 1918». BDLC, vol. IV, p. 165-252.
- (1921-1922). «Dietari de l'eixida filològica per tot Catalunya i el Reyne de València de dia 26 de juny fins a 23 de novembre de 1921». BDLC, vol. XII, p. 145-335.
- ALDC = VENY, Joan; PONS I GRIERA, Lídia (2001-2018). *Atles lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 9 v.
- ALEGRE, Montserrat (1991). *Dialectologia catalana*. Barcelona: Teide.
- ALLIÈRES, Jacques (1963-1968). «Le subjonctif en -o- du catalan occidental». *Estudis Romànics*, núm. XII, p. 255-265.
- (1967). «Le subjonctif en -i- du gascon occidental et du catalan oriental». *Via Domitia*, núm. XII-XIII, p. 15-45.
- ALPI = NAVARRO TOMÁS, Tomás (dir.) (1962). *Atlas lingüístico de la península ibérica I*. Vol. 1: *Fonética*. Madrid: CSIC.
- ALTURO, Núria; TURELL, M. Teresa (1990). «Linguistic change in el Pont de Suert: the study of variation of /ʒ/». *Language Variation and Change*, núm. 2, p. 19-30.
- ALVAR, Manuel (1953). *El dialecto aragonés*. Madrid: Gredos.
- ALVAR, Manuel; POTTIER, Bernard (1983). *Morfología histórica del español*. Madrid: Gredos.
- AMADES, Joan (1932). «Vocabulari dels pastors». BDC, vol. XIX, p. 64-240.
- ANDOLZ, Rafael (1992). *Diccionario aragonés*. 4a ed. Saragossa: Mira.

- ARQUÉS I ARRUFAT, Ramon (1982 [1910]). «Variants de la llengua catalana parlada a Les Borges d'Urgell y pobles veïns de la Plana». BDL, vol. VI, p. 33-40, 49-56, 69-75, 85-94. [Reproducció al BDNO, núm. 1, p. 39-72]
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1981). *Gramàtica històrica catalana*. València: Tres i Quatre.
- (1999). *Les 'Regles de esquivar vocables' i «la qüestió de la llengua»*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BARNILS, Pere (1916). «Del català de Fraga». BDC, vol. IV, p. 27-45.
- BARRULL, Aureli; SISTAC, Ramon (1992). «Fronteres polítiques i dialectals a la Terreta (Ribagorça)». A: MARÍ, Isidor (ed.). *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Volum IV. Àrea 3: Lingüística social*. Mallorca: Universitat de les Illes Balears, p. 51-62.
- BATLLE, Mar; MARTÍ I CASTELL, Joan; MORAN, Josep; RABELLA, Joan Anton (2016). *Gramàtica històrica de la llengua catalana*. Barcelona: PAM.
- BDC = *Butlletí de Dialectologia Catalana*.
- BDL = *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana*.
- BDNO = *Butlletí de Dialectologia Nord-occidental*.
- BEÀ, Isaac (2013). «La vocal /a/ àtona final al Pallars Sobirà i la Vall Fosca». *Revista de Llengües y Literatures Catalana, Gallega y Vasca* [en línia], núm. 18, p. 25-45. <<http://revistas.uned.es/index.php/RLLCGV/article/view/10786/10304>> [Consulta: 23 febrer 2019].
- (2015). *El lèxic del Pallars Sobirà i la Vall Fosca a través de la seua fonètica*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida.
- BEC, Pierre (1968). *Les interférences linguistiques entre gascon et languedocien dans les parlers du Comminges et du Couserans*. París: PUF.
- BELLMUNT, Joan (1994). *Fets, costums i llegendes*. Vol. 1: *La Noguera*. Lleida: Pagès Editors.
- BELTRAN, Vicent (2005). *El parlar de la Marina Alta: El contacte interdialectal valenciano-balear*. Alacant: Universitat d'Alacant.
- (2011). *Estudi geolingüístic dels parlars de la Marina Alta: L'empremta mallorquina*. Ondara: Mancomunitat Cultural de la Marina Alta; Pedreguer: Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.
- BELTRAN, Vicent; HERRERO, Teresa (2011). *Altes lingüístic de la Marina (ALMAR)*. Ondara: Mancomunitat Cultural de la Marina Alta; Pedreguer: Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta.
- BLASCO FERRER, Eduardo (1984). *Grammatica storica del Catalano e dei suoi dialetti con speciale riguardo all'Algherese*. Tübingen: Narr.
- CARPI Y ZAIDIN, Joaquín; CARPI Y CASES, Joaquín (1981). *El dialecto de Tamarite de Litera*. Tamarit de Llitera: Ajuntament de Tamarit de Llitera.
- CARRERA, Aitor (2000). *Primera aproximació al català d'Àger*. Lleida: Universitat de Lleida. 95 p. [Treball de curs inèdit]
- (2003). «La continuïtat de l'imperfet de tipus aragonès en català i occità. Els casos de la Vall d'Àger i de la Vall d'Aran». *Alazet*, núm. 15, p. 9-27.
- (2005a). *Elements de variació diatòpica en el gascó de l'alta conca de la Garona: Afers de vocalisme en l'occità de la Vall d'Aran*. Lleida: Universitat de Lleida. 589 p. i 140 cartes. [Tesi doctoral inèdita]

- CARRERA, Aitor (2005*b*). «Morfologia verbal aranesa: les desinències de l'imperfet de subjuntiu». *Llengua i Literatura*, núm. 16, p. 205-228.
- (2007). *Gramatica aranesa*. Lleida: Pagès Editors.
- (2016). «El manteniment anòmal del diftong final -òu en l'occità de la Vall d'Aran. Tres formes excepcionals: *coçòu*, *narigòu* i *sòu*». A: CHAUVEAU, Jean-Paul [et al.] (ed.). *Actes du XXVIIe Congrès international de linguistique et de philologie romanes (Nancy, 15-20 juillet 2013)*. Section 8. Nancy: ATILF, p. 83-92. També disponible en línia a: <<http://www.atilf.fr/cilpr2013/actes/section-8/CILPR-2013-8-Carrera.pdf>> [Consulta: 23 febrer 2019].
- (2018). «Bò, bueu, arronçabueu. Les désignations du bœuf et de la bugrane en gascon aranais». A: PASSET, Claude (dir.) (2016). *Actes du 15e Colloque des langues dialectales, 2016*. Mònaco: Éditions EGC, p. 215-229.
- CASACUBERTA, Josep Maria de; COROMINES, Joan (1936). «Materials per a l'estudi dels parlars aragonesos». BDC, vol. XXIV, p. 158-183.
- CASANOVA, Emili (2002). «L'evolució de la marca d'imperfet d'indicatiu -B- del llatí al català: una explicació multifactual». A: *Miscellània Giuseppe Tavani*. Vol. 3. Barcelona: PAM, p. 245-260. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XLIV)
- CASANOVAS, Montserrat; CREUS, Imma (1999). «Apunts sobre el lleidatà: fonètica i morfosintaxi». *Zeitschrift für Katalanistik*, núm. 12, p. 83-108.
- COLL, Pep (1991). *El parlar del Pallars*. Barcelona: Empúries.
- COLOMINA, Jordi (1985). *L'alcantí: Un estudi sobre la variació lingüística*. Alacant: Institut Juan Gil-Albert: Diputació d'Alacant.
- (1999). *Dialectologia catalana: Introducció i guia bibliogràfica*. Alacant: Universitat d'Alacant.
- COROMINES, Joan (1936). «El parlar de Cardós i Vall Ferrera». BDC, vol. XXIII, p. 241-331. [Reproduït parcialment a COROMINES, Joan (1976). *Entre dos llenguatges*. Vol. II. Barcelona: Curial]
- (1972). *Tópica Hespèrica*. Madrid: Gredos. 2 v.
- (1990). *El parlar de la Vall d'Aran: Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascò*. Barcelona: Curial.
- (1997). *Lleures i converses d'un filòleg*. 5a ed. Barcelona: Club Editor.
- CREUS, Imma (2002). «La morfologia verbal nord-occidental: dades per al tractament cro-nolèctol de l'imperfet d'indicatiu». A: *Miscellània Joan Veny*. Vol. 1. Barcelona: PAM, p. 33-66. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XLV)
- CUBELLS, Olga (2005). *Els parlars de la Ribera d'Ebre: 1. Estudi geolingüístic* [en línia]. Tesi doctoral. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili. <<http://www.tdx.cat/handle/10803/8776>>. [N'existeix una versió publicada el 2009, Tarragona: Diputació de Tarragona]
- DCVB = ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de Borja (1985). *Diccionari català-valencià-balear*. 5a ed. Ciutat de Mallorca: Moll. 10 v.
- DECat = COROMINES, Joan (1980-2001). *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial: La Caixa. 10 v.
- DECH = COROMINAS, Joan [COROMINES, Joan]; PASCUAL, José A. (1980-1991). *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid: Gredos. 6 v.
- FARELL, Joan (1982). *Les forques i els forcaires d'Alentorn*. Granollers: Montblanc-Martín; Barcelona: Editorial Geogràfica.

- FARRENY, Dolors (1986). *Processos de crims del segle xv a Lleida: Transcripció i estudi lingüístic*. Lleida: Institut d'Estudis Ilerdencs.
- (2004). *La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle xvi*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- FERNÁNDEZ, Eloy (1989). *Estudios sobre Joaquín Costa*. Saragossa: Universitat de Saragossa.
- FERRER, Josep; PUJADAS, Joan (2014). *Itineraris Joan Coromines: Excursions a la recerca del mot, de la paraula viva*. Barcelona: Ara Llibres: Fundació Pere Coromines.
- FITER É INGLÉS, Joseph [FITER I INGLÈS, Josep] (1876-1877). «Recorts d'una excursió per Urgell. Bellcaire». *Memorias de la Associació Catalanista d'Excursions Científicas*, I, p. 256-264.
- FORTUNY, Antoni (1992). «Vocabulari de la Conca de Tremp». *Collegats*, núm. 5, p. 401-429.
- FORTUNY, Joan Baptista (1983). *La parla d'Os de Balaguer*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Tesi de llicenciatura dirigida per Joan Veny]
- FRANCINO, Glòria (1992). «Variacions lingüístiques: Sopeira». A: MARÍ, Isidor (ed.). *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Volum IV. Àrea 3: Lingüística social*. Mallorca: Universitat de les Illes Balears, p. 141-146.
- GALAN, Josep; MORET, Hèctor (1995). *Estudi descriptiu de la llengua de Fraga*. Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca: Ajuntament de Fraga.
- GILI GAYA, Samuel (1932). «Estudi fonètic del parlar de Lleida». A: *Miscelánea filológica dedicada a D. Antonio M.ª Alcover*. Mallorca: Círculo de Estudios, p. 241-255.
- GIMENO, Lluís (1986). «El tortosí septentrional». A: VENY, Joan; PUJALS, Joan M. (coord.). *Actes del Setè Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Tarragona-Salou, 1-5 octubre 1985). Barcelona: PAM, p. 619-632.
- GIRALT, Javier (1998). *Aspectos gramaticales de las hablas de la Litera*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- GRÀCIA, Lluïsa (2002). «Formació de mots: composició». A: SOLÀ, Joan; LLORET, Maria Rosa; MASCARÓ, Joan; PÉREZ SALDANYA, Manuel (dir.). *Gramàtica del català contemporani*. Vol. 1. Barcelona: Empúries, p. 777-829.
- GRIERA, Antoni (1918). «La frontera del català occidental». BDC, vol. VI, p. 17-37.
- (1920). «El català occidental». BDC, vol. VIII, p. 35-59.
- (1928). «Feines i costums que desapareixen». BDC, vol. XVI, p. 1-40.
- (1932). «Études de géographie linguistique». *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, núm. v, p. 73-119.
- (1933). «La casa catalana». BDC, vol. XX, p. 13-329.
- (1934). «Característiques del parlar balaguerí». *Acció*, núm. 58, any III, p. 11.
- (1935-1947). *Tresor de la llengua, de les tradicions i de la cultura popular de Catalunya*. Barcelona: Edicions Catalunya. 14 v.
- GULSOY, Joseph (1993). *Estudis de gramàtica històrica*. València: Institut Universitari de Filologia Valenciana; Barcelona: PAM.
- HAENSCH, Günther (1960). *Las hablas de la Alta Ribagorza*. Saragossa: Institución Fernando el Católico.
- (1962). «Algunos caracteres de las hablas fronterizas catalano-aragonesas del Pirineo (Alta Ribagorza)». *Orbis*, núm. 11, p. 75-110.
- (1980). «Els parlars catalans d'Areny i de la Ribera de Cornudella». A: *Miscel·lània R. Aramon i Serra*. Vol. II, p. 219-229. (Estudis Universitaris Catalans; XXIV)

- JUNY, Mercè (1986). «El parlar de Balaguer». *Centre d'Estudis de la Noguera*, núm. 1, p. 87-102.
- KRÜGER, Fritz (1995a). *Los Altos Pirineos*. Vol. I: *Comarcas, casa y hacienda (primera parte)*. Tremp: Garsineu; Osca: Diputació d'Osca; Saragossa: Diputación General de Aragón. [Traducció de l'original alemany de 1936]
- (1995b). *Los Altos Pirineos*. Vol. II: *Cultura pastoril*. Tremp: Garsineu; Osca: Diputació d'Osca; Saragossa: Diputación General de Aragón. [Traducció de l'original alemany de 1935]
- (1996a). *Los Altos Pirineos*. Vol. III: *Las labores del campo (primera parte)*. Tremp: Garsineu; Osca: Diputació d'Osca; Saragossa: Diputación General de Aragón. [Traducció de l'original alemany de 1936, publicat al BDC]
- (1996b). *Los Altos Pirineos*. Vol. III: *Las labores del campo (segunda parte)*. Tremp: Garsineu; Osca: Diputació d'Osca; Saragossa: Diputación General de Aragón. [Traducció de l'original alemany de 1939]
- LETAMENDI, Frederic (s. a.). *Noms de casa a Balaguer*. Balaguer.
- LETAMENDI, Frederic; AZNAR, Josep (1997). *Balaguer visió humorística*. Balaguer: Dossier P&M.
- (2001). *Balaguer visió humorística*. Vol. 2. Balaguer: Dossier P&M.
- MADUPELL, Àlvar (1997). «La llarga llista de les mil excursions». A: FERRER, Josep; PUJADAS, Joan. *Àlbum Joan Coromines*. Barcelona: Ajuntament de Pineda de Mar: Curial, p. 283-353.
- MARTÍ I CASTELL, Joan (1970). *Contribució a l'estudi del dialecte occidental*. Tarragona: Diputació de Tarragona.
- MASIP, Robert; MONTARDIT, Ferran; PRENAFETA, David (2010). *Lo nou diccionari lleidatà-català*. Lleida: Alfazeta.
- (2014). *Lo lleidatà és fàcil. Txarra'l, sisquere!* Juneda: Fonoll.
- (2017). *Lo diccionari lleidatà*. Juneda: Fonoll.
- MASSANA, Josep M. (2004). *Diccionari de lleidatanismes*. Lleida: Pagès Editors.
- MASSIP, M. Àngels (1989). *Aproximació descriptiva al parlar tortosí*. Tarragona: Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV.
- MENÉNDEZ PIDAL, Ramon (1987). *Manual de gramàtica històrica espanyola*. 14a ed. Madrid: Espasa-Calpe.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm (1890-1906). *Grammaire des langues romanes*. París: Welter. 4 v.
- MOLL, Francesc de Borja (1929-1932). «La flexió verbal en els dialectes catalans». *Anuari de l'Oficina Romànica de Lingüística i Literatura*, vol. II, p. 73-184 [I]; vol. III, p. 73-168 [II]; vol. IV, p. 9-104 [III]; vol. V, p. 9-72 [IV].
- (1991). *Gramàtica històrica catalana*. València: Universitat de València.
- MONTANYÀ, Francisco X. [MONTANYÀ, Francesc] (1910). *Topografia mèdica de Pons i sa comarca*. Lleida: Sol y Benet.
- MORENO, Francisco (1996). «Castilla la Nueva». A: ALVAR, Manuel (1996). *Manual de dialectología hispánica: El español de España*. Barcelona: Ariel.
- MORET, Hèctor; SASOT, Màrio (1996). *Aproximació descriptiva a la llengua de Saidí*. Calaceit: Institut d'Estudis del Baix Cinca; Saidí: Ajuntament de Saidí.
- MOTT, Brian (1989). *El habla de Gistaín*. Osca: Instituto de Estudios Altoaragoneses.
- NAGORE, Francho (1982). *Gramàtica de la lengua aragonesa*. Saragossa: Librería General.
- (1986). *El aragonés de Panticosa*. Osca: Diputació d'Osca.

- NAVARRO, Antoni (1908). «El català a-n el Ribagorça». A: *I Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona: Estampa d'en Joaquim Horta, p. 222-231.
- NAVARRO, Pere (1994). *Els parlars de la Terra Alta: Estudi geolingüístic* [en línia]. Tesi doctoral. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili. 2 v. <<http://www.thesesred.net/handle/10803/8970;jsessionid=185248AE5332608EB8D0067E782B9AC4?locale-attribute=es>>. [També n' existeix una versió publicada el 1996, Tarragona: Diputació de Tarragona]
- (2000). *Aproximació geolingüística als parlars del Priorat*. Calaceit: Carrutxa.
- OC = COROMINES, Joan (1989-1997). *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona: Curial: La Caixa. 8 v.
- OLIVA, Víctor (1908). «Documents sobre'l català parlat a Sopeira». A: *I Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona: Estampa d'en Joaquim Horta, p. 421-435.
- PALDC = VENY, Joan (2007-2017). *Petit atlas lingüístic del domini català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 7 v.
- PALOMBA, Giovanni (2001). *Grammatica del dialetto algherese odierno*. Edició a cura de Francesco Bertino. L'Alguer: Obra Cultural.
- PANTEBRE, Rosalia (1997). *El parlar d'Andorra*. Andorra la Vella: Centre de la Cultura Catalana del Principat d'Andorra.
- PEREA, Maria Pilar (1999a). *Complements a «La flexió verbal en els dialectes catalans»:* *Dotze quaderns de camp d'Antoni M. Alcover*. Barcelona: Curial: PAM.
- (1999b). *Compleció i ordenació de «La flexió verbal en els dialectes catalans» d'A. M. Alcover i F. de B. Moll*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. 2 v.
- PÉREZ SALDANYA, Manuel (1998). *Del llatí al català. Morfosintaxi verbal històrica*. València: Universitat de València.
- PORCIOLES, Joan de (1899). *Notes folklòriques de la Vall d'Àger*. Barcelona: L'Avenc.
- QUEROL, Laia (2011). *La morfologia verbal del català nord-occidental: Descripció i anàlisi dels segments velar i palatal*. Lleida: Pagès Editors.
- QUINTANA, Artur (1986). «El parlar de la Codonyera». *Estudis Romànics*, núm. xvii, p. 1-253.
- (1987). «Els parlars del Baix Matarranya». A: *Miscel·lània Antoni M. Badia i Margarit*. Vol. 6. Barcelona: PAM, p. 155-187. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XIV)
- (1993). «Encara més capcirs: els parlars orientals de Sarró (Baixa Ribagorça Oriental)». A: *Miscel·lània Jordi Carbonell*. Vol. 6. Barcelona: PAM, p. 271-308. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XXVII)
- RASICO, Philip D. (1982). *Estudis sobre la fonologia del català literari*. Barcelona: Curial: PAM.
- RECASENS, Daniel (1991). *Fonètica descriptiva del català*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- REÑÉ, Josep (1982a). «Sobre certs mots catalans d'origen àrab». *BDNO*, núm. 1, p. 23-30.
- (1982b). «Notes per a l'establiment de la isoglossa entre *canya-xiula* i *canya-xisca*». *BDNO*, núm. 1, p. 35-37.
- (1982c). «Cinc estudis sobre lèxic nord-occidental». *BDNO*, núm. 2, p. 67-81.
- RIERA, Manel (1996). «Afinitats lexicals entre els parlars andorrans i pallaresos». A: *Jornades de la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans a Andorra*. Barcelona; Andorra la Vella: Institut d'Estudis Catalans.
- ROHLFS, Gerhard (1968). *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti: Morfologia*. Torí: Einaudi.

- RONJAT, Jules (1930-1941). *Grammaire istorique [sic] des parlers provençaux modernes*. Montpeller: Société des Langues Romanes. 4 v.
- SAROÏHANDY, Jean-Joseph (1908). «El català del Pirineu a la ralla d'Aragó». A: *I Congrés Internacional de la Llengua Catalana*. Barcelona: Estampa d'en Joaquim Horta, p. 331-334.
- SATORRA, Jordi (2009). *El parlar del Vilosell (les Garrigues)*. El Vilosell: Centre d'Estudis Locals del Vilosell.
- SAURA, José Antonio (2003). *Elementos de fonética y morfosintaxis benasquesas*. Saragosa: Institución Fernando el Católico.
- SCALA, Luca (2003). *Català de l'Alguer: criteris de llengua escrita*. Barcelona: PAM.
- SCHÄDEL, Bernhard (1908). «La frontière entre le gascon et le catalan». *Romania*, núm. XXXVI, p. 140-156.
- (1909). «Die katalanische Pyrenäendialekte». *Revue de Dialectologie Romane*, núm. 1, p. 15-98, 386-412.
- SIMÓ, Jaume (1982). «Sobre els noms del dragó d'ombra (*Gecko triedrus*)». *BDNO*, núm. 1, p. 31-34.
- SISTAC, Ramon (1993). *El ribagorçà a l'Alta Llitera: Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- (1998). *El català d'Àneu: Reflexions a l'entorn dels dialectes contemporanis*. Esterri d'Àneu: Consell Cultural de les Valls d'Àneu.
- (2004). «Llengua i despoblament: una relació indissociable». *Ripacurtia*, núm. 2, p. 41-56.
- SOLANS, Esperança (1990). «Introducció a la morfosintaxi de la parla nord-occidental (Lleida)». *Ilerda: Humanitats*, núm. 48, p. 209-215.
- SUÏLS, Jordi; ARIÑO, Susana; ALTURO, Núria; TURELL, M. Teresa (2010). «El canvi lingüístic al Pont de Suert, vint anys després (estudi en temps real a partir de l'estudi en temps aparent de 1986)». A: CREUS, Imma; PUIG, Maitè; VENY-MESQUIDA, Joan Ramon (ed.). *Actes del Quinzè Colloqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Universitat de Lleida, 7-11 de setembre de 2009). Vol. 1. Barcelona: PAM, p. 297-314.
- TORT, Joan (1992). «Notes sobre la Terreta i l'antic terme de Sapeira». *Collegats*, núm. 5, p. 445-468.
- TURULL, Albert (1990). «Notes sobre el lleidatà». *Ilerda: Humanitats*, núm. 48, p. 201-206.
- VALLS, Esteve (2008). «La desdialectalització del català nord-occidental: cap a una convergència total amb l'estàndard?». *De Lingua Aragonensi*, núm. 4, p. 55-89.
- VALLVERDÚ, Josep (1976). «Un ús d'imperatiu futur en terres de Lleida». *Butlletí Interior dels Seminaris de la DEC*, vol. XIII, núm. 1, 133-134, p. 8.
- VENY, Joan (1978). *Estudis de geolingüística catalana*. Barcelona: Edicions 62.
- (1986). *Introducció a la dialectologia catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- (1991). *Els parlars catalans*. 9a ed. Mallorca: Moll.
- (2006). «Llengua i territori en l'obra de Verdaguer». *Anuari Verdaguer*, núm. 14, p. 17-55.
- VENY, Joan; MASSANELL, Mar (2015). *Dialectologia catalana: Aproximació pràctica als parlars catalans*. Barcelona: Universitat de Barcelona; Alacant: Universitat d'Alacant; València: Universitat de València.
- VERGE, Joan Antoni (2008). *El parlar d'Alcalà de Xivert*. Alcalà de Xivert: Associació d'Amics de Mainhardt.

- VIAPLANA, Joaquim (1994). «Dialectologia generativa en l'àmbit morfofonològic: una perspectiva en els estudis dialectals». A: *Miscel·lània Germà Colón*. Vol. 2. Barcelona: PAM, p. 311-332. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XXIX)
- (1996). «Els verbs regulars de la primera conjugació en el català nord-occidental: una descripció comparativa». A: *Estudis de lingüística i de filologia oferts a Antoni M. Badia i Margarit*. Barcelona: PAM, p. 311-340.
- (1999). *Entre la dialectologia i la lingüística*. Barcelona: PAM.
- VIOLANT I SIMORRA, Ramon (1981). *Obra oberta*. Vol. 4. Barcelona: Alta Fulla.
- ZAMORA VICENTE, Alonso (1967). *Dialectología española*. Madrid: Gredos.